

Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken

AVGITT
APRIL 2019

Innhold

	Side
1 INNLEDNING	1
2 PRODUKSJONSGRUNNLAG OG STRUKTURUTVIKLING	3
2.1 Areal og arealutvikling	3
2.1.1 Areal og arealutvikling	3
2.1.2 Leiejord	9
2.2 Strukturutvikling i noen produksjoner	11
2.2.1 Planteproduksjon	13
2.2.2 Husdyrproduksjon	17
2.3 Bruk av utmarksbeite	29
3 PRODUKSJON OG MATVAREFORBRUK.....	33
3.1 Oversikt over samlede produserte mengder	33
3.1.1 Småskalaproduksjon.....	37
3.2 Økologisk jordbruk	43
3.3 Import og eksport	51
3.4 Selvforsyningsgrad/hjemmemarkedsandel.....	60
3.5 Norskprodusert andel av kraftfôrforbruket	64
4 TRYGG MAT, DYREVELFERD, DYRE- OG PLANTEHELSE.....	67
4.1 Trygg mat	67
4.1.1 Zoonoser	67
4.1.2 Rester av plantevernmidler i næringsmidler	71
4.1.3 Restmengder av forbudte eller uønskede stoffer i kjøtt og levende dyr.....	73
4.2 Dyrehelse og dyrevelferd	76
4.3 Rovdyr og beitedyr.....	85
4.3.1 Forvaltning av rovdyr.....	85
4.3.2 Bestand av rovdyr.....	87
4.3.3 Sau på utmarksbeite.....	88
4.3.4 Tilskudd til forebyggende og konfliktdempende tiltak	94
4.4 Plantehelse.....	96
5 DISTRIKTSPOLITIKK OG SYSSELSETTING	99
5.1 Utviklingen i antall jordbruksbedrifter og areal	99
5.1.1 Jordbruksbedrifter i de ulike landsdeler	99
5.1.2 Jordbruksbedrifter og areal i de ulike virkeområdene for distriktspolitiske virkemidler	101
5.2 Utviklingen i noen produksjoner.....	104
5.3 Sysselsetting	110
5.4 Utviklingen i arbeidsforbruket i jordbruket	111
5.4.1 Landsdelsnivå.....	111
5.4.2 Virkeområder for distriktspolitiske virkemidler.....	114
5.4.3 Utvikling annen arbeidshjelp.....	114
5.5 Alder på bruker.....	115

5.6	Landbrukseiendommer	117
5.7	Bygdeutvikling	118
5.8	Tilleggsnæringer	121
6	MILJØ OG RESSURSVERN	125
6.1	Miljøprogram i jordbruket	126
6.1.1	Oppfølging av miljøkrav i jordbruket	129
6.2	Kulturlandskapet	130
6.2.1	Kulturlandskap og gjengroing	134
6.2.2	Biologisk mangfold	135
6.3	Kulturminner og kulturmiljøer	139
6.4	Friluftsliv og tilgjengelighet	141
6.5	Avrenning til vann	142
6.5.1	Tilførsler av næringssalter	143
6.5.2	Jordarbeiding og erosjon	146
6.5.3	Gjødselbruk	150
6.6	Utslipp av klimagasser	151
6.7	Plantevernmidler	153
6.8	Innsamling av landbruksplast	154
7	INNTEKTER, ØKONOMISKE FORHOLD OG LEVEKÅR	157
7.1	Utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital for Totalkalkylens normaliserte regnskaper	157
7.2	Utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital for de enkelte områdene, driftsformene og størrelsesgruppene	158
7.2.1	Inntekt etter område	158
7.2.2	Inntekt etter produksjon	161
7.2.3	Inntekt etter bruksstørrelse	161
7.3	Alminnelig inntekt	162
7.4	Levekår	166
7.4.1	Næringsinntekt og jordbruksfradrag	166
7.4.2	Helse og arbeidsmiljø	170
7.4.3	Velferd og avløsning	172
7.5	Utvikling i egenkapital, gjeld, inntekt og forbruk	173
7.6	Lønnsutvikling etter næring	175
8	BRUKEN AV INNSATSFAKTORER I JORDBRUKET – KOSTNADSUTVIKLINGEN	177
8.1	Ikke - varige innsatsfaktorer	177
8.1.1	Verdier og indekser	177
8.1.2	Kraftfôrpriser	179
8.2	Varige innsatsfaktorer	181
8.3	Priser på jordleie	183
8.4	Renter og gjeld	185
8.5	Tap på utlån i landbruket	186
8.6	Innsatsfaktorer i relasjon til produksjon	187
9	PRISER	189
9.1	Prissammenligninger og matvarenes andel av forbruket	190
9.2	Melk og melkeprodukter	191
9.3	Storfekjøtt	194
9.4	Sau- og lammekjøtt	195
9.5	Svinekjøtt	196

9.6 Egg.....	197
10 LIKESTILLING	199
10.1 Brukere og sysselsetting i jordbruket etter kjønn.....	199
10.2 Eiere etter kjønn og eiendomsoverdragelser	201
10.3 Driftsformer.....	203
10.3.1 Inndeling.....	203
10.3.2 Driftsform og produksjon.....	204
10.4 Arbeidsforbruk og utdanning	205
10.5 Næringsinntekt og jordbruksfradrag, fordelt på kjønn.....	207
11 INTERNASJONALE FORHOLD OG RAMMEVILKÅR	209
11.1 OECDs støtteberegninger for jordbruket	209
11.2 Norges oppfølging av WTO-forpliktelsene.....	213

II DETALJERT DEL

finnes på:

<https://www.nibio.no/tjenester/resultatkontrollen?locationfilter=true>

1 Innledning

«Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken» er en årlig utredning og publikasjon fra Budsjettnemnda for jordbruket. Resultatkontrollen belyser utviklingen i jordbruket i relasjon til de mål og retningslinjer Stortinget har trukket opp. Bakgrunnen er St.prp. nr. 8 (1992–1993) der det het at det bør: «... legges opp til en mer omfattende resultatkontroll knyttet opp til de mål og retningslinjer Stortinget har trukket opp. Her vil vektleggingen være avhengig av hvordan Stortinget vil prioritere de ulike mål for landbrukspolitikken framover».

Oppgaven med å skaffe materialet til resultatkontrollen ble ifølge St.prp. nr. 82 (1992–1993) «Jordbruksoppgjøret 1993», gitt til Budsjettnemnda for jordbruket. Under protokollen fra forhandlingsmøtet mellom Staten og Norges Bondelag 8. mai 1993 er følgende angitt:

«Partene forutsetter videre at Budsjettnemnda for jordbruket til hvert jordbruksoppgjør utarbeider et materiale som grunnlag for resultatkontroll ut fra de mål og retningslinjer som Stortinget fastlegger Jf. St.prp. nr. 8 (1992–93) side 33–34 og Innst. S. nr. 92 (1992–93) side 30–31 og 47. Materialet skal angi utviklingen på sentrale områder som priser, kostnader, inntekter, investeringer, bruk av innsatsfaktorer, arealbruk, produksjon, miljø og ressursvern, distriktspolitikk, sysselsetting, likestilling mm.»

Meld. St. nr. 9 (2011–2012) sier om mål- og resultatstyring:

«Som en oppfølging av Riksrevisjonens undersøkelse av måloppnåelse og styring i jordbruket, jf. Dokument 3:12 (2009–2010), vil departementet videreutvikle mål- og resultatstyring som utgangspunkt for en forbedret framstilling av måloppnåelse og resultatrapportering på det landbruks- og matpolitiske området. Måloppnåelsen vil bli vurdert ut fra et sett med resultatindikatorer. Resultatindikatorer er nødvendig for å etterprøve måloppnåelse og styrke koblingen mellom resultatinformasjon og mål. Det finnes et betydelig statistikk- og informasjonsgrunnlag for jordbruket, der mye blir innhentet i forbindelse med jordbruksoppgjøret. Det er imidlertid et forbedringspotensial i hvordan resultater presenteres og kobles mot de overordnede målene i landbruks- og matpolitikken. Videreutvikling og forbedring av resultatindikatorerne vil derfor i betydelig grad bygge på en systematisering og strukturering av den informasjon som innhentes allerede i dag.»

For nåværende regjering er de landbrukspolitiske målsettingene presentert i St.prp. 1 (2014–15).

Angående Resultatkontrollen har nemnda hatt som utgangspunkt at den bør være enkel og oversiktlig, det vil si at den bør ha et rimelig antall indikatorer og ikke være for detaljert i geografisk oppdeling. På den andre siden har nemnda sett at det både i den politiske behandlingen og den administrative oppfølgingen av landbrukspolitikken også kan være behov for en detaljert resultatkontroll. Spesielt når det gjelder geografisk inndeling har nemnda sett den administrative inndeling, det vil si fylkesinndelingen, som viktig. Dette skyldes at den politiske og administrative behandling og oppfølging ofte skjer på lokalt nivå. Fylkesinndelingen innebærer imidlertid store datamengder hvor oversikten lett tapes. Nemnda har dermed delt resultatkontrollen i en oversiktsdel (Del I) og en detaljert del (Del II). I oversiktsdelen er det gjennomgående gitt landstall og landsdelstall og i noen grad fylkestall. I den detaljerte delen presenteres ytterligere detaljer, hovedsakelig fylkestall ved siden av landsdelstall. Denne delen inneholder bare tabeller uten forklarende tekst, og fra og med 2010 legges dette kun ut på internett som pdf- og Excel-filer. De finnes på: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>.

Distriktpolitikken står sentralt. Nemnda har derfor valgt å presentere utviklingen i antall jordbruksbedrifter og i sysselsettingen også for virkeområder for distriktpolitiske virkemidler.

Det aller meste av tallmaterialet er innhentet fra Statistisk sentralbyrå, men Landbruksdirektoratet og landbruksorganisasjonene er også viktige kilder. Data om inntektsutvikling på driftsgranskingsbrukene hentes fra NIBIO. I årets resultatkontroll er det i de fleste tabeller tatt med tall for årene 1999 og 2010, som er årene for de fullstendige landbrukstellingene, i tillegg til beregna totalpopulasjon for 2017 og foreløpige tall for beregnet totalpopulasjon i 2018 for å få belyst utviklingen. Tall for 2005 er også tatt inn i enkelte tabeller.

Omtalen av utviklingstrekk er i hovedsak knyttet til de siste årene. For omtale av foregående år vises til tidligere utgivelser.

2 Produksjonsgrunnlag og strukturutvikling

I innstilling fra næringskomiteen (Innst.385 S 2014–2015) om jordbruksoppgjøret 2015 sies det at «Komiteen ønsker et miljøvennlig, bærekraftig og fremtidsrettet norsk landbruk med små og store bruk i hele landet. Det er et mål at norsk landbrukspolitikk skal stimulere til økt matproduksjon, med intensjon om økt selvforsyning, blant annet av hensyn til norske forbrukere og av beredskapshensyn.»

I behandlingen av jordbruksoppgjøret 2014 uttalte en samlet næringskomité at «Det må opprettholdes en differensiering i virkemidlene som legger til rette for en variert bruksstruktur og sikrer bærekraftig produksjon på jordbruksarealene i hele landet. Måloppnåelsen for landbruk over hele landet belyses gjennom følgende parametere:

- Arealutvikling og –fordeling
- Geografisk fordeling av produksjon og arbeidsforbruk
- Rekruttering og næringsutvikling i landbruket

Komiteen viser til at det er bred politisk enighet om at norsk landbruk bør ha en differensiert bruksstruktur, og at det i Innst. 234 S (2011–2012) blant annet stod følgende:

«Komiteen vil legge til rette for en variert bruksstruktur som både tar hensyn til tradisjonelle familiebruk og gir mulighet for ulike samarbeidsformer.»

Dette kapitlet gir en oversikt over areal, arealbruk og de ulike husdyrproduksjonene.

2.1 Areal og arealutvikling

Litt over 3 prosent av landarealet i Norge er jordbruksareal. Det innebærer et jordbruksareal per innbygger på 1,9 dekar i 2018, mot 2,3 dekar i 1999.

I dette kapitlet ser vi nærmere på jordbruksarealet og hvordan det fordeler seg mellom fylker og landsdeler, og hvordan utviklingen har vært. Noen tall for omdisponering av areal og leiejord er også presentert.

2.1.1 Areal og arealutvikling

Arealtallene fra 1999 og 2010 er hentet fra Statistisk Sentralbyrå sine fullstendige landbrukstillinger, mens det for 2005, 2017 og 2018 har brukt tall fra Statistisk Sentralbyrå sin beregnede totalpopulasjon for jordbruksbedrifter.

Tabell 2.1 viser Norges totale landareal og jordbruksareal i drift i hvert enkelt fylke. Totalt jordbruksareal i drift økte med 4 018 dekar fra 2017 til 2018. Østfold, Vestfold og Akershus/Oslo har størst andel dyrket areal. Tabellen viser at Hedmark og Oppland er de eneste fylkene som har over 1 mill. dekar jordbruksareal i drift.

Tabell 2.1 Norges totale landareal og jordbruksareal i drift. 2018*. Km² = 1 000 daa

	Jordbruksareal		
	Totalt landareal	i drift*	Andel dyrket, %
Østfold	3 889	726	18,7
Akershus og Oslo	5 005	753	15,0
Hedmark	26 086	1 054	4,0
Oppland	23 784	1 002	4,2
Buskerud	13 797	508	3,7
Vestfold	2 148	403	18,7
Østlandet	74 709	4 446	6,0
Telemark	13 853	246	1,8
Aust-Agder	8 315	113	1,4
Vest-Agder	6 679	189	2,8
Agder og Telemark	28 847	547	1,9
Rogaland	8 589	999	11,6
Hordaland	14 523	408	2,8
Sogn og Fjordane	17 674	426	2,4
Møre og Romsdal	14 570	540	3,7
Vestlandet	46 767	1 374	2,9
Trøndelag	38 612	1 605	4,2
Nordland	36 091	553	1,5
Troms	24 869	240	1,0
Finnmark	45 762	92	0,2
Nord-Norge	106 722	885	0,8
Hele landet	304 246	9 855	3,2

* Foreløpige tall

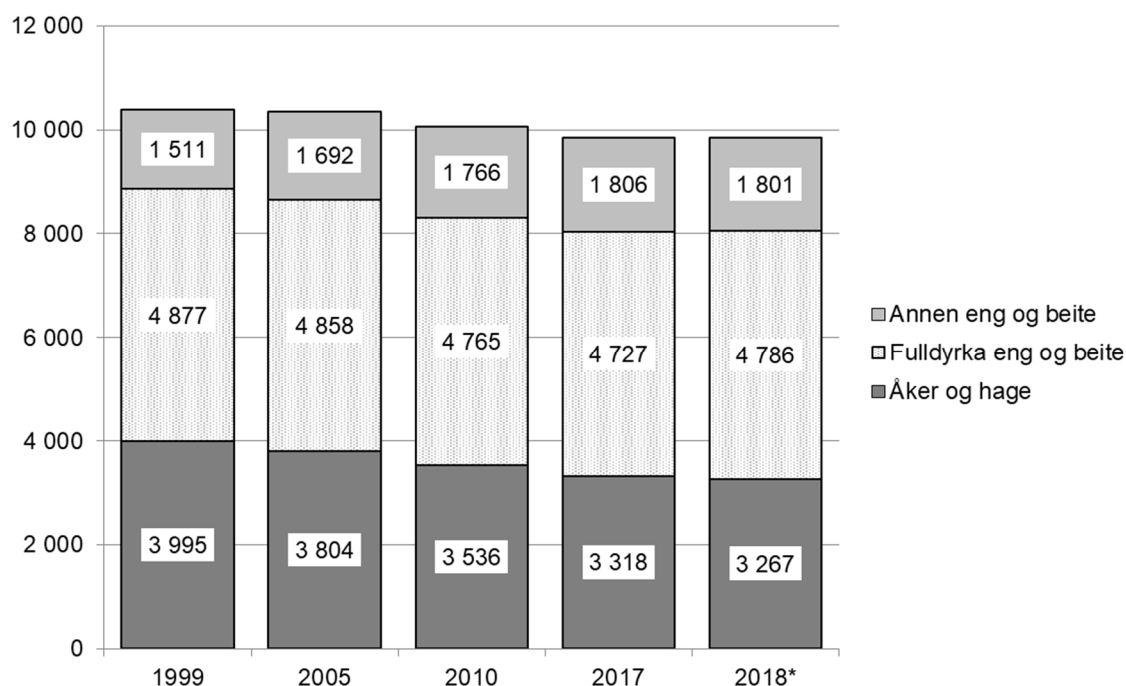
Kilde: Statistisk Sentralbyrå. Statistisk årbok 2013 og beregna totalpopulasjon 2018

Nye digitale markslagskart

Det totalt registrerte jordbruksarealet nådde et maksimum i 1998. Fra 2005 til 2018 er alt jordbruksareal i drift (toppen av søylene i Figur 2.1) redusert med 4,8 prosent, fra 10 354 000 til 9 855 000 dekar. I perioden 2005-2013 ble nytt digitalt kartgrunnlag tatt i bruk som kontrollgrunnlag ved søknad om produksjonstillegg. I denne perioden viste det registrerte arealet en nedgang på 4,7 prosent. Tall fra Landbruksdirektoratet viser at innføringen av nytt digitalt kartverket innebar en reduksjon i arealet på ca 3,3 prosent. Det er ikke mulig å si om nedgangen skyldes mer nøyaktige målinger eller om tidligere nedgang ikke har blitt fanget opp før nytt kartverk ble tatt i bruk. Arealnedgang utenom nytt kartverk var dermed på ca. 1,4 prosent i samme periode.

Annen eng og beite er overflatedyrket areal. Andelen slikt areal har økt fra 15 prosent i 1999 til 18 prosent i 2018. Nedgang i jordbruksareal i drift, kombinert med økt befolkning, har redusert antall dekar jordbruksareal per innbygger fra 2,25 i 2005 til 1,86 i 2018.

Figur 2.1 Åker og hage, fulldyrka eng og beite og fulldyrka i alt. Hele landet.
1 000 dekar¹⁾

* Foreløpige tall

1) Nye arealmålinger (nytt kartverk) i perioden 2005-2013 har medført en nedjustering av arealene

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 2.2 viser årlig prosentvis endring for totalt jordbruksareal, fulldyrket areal og eng og beite for landsdelene. De foreløpige tallene for 2018 viser små endringer fra 2017.

I 1999 regnet en med at bruk som søker produksjonstilskudd hadde 70 000 dekar som ikke var i drift, mens i 2018 var det 61 700 dekar. Østlandet og Trøndelag har den største andelen av fulldyrket areal i hele perioden. Åpen åker og hage utgjorde 33 prosent av jordbruksarealet i drift på landsbasis i 2018, men er svært ulikt fordelt mellom fylker og landsdeler. Fylkene rundt Oslofjorden har omlag 80 prosent av arealet i åpen åker og hage. Vest-Agder, Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal og fylkene i Nord-Norge har fra 2 til 5 prosent åpen åker og hage og tilsvarende mer eng og beiteareal. På landsbasis viser arealet av åker og hage en

nedgang på 18 prosent etter 1999. Fulldyrket eng og beite har hatt en nedgang i samme periode på 3 prosent, mens annen eng og beite har økt med 19 prosent.

Tabell 2.2 Totalt jordbruksareal i drift fordelt på landsdeler. 1 000 dekar¹⁾

		1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring		
							89-99	99-10	10-18
Østlandet	Totalt areal	4 658	4 647	4 534	4 445	4 446	0,2	-0,2	-0,2
	% fulldyrket	93	92	92	91	91			
	Eng og beite	1 598	1 701	1 788	1 848	1 877	2,1	1,0	0,6
	% eng og beite	34	37	39	42	42			
Agder og Telemark	Totalt areal	585	568	552	541	547	0,5	-0,5	-0,1
	% fulldyrket	86	84	83	81	82			
	Eng og beite	428	431	434	438	447	1,6	0,1	0,4
	% eng og beite	73	76	79	81	82			
Rogaland ²⁾	Totalt areal	968	1 007	1 001	996	999	1,3	0,3	0,0
	% fulldyrket	59	57	54	53	53			
	Eng og beite	862	933	940	950	957	2,1	0,8	0,2
	% eng og beite	89	93	94	95	96			
Vestlandet	Totalt areal	1 564	1 498	1 433	1 374	1 374	0,3	-0,8	-0,5
	% fulldyrket	71	69	67	64	64			
	Eng og beite	1 502	1 445	1 388	1 340	1 340	0,7	-0,7	-0,4
	% eng og beite	96	96	97	98	98			
Trøndelag	Totalt areal	1 650	1 671	1 620	1 605	1 605	0,5	-0,2	-0,1
	% fulldyrket	92	90	89	88	88			
	Eng og beite	1 102	1 109	1 081	1 092	1 100	1,6	-0,2	0,2
	% eng og beite	67	66	67	68	69			
Nord-Norge	Totalt areal	958	974	919	890	885	1,1	-0,4	-0,5
	% fulldyrket	85	81	82	81	82			
	Eng og beite	896	932	892	866	866	1,4	0,0	-0,4
	% eng og beite	94	96	97	97	98			
Hele Landet	Totalt areal	10 382	10 365	10 060	9 851	9 855	0,5	-0,3	-0,3
	% fulldyrket	85	84	83	82	82			
	Eng og beite	6 388	6 550	6 524	6 533	6 588	1,5	0,2	0,1
	% eng og beite	62	63	65	66	67			

* Foreløpige tall

- 1) Fra og med 2005 har nye arealmålinger (nytt kartverk) medført en nedjustering av arealene
- 2) Per 01.01.02 gikk Ølen kommune over fra Hordaland til Rogaland fylke, så det utgjør noe av endringen både i Rogaland og for Vestlandet

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Nydyrking og omdisponering

Tabell 2.3 viser det arealet som er nydyrket de siste årene, samt omsøkt areal og antall søknader. Totalt for landet ble det nydyrket 22 702 dekar i 2017. Dette er 1 127 dekar mer enn året før. Det var størst økning i nydyrking i Nordland, målt i antall dekar med 769 dekar, og størst prosentvis økning i Hordaland med 153 prosent fra 2016.

Hedmark hadde størst godkjent nydyrka areal i 2017, i likhet med årene 2012 – 2016. 61 prosent av godkjent areal i 2017 lå i fylkene Hedmark, Oppland, Rogaland, Møre og Romsdal, Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Nordland.

Tabell 2.3 Nydyrking, antall søknader, omsøkt og godkjent areal

	Søknader om	Omsøkt nydyrka	Godkjent nydyrka
2010	689	21 213	19 860
2011	632	17 425	15 875
2012	653	14 287	13 417
2013	644	15 111	14 557
2014	878	19 405	18 572
2015	854	18 832	18 139
2016	964	22 636	21 575
2017	958	23 733	22 702
<hr/>			
Østfold	37	779	718
Akershus og Oslo	21	374	329
Hedmark	140	4 618	4527
Oppland	139	2 831	2681
Buskerud	27	482	482
Vestfold	5	88	88
Telemark	7	157	157
Aust-Agder	21	728	728
Vest-Agder	38	662	631
Rogaland	108	1 989	1841
Hordaland	46	907	894
Sogn og Fjordane	58	734	714
Møre og Romsdal	49	1 612	1 575
Sør-Trøndelag	57	1 548	1360
Nord-Trøndelag	84	2 504	2392
Nordland	69	2 243	2 133
Troms	39	1 154	1 142
Finnmark	13	323	310

Kilde: Statistisk sentralbyrå

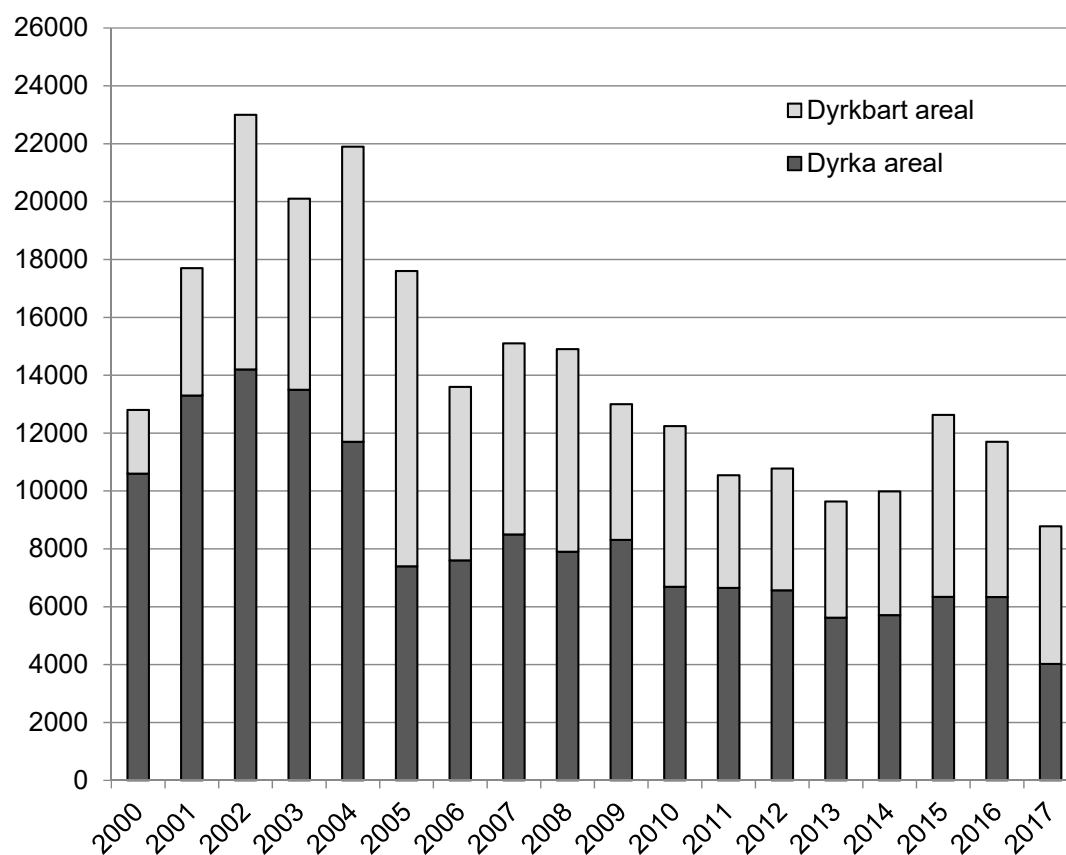
Hvert år omdisponeres noe jordbruksareal til andre formål, for eksempel til industri, boligområder og samferdsel. Det nasjonale jordvernmålet for årene 2004-2015 var at årlig omdisponering av dyrka jord skulle være under 6 000 dekar. Det nye

jordvernmålet fra 2016 er å avgrense omdisponeringen til under 4 000 dekar per år innen 2020.¹

I 2017 ble det omdisponert 4 025 dekar dyrka jord, som er 36 prosent mindre enn året før. Tallene for 2017 er de laveste registrerte omdisponeringene av dyrket jord siden registreringene startet i 1976. Foreløpige tall for 2018 viser omdisponering av dyrket jord på omtrent samme nivå som i 2017.

I tillegg blir også en del dyrkbar jord omdisponert hvert år. Dette har variert fra 2 200 til 10 200 dekar per år i perioden 2000 til 2017. I 2017 ble det omdisponert 4 754 dekar dyrkbar jord, en nedgang på 608 dekar fra 2016. Her viser de foreløpige tallene for 2018 en betydelig økning til over 9 000 dekar

Figur 2.2 viser hvor mye dyrka og dyrkbar areal som hvert år har blitt omdisponert til andre formål enn landbruk. Kommunene rapporterte avgang av dyrka og dyrkbar jord gjennom KOSTRA for første gang i 2005. Erfaringsmessig tar det tid før en ny rapportering blir innarbeidet, og de første årene var det mange kommuner som lot være å rapportere, noe som førte til en underrapportering. Dette har gradvis blitt bedre.

Figur 2.2 Omdisponert areal til andre formål enn landbruk, dekar

Kilde: Statistisk sentralbyrå, KOSTRA

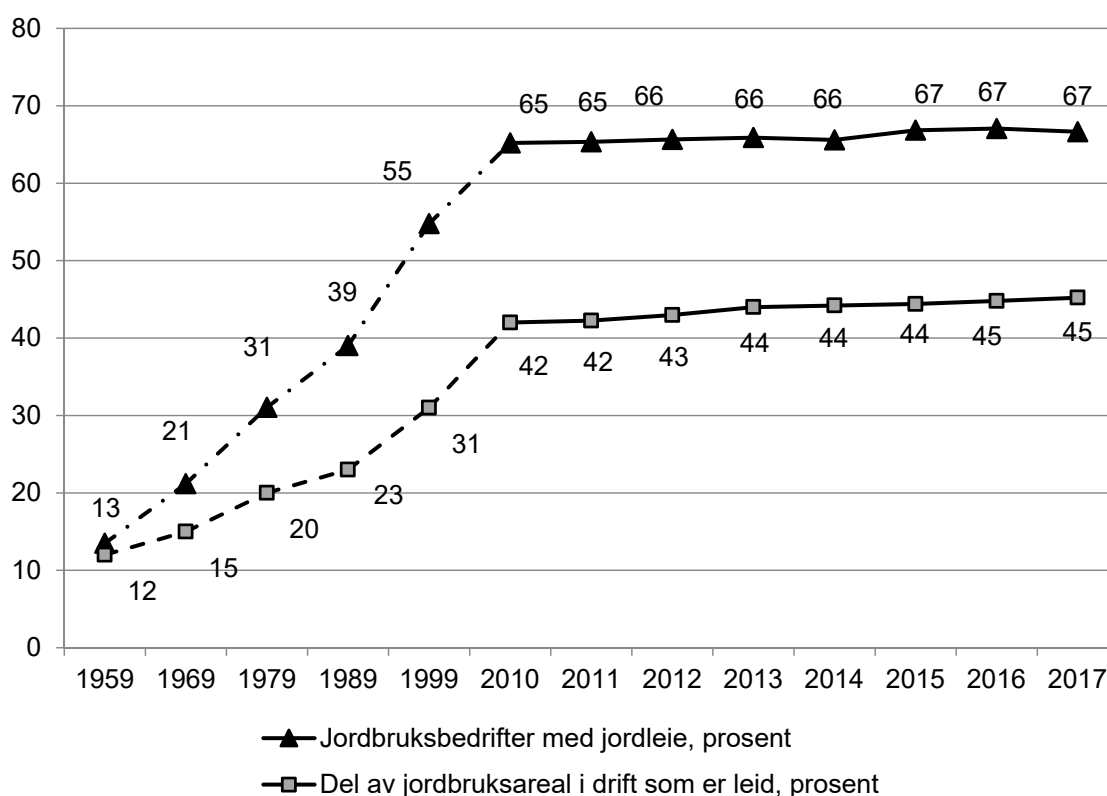
¹ Prop. 127 S (2014-2015), Innst. 56 S (2015-2016) - vedlegg 4

Av fylkene er det Møre og Romsdal som har omdisponert mest areal i 2017, med ca. 1 336 dekar, og dernest Finnmark med 1 142 dekar. Av dette utgjør dyrka jord 734 dekar i Sør-Trøndelag og 91 dekar i Finnmark.

I tillegg til tallene i Figur 2.2 ble det omdisponert noe dyrket og dyrkbart areal til andre landbruksformål, eks. bebyggelse (nye driftsbygninger) og til skogplanting. Totalt omfattet dette 482 dekar i 2015, 943 dekar i 2016 og 590 dekar i 2017.

2.1.2 Leiejord

Bruk av leiejord er svært viktig for mange av jordbruksbedriftene. Både andel bruk med leiejord og andel leid jord av dyrket areal har økt. Figur 2.3 viser andel bruk med leiejord og andel av jordbruksarealet som er leid fra 1959 til 2017.

Figur 2.3 Andel jordbruksbedrifter med leiejord og andel leiejord totalt. 1959–2017

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1959, 1969, 1979, 1989, 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2011 - 2017

I 2017 hadde 67 prosent av jordbruksbedriftene jordleie, og 45 prosent av jordbruksarealet i drift er leid areal.

Andelen jordbruksbedrifter med jordleie og andel leid jordbruksareal varierer mellom fylkene, jf. Tabell 2.4. En ser at de tre nord-norske fylkene har størst andel jordbruksbedrifter med jordleie. I alle tre fylkene er det jordleie på over 80 prosent av

bedriftene. Når det gjelder jordbruksareal i drift har Aust-Agder og Troms størst andel, med hhv. 62 og 63 prosent leid areal.

Tabell 2.4 Andel jordbruksbedrifter med jordleie og andel leieareal. Fylkesvise tall 2017

Fylker	Prosent	
	Jordbruksbedrifter med jordleie	Jordbruksareal i drift som er leid
Østfold	57	43
Akershus/Oslo	60	46
Hedmark	70	46
Oppland	66	40
Buskerud	63	49
Vestfold	58	52
Telemark	64	60
Aust-Agder	73	62
Vest-Agder	78	58
Rogaland	56	35
Hordaland	65	47
Sogn og Fjordane	66	42
Møre og Romsdal	78	53
Sør-Trøndelag	70	45
Nord-Trøndelag	64	36
Nordland	82	53
Troms	89	63
Finnmark	83	51

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Beregna totalpopulasjon

Også antall leieforhold per jordbruksbedrift varierer mye.

Tabell 2.5 viser fylkesvis fordeling av antall jordbruksbedrifter med jordleie og prosentvis fordeling av antall leieforhold. Det er flest leieforhold per jordbruksbedrift i Telemark, Agderfylkene og i de tre nordligste fylkene.

Tabell 2.5 Jordbruksbedrifter med jordleie inndelt etter antall leieforhold. Fylkesvise tall 2017

Antall leieforhold	Jordbruks- bedrifter	Prosentvis fordeling etter antall leieforhold			
		1	2–4	5–9	10 ≥
Østfold	1 232	38	40	17	5
Akershus/Oslo	1 243	36	40	18	7
Hedmark	2 204	23	39	27	11
Oppland	2 926	29	48	19	4
Buskerud	1 370	28	41	23	8
Vestfold	799	33	38	19	10
Telemark	891	24	41	22	14
Aust-Agder	515	20	34	30	17
Vest-Agder	843	20	35	29	16
Rogaland	2 357	40	44	12	3
Hordaland	2 012	31	46	17	6
Sogn og Fjordane	1 903	33	47	18	2
Møre og Romsdal	1 988	21	41	27	11
Sør-Trøndelag	1 941	26	43	23	8
Nord-Trøndelag	1 926	29	47	19	4
Nordland	1 697	17	37	28	18
Troms	785	13	28	32	27
Finnmark	250	17	32	31	21
<i>Hele landet</i>	26 882	28	42	21	9

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Beregna totalpopulasjon

2.2 Strukturutvikling i noen produksjoner

Samdrifter i melkesektoren og mange varianter av juridiske foretak, vanskeliggjør sammenliknbar presentasjon av utviklingen i brukstallet. De tradisjonelle enhetene «gårdsbruk» eller «gårdbruker», kan omfatte produksjon på flere tilskuddssøknader ved at virksomheten er organisert i, eller eieren deltar i, flere selskaper (foretak).

Det er skjedd omfattende endringer i antall og størrelse av jordbruksbedriftene og i sammensetningen av produksjonene de seneste årene. I dette kapitlet er det vist tabeller med størrelsesfordeling for alle jordbruksbedrifter, og for noen produksjoner. En jordbruksbedrift kan være representert med flere produksjoner. En kan derfor ikke summere jordbruksbedriftene med de ulike produksjonene og komme fram til et riktig tall for totalt antall jordbruksbedrifter.

Tabell 2.6 viser utviklingen av det totale antall jordbruksbedrifter. Over tid er det færre mindre jordbruksbedrifter og flere større. Økende areal per jordbruksbedrift har sammenheng med at antallet jordbruksbedrifter avtar mens totalarealet er relativt stabilt. Arealet på de jordbruksbedriftene som går ut av produksjon, kan enten gå helt ut av jordbruksdrift, eller overtas av andre jordbruksbedrifter ved salg eller utleie.

De aller minste jordbruksbedriftene har sterkest prosentvis årlig nedgang frem til 2010. I 1999 var 2 prosent av jordbruksbedriftene i gruppene over 500 dekar, og i 2018 var tilsvarende andel 12 prosent. Dekar per jordbruksbedrift har økt fra 147 til 248 dekar i samme periode.

Tabell 2.6 viser også at både totalt leid areal og leid areal per jordbruksbedrift har økt mye. Variasjonen mellom fylkene er imidlertid betydelig, og det er i Agder-fylkene, Telemark og Troms vi finner størst andel leid jord – alle med over 55 prosent. Minst andel leiejord er det i Rogaland, med 35 prosent i 2017.

Tabell 2.6 Antall jordbruksbedrifter etter jordbruksareal i drift og leid jordbruksareal

Størrelsesgrupper, dekar	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring		
						89–99	99–10	10–18
< 100	31 237	16 552	14 359	12 159	11 943	-6,6	-6,8	-2,3
%	44	31	31	30	30			
100–199	22 286	16 764	13 440	10 653	10 263	-1,3	-4,5	-3,3
%	32	32	29	26	26			
200–299	10 367	10 186	8 444	6 776	6 566	2,7	-1,8	-3,1
%	15	19	18	17	17			
300–499	5 273	6 817	6 857	6 280	6 194	4,9	2,4	-1,3
%	7	13	15	16	16			
500–799	1 287	2 013	2 490	2 985	3 065	6,1	6,2	2,6
%	2	4	5	7	8			
≥ 800	290	671	1 034	1 485	1 590	7,3	12,3	5,5
%	0	1	2	4	4			
Alle jordbr.bedrifter	70 740	53 003	46 624	40 338	39 621	-3,3	-3,7	-2,0
Areal, 1 000 daa	10 382	10 354	10 060	9 841	9 855	0,5	-0,3	-0,3
Daa/jordbruksbedrift	147	195	216	244	249	3,9	3,6	1,8
Leid areal, 1 000 daa	3 239	3 963	4 185	4 454		3,4	2,4	
Leid areal, %	31	38	42	45				
Leid areal, daa/j.bedr.	46	75	90	110		6,9	6,3	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Fra og med 2002 ble reglene for å kunne søke produksjonstilskudd endret. Flere selskapsformer ble tilskuddsberettiget, blant annet aksjeselskaper, ansvarlige selskaper og stiftelser. Tabell 2.7 viser hvor mange prosent av søkerne som ikke var enkeltpersonforetak i 1999, 2005, 2010 og 2018.

Andelen upersonlige søkere økte fram til 2008, men har deretter blitt redusert. Noe av årsaken til dette er regelendringer for samdrifter. Fra og med 2015 ble det bl.a. mulig for samdrifter å leie kvote, og dette førte til at enkelte samdrifter ble oppløst.

Tabell 2.7 Andel av tilskuddssøkerne som ikke er enkeltpersonforetak. Prosent

Fylke					Antall i
	1999	2005	2010	2018	2018
Østfold	0,7	3,0	3,8	3,5	74
Akershus og Oslo	0,7	2,7	3,2	4,3	85
Hedmark	0,8	3,3	4,3	3,8	118
Oppland	1,6	7,1	7,9	4,9	211
Buskerud	0,4	3,2	4,4	4,2	89
Vestfold	0,4	2,5	3,4	5,7	75
Telemark	0,7	2,5	3,3	4,3	60
Aust-Agder	0,9	3,2	4,2	3,9	27
Vest-Agder	0,6	3,6	5,4	4,6	50
Rogaland	1,0	5,7	8,2	5,8	240
Hordaland	0,9	4,0	5,2	4,4	136
Sogn og Fjordane	0,8	3,6	5,7	4,4	125
Møre og Romsdal	1,0	4,8	7,2	5,9	151
Sør-Trøndelag ¹⁾	1,2	4,0	5,8		0
Nord-Trøndelag	1,6	6,3	7,9	5,4	311
Nordland	0,7	4,2	6,5	6,0	122
Troms	0,7	2,9	4,6	5,1	44
Finnmark	0,5	4,3	6,9	9,6	28
<i>Hele landet</i>	<i>0,9</i>	<i>4,4</i>	<i>5,9</i>	<i>4,9</i>	
Antall	630	2 216	2 681	1 946	1 946

* Foreløpige tall

1) Sør- og Nord-Trøndelag ble sammenslått til ett fylke fra og med 2018

Kilde: Landbruksdirektoratets tilskuddsstatistikk

2.2.1 Planteproduksjon

Tabell 2.8 viser at antall jordbruksbedrifter med korn har blitt mer enn halvert fra 1999 til 2018. Kornarealet per jordbruksbedrift økte fra 150 til 271 dekar. Jordbruksbedriftene over 500 dekar har stort sett økt gjennom hele perioden både relativt sett og i antall.

Tabell 2.8 Antall jordbruksbedrifter med korn og oljevekster etter areal av korn og oljevekster

Arealgruppe, dekar	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
< 100	10 165	5 937	4 149	2 912	2 641	-6,8	-7,8	-5,5
%	46	35	31	27	25			
100-199	6 170	5 005	4 034	3 145	2 982	-2,1	-3,8	-3,7
%	28	30	30	29	29			
200-299	2 793	2 603	2 142	1 788	1 764	-0,2	-2,4	-2,4
%	13	16	16	16	17			
300-499	2 026	2 119	1 953	1 691	1 631	1,9	-0,3	-2,2
%	9	13	14	15	16			
500-799	609	808	856	909	896	5,2	3,1	0,6
%	3	5	6	8	9			
≥ 800	146	298	399	510	513	8,3	9,6	3,2
%	1	2	3	5	5			
Antall j.bedr.	21 909	16 770	13 533	10 955	10 427	-4,0	-4,3	-1,0
1 000 daa	3 282	3 252	3 071	2 891	2 824	-0,7	-0,6	-0,9
Daa/j.bedr.	150	194	227	264	271	3,5	3,8	2,2

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se tabeller på: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Det er i hovedsak rug og hvete som dyrkes til matkorn. Dyrkinga av matkorn er konsentrert til Østlandet, og særlig fylkene rundt Oslofjorden og Hedmark. Totalt ble det dyrket hvete og rug/rughvete på 841 200 dekar i 2017, det vil si ca. 29 prosent av samlet kornareal. Foreløpige tall for 2018 er 618 200 dekar hvete/rughvete, 223 000 dekar mindre enn året før og 22 prosent av samlet kornareal. Klimatiske forhold gjør at andelen som går til mat varierer mye mellom år. Landbruksdirektoratets markedsrapport 2018 viser 77 og 70 prosent matkvalitet for henholdsvis hvete og rug i 2016-2017, 39 og 63 prosent i 2017-2018 og prognose for 65 og 33 prosent i 2018 -2019. Femårsgjennomsnitt viser 53 prosent matkvalitet for hvete og 70 prosent for rug.

Tabell 2.9 viser antall jordbruksbedrifter og arealet av poteter. Det har vært størst prosentvis årlig nedgang for de minste jordbruksbedriftene. Antall jordbruksbedrifter med poteter på arealer under 100 dekar har gått ned i hele perioden fra 1999. Totalt sett gikk antall jordbruksbedrifter med poteter ned med 73 prosent fra 1999 til 2010, og videre med 44 prosent fra 2010 til 2018.

Potetarealet per jordbruksbedrift har økt betydelig, fra 14,5 dekar i 1999 til 73,6 dekar i 2018. Det totale potetarealet er derimot redusert med 22 prosent i samme periode.

Mange av jordbruksbedriftene som har under 10 dekar poteter dyrker i stor grad til eget bruk. Når en ser bort fra enheter som har under 10 dekar var gjennomsnittet på 55,6 dekar i 1999 og 133,3 dekar i 2018.

Tabell 2.9 Antall jordbruksbedrifter med poteter etter potetareal

Arealgruppe, dekar	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
< 10	7 831	3 198	1 512	782	720	-13,8	-13,9	-8,9
%	76	65	54	46	46			
10-49	1 420	811	468	287	255	-6,3	-9,6	-7,3
%	14	16	17	17	16			
50-99	657	482	352	231	212	-2,0	-5,5	-6,1
%	6	10	13	14	13			
100-199	276	315	310	223	219	3,3	1,1	-4,3
%	3	6	11	13	14			
200-299	61	87	83	89	86	13,6	3,0	0,3
%	1	2	3	5	5			
≥ 300	15	36	70	85	87	3,2	14,9	2,9
%	0	1	2	5	6			
Antall j.bedr.	10 260	4 929	2 795	1 697	1 579	-12,1	-11,1	-6,9
Antall daa	148 522	137 344	132 399	117 282	116 139	-2,4	-1,0	-1,6
Daa/j.bedr., alle	14,5	27,9	47,4	69,1	73,6	11,0	11,4	5,7
Daa/j.bedr., >10 ¹⁾	55,6	75,9	100,7	126,3	133,3		5,5	3,6

* Foreløpige tall

1) Ekskl. jordbruksbedrifter med < 10 dekar potet

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Arealet av og antall jordbruksbedrifter med grønnsaker på friland går fram av Tabell 2.10. Det mest markerte trekk er at antall små produsenter arealmessig, har avtatt i hele perioden, samtidig som produsenter med større areal har økt i antall. Men I de siste årene er dette ikke så tydelig. Fra 2017 til 2018 var det totalt sett en nedgang på 7 jordbruksbedrifter med grønnsaker. Gjennomsnittlig grønnsakareal per jordbruksbedrift er mer enn tredoblet i perioden 1999 til 2018.

Tabell 2.10 Antall jordbruksbedrifter med grønnsaker på friland etter grønnsakareal

Arealgruppe, dekar	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
< 10	964	527	333	288	283	-15,3	-9,2	-2,0
%	45	35	32	34	34			
10-49	784	581	313	216	200	-4,0	-8,0	-5,4
%	37	38	30	26	24			
50-99	249	227	211	134	140	2,9	-1,5	-5,0
%	12	15	20	16	17			
100-199	98	129	115	102	117	5,0	1,5	0,2
%	5	9	11	12	14			
≥ 200	28	50	72	105	98	12,0	9,0	3,9
%	1	3	7	12	12			
Antall j.bedr.	2 123	1 514	1 044	845	838	-10,6	-6,2	-2,7
Antall daa	60 187	68 635	71 220	80 926	84 261	0,5	1,5	2,1
Daa/j.bedr.	28,3	45,3	68,2	95,8	100,6	12,5	8,3	5,0
Daa/j.bedr., >10 ¹⁾	46,8	67,9	98,8	143,7	150,3		7,0	5,4

* Foreløpige tall

1) Ekskl. jordbruksbedrifter med < 10 dekar grønnsaker

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 2.11 viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter med engareal, dvs. sum fulldyrka og overflatedyrka/innmarksbeite. Antall jordbruksbedrifter med eng er redusert med 25 014, eller 45 prosent fra 1999 til 2018, mens arealet har økt med 3 prosent i samme periode. Andelen jordbruksbedrifter med over 300 dekar engareal har økt fra 3 prosent i 1999 til 23 prosent i 2018.

Tabell 2.11 Antall jordbruksbedrifter med engareal etter størrelsen på engarealet

Arealgruppe, dekar	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring		
						89–99	99–10	10–18
< 99	28 940	14 587	12 138	10 704	10 446	-6,0	-7,6	-1,9
%	52	36	34	34	34			
100–199	18 626	13 783	10 794	8 522	8 222	0,7	-4,8	-3,3
%	33	34	30	27	27			
200–299	6 489	7 753	6 672	5 355	5 155	8,9	0,3	-3,2
%	12	19	19	17	17			
300–499	1 805	3 894	4 568	4 562	4 590	15,1	8,8	0,1
%	3	10	13	14	15			
500–799	131	614	1 168	1 832	1 966	11,8	22,0	6,7
%	0	2	3	6	6			
≥ 800	13	75	241	533	600	3,7	30,4	12,1
%	0	0	1	2	2			
Antall j.bedr.	56 004	40 706	35 581	31 508	30 979	-2,8	-4,0	-1,7
1 000 daa	6 388	6 550	6 524	6 533	6 588	1,5	0,2	0,1
Daa/j.bedr.	114,1	160,9	183,4	207,3	212,7	4,5	4,4	1,9

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

2.2.2 Husdyrproduksjon

Tabell 2.12 viser strukturutviklingen på jordbruksbedrifter med melkeku fra 1999 til 2018. I denne perioden har antall jordbruksbedrifter med melkekyr blitt redusert med 65 prosent samtidig som antall melkekyr har blitt redusert med 30 prosent. Antall melkekyr per jordbruksbedrift har økt fra 13,8 til 27,9.

Det har vært en kraftig reduksjon i antall jordbruksbedrifter i de minste størrelsesgruppene mens de større har økt. Antall jordbruksbedrifter med mer enn 40 kyr har økt fra 168 i 1999 til 1 735 i 2018.

Tabell 2.12 Antall jordbruksbedrifter med melkeku etter besetningsstørrelse¹⁾

Besetnings- størrelse	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
< 10	6 047	2 749	1 262	692	624	-6,3	-13,3	-8,4
%	27	17	11	8	8			
10-19	13 180	8 937	5 166	2 856	2 677	-1,1	-8,2	-7,0
%	58	56	46	35	34			
20-39	3 264	3 799	3 736	2 983	2 821	2,4	1,2	-2,8
%	14	24	34	37	36			
40-69	153	361	853	1 384	1 487	1,1	16,9	6,2
%	1	2	8	17	19			
≥ 70	15	44	163	235	248	0,0	24,2	4,7
%	0	0	1	3	3			
Antall j.bedr.	22 659	15 890	11 130	8 150	7 857	-2,5	-6,3	-3,8
1 000 melkekyr	313	265	238	219	219	-0,8	-2,4	-1,0
Melkekyr per j.bedr.	13,8	16,7	21,4	26,9	27,9	1,7	4,1	2,9

* Foreløpige tall

1) Samdrifter er regnet som én jordbruksbedrift (se også Tabell 2.13).

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Fra og med 1. januar 2015 ble særreglene for samdrifter avviklet, og dette betyr bl.a. at samdrifter og enkeltbruk ble likestilt i kvotereguleringen. Se www.landbruksdirektoratet.no for nærmere opplysninger om produksjons-tilskudsreguleringen.

Det er likevel en del foretak som fremdeles har felles melkeproduksjon og Tabell 2.13 gir en fylkesvis oversikt over utviklingen blant disse og antallet eiendommer som er registrert i felles foretak i 2018. De fleste fellesforetakene består av to eiendommer, og i 2018 var det registrert 360 slike foretak, og det er en nedgang fra 405 i 2017. I 2018 har Landbruksdirektoratet registrert 801 foretak med felles melkeproduksjon totalt, og disse utgjør 10 prosent av alle jordbruksbedrifter med melkeproduksjon og består av 2 463 eiendommer i 2018, mot 5 087 eiendommer i 2008.

Tabell 2.13 Antall registrerte foretak for felles melkeproduksjon og fordelingen av eiendommer som inngår

	2002	2006	2010	2018	Antall foretak i 2018 fordelt på antall eiendommer per fellesdrift				Antall eiendommer per fellesdrift
					2	3	4	≥ 5	2018
Østfold	11	18	23	12	10	1	1	0	27
Akershus	5	12	16	8	5	2	0	1	21
Hedmark	36	78	70	30	10	8	6	6	98
Oppland	223	370	294	96	41	17	13	25	319
Buskerud	10	27	28	17	5	3	5	4	59
Vestfold	7	11	12	8	3	3	1	1	24
Telemark	12	15	10	6	2	1	3	0	19
Østlandet	304	531	453	177	76	35	29	37	567
Aust-Agder	9	11	8	3	2	1	0	0	7
Vest-Agder	13	42	35	14	9	4	0	1	35
Rogaland	111	296	315	136	60	34	29	13	403
Agder og Rogaland	133	349	358	153	71	39	29	14	445
Hordaland	54	114	98	57	30	12	5	10	167
Sogn og Fjordane	60	137	139	78	31	15	12	20	263
Møre og Romsdal	72	163	159	90	43	20	9	18	276
Vestlandet	186	414	396	225	104	47	26	48	706
Sør-Trøndelag	64	140	137	0	0	0	0	0	0
Nord-Trøndelag ¹⁾	130	216	228	189 ¹⁾	79	49	36	25	581
Trøndelag	194	356	365	189	79	49	36	25	581
Nordland	45	86	90	40	20	8	7	5	120
Troms	9	10	11	6	4	1	1	0	15
Finnmark	2	10	12	11	6	3	2	0	29
Nord-Norge	56	106	113	57	30	12	10	5	164
Hele landet	873	1 756	1 685	801	360	182	130	129	2 463

1) Tall for tidligere Nord- og Sør-Trøndelag, som ble sammenslått til Trøndelag fylke fra og med 2018

Kilde: Landbruksdirektoratet

Ved jordbruksoppjøret 2008 ble det innført mulighet til kvoteleie med virkning fra kvoteåret 2009. Landbruksdirektoratet har tall for bortleid kvotemengde i hvert fylke, mens leieprisen er markedsstyrt, og det er ikke noe sentralt register over avtalte priser. Grunnet for å presentere leiepriser er derfor for dårlig.

Totalt for landet var ca. 288 mill. liter kumelkkvote bortleid i 2018 (Tabell 2.14). Oppland er det fylket hvor det er størst andel jordbruksbedrifter som både leier og leier ut kvote. For landet som helhet leide 44,4 prosent av jordbruksbedriftene med kvote bort kvote, mens 36,3 prosent leide kvote i 2018.

Tabell 2.14 Leie av melkekvoter. Fylkesvis utleid og leid mengde. 2018

Fylke	Mengde utleid, 1 000 liter	% av eiendommer med kvote som har utleie	Gjennomsnittlig utleie, liter/j.bedr.	% av eiendommer med kvote som har leie	Gjennomsnittlig leie, liter/j.bedr.
Østfold	1 810	17,5	82 261	19,8	72 390
Akershus og Oslo	2 475	19,4	103 120	20,2	98 995
Hedmark	16 815	40,4	82 833	37,4	89 442
Oppland	47 171	67,8	65 790	49,9	89 509
Buskerud	3 081	27,0	61 623	23,8	70 026
Vestfold	2 595	31,7	129 728	36,5	112 807
Telemark	671	14,9	51 624	13,8	55 926
Aust-Agder	1 804	24,1	85 914	24,1	85 914
Vest-Agder	7 772	48,7	69 395	30,4	111 032
Rogaland	61 458	49,7	102 090	42,1	120 506
Hordaland	12 632	39,1	62 536	29,7	82 563
Sogn og Fjordane	20 095	41,3	62 021	33,9	75 545
Møre og Romsdal	23 198	38,0	79 718	29,9	101 301
Trøndelag	58 012	43,1	86 071	37,0	100 193
Nordland	22 924	49,5	83 664	40,9	101 434
Troms	3 685	21,5	87 727	20,0	94 475
Finnmark	2 055	26,8	79 033	25,8	82 195
Landet	288 253	44,4	79 694	36,3	97 317

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 2.15 gir fylkesvis oversikt over antallet kvoteselgere og antall liter solgt. Tallene gjelder kumelk, og tabellen viser også totaltall for perioden 1997–2018.

I 2018 solgte 331 foretak kvoten, en økning fra 251 foretak som solgte i 2017. Prisen ved salg av kumelkkvoten til staten ble redusert fra kr 3,50 per liter til kr 2,50 per liter fra og med 2013.

I 2012 ble det åpnet for delsalg av melkekvoter. På landsbasis valgte 50 gårdbrukere å selge deler av kumelkkvoten i 2018, og det ble solgt ca. 3,4 mill. liter ved delsalg, mot 5,5 mill. liter i 2017.

Totalt for perioden 1997–2018 har 11 714 foretak solgt kvoten, og det er totalt solgt 810 mill. liter. Trøndelag hadde størst antall kvoteselgere i 2018.

**Tabell 2.15 Salg av melkekvoter ku. Antall kvoteselgere og solgt mengde.
Utvalgte år 1997–2018**

Fylke	1997		2005		2010		2018		Hele perioden	
	Ant.	1 000 liter	Ant.	1 000 liter	Ant.	1 000 liter	Ant.	1 000 liter	Ant.	1 000 liter
Østfold	19	1 200	16	1 349	3	265	6	1 179	269	25 437
Oslo/Akershus	18	1 000	13	1 772	5	721	6	821	276	24 778
Hedmark	27	1 300	45	3 637	9	978	21	1 972	564	40 293
Oppland	55	2 400	74	4 882	18	2 015	39	2 520	991	60 840
Buskerud	9	300	23	1 396	5	493	7	410	372	25 091
Vestfold	6	400	6	680	1	78	1	103	112	9 885
Telemark	25	1 100	8	535	6	410	6	714	232	13 656
Aust-Agder	18	600	17	920	1	33	2	45	197	10 967
Vest-Agder	15	600	28	1 651	7	586	6	487	373	20 242
Rogaland	70	4 700	138	11 341	31	2 966	44	4 909	1 396	111 204
Hordaland	37	1 500	51	2 755	18	1 419	15	992	857	48 289
Sogn og Fjordane	74	2 500	44	2 461	28	1 841	30	1 938	975	49 280
Møre og Romsdal	108	5 500	83	6 006	35	3 329	27	3 015	1 430	99 565
Sør-Trøndelag	74	4 000	87	6 416	38	3 594	-	-	1 263 ²⁾	90 977
Nord-Trøndelag ¹⁾	23	1 200	90	7 082	41	3 818	92 ¹⁾	8 733	1 078	84 898
Nordland	37	1 900	63	4 379	17	1 518	17	1 651	870	58 838
Troms	21	1 200	12	935	10	1 188	5	404	344	25 931
Finnmark	5	300	8	514	5	444	7	866	115	9 901
Landet	641	32 000	806	58 710	278	25 696	331	30 760	11 714	810 069

1) Tall for tidligere Nord- og Sør-Trøndelag, som ble sammenslått til Trøndelag fylke fom. 2018

2) Tall for Sør-Trøndelag fra 1997-2017

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 2.16 viser gjennomsnittlig disponibel kvote for kumelk i de ulike fylker enkelte år. Gjennomsnittskvotene har økt betydelig som følge av redusert antall melkebønder, og var i 2018 på 196 100 liter per jordbruksbedrift. Foretak med felles melkeproduksjon er regnet som én enhet, noe som også bidrar til å øke gjennomsnittet. Økningen fra 1998 til 2018 var på 122 900 liter per jordbruksbedrift, noe som tilsvarer ca. 168 prosent økning. Hedmark har relativt minst økning, mens Telemark har opplevd størst prosentvis økning av gjennomsnittskvoten i denne perioden.

Tabell 2.16 Fylkesvis oversikt over gjennomsnittlig disponibel kvote på kumelk. Utvalgte år 1998–2018. Liter

Fylke	1998	2004	2010	2017	2018	% endring 1998–2018
Østfold	97 500	130 000	213 100	265 300	284 900	192
Oslo/Akershus	95 100	129 200	179 600	234 600	239 800	152
Hedmark	79 500	99 100	141 100	174 000	182 300	129
Oppland	67 000	85 800	124 600	159 900	168 700	152
Buskerud	64 600	83 600	137 200	179 400	188 800	192
Vestfold	97 900	139 200	219 700	275 400	287 800	194
Telemark	53 000	70 800	109 400	164 300	169 400	220
Aust-Agder	57 900	79 300	118 700	154 400	161 200	178
Vest-Agder	58 700	75 100	118 500	145 700	156 900	167
Rogaland	90 500	113 600	173 200	225 500	235 600	160
Hordaland	59 000	74 300	116 600	153 500	160 500	172
Sogn og Fjordane	57 000	69 500	101 400	137 700	142 800	151
Møre og Romsdal	71 700	93 200	144 200	198 800	205 600	187
Sør-Trøndelag	74 500	93 100	147 200	196 200		
Nord-Trøndelag ¹⁾	81 600	105 000	161 900	210 000	215 500 ¹⁾	176
Nordland	69 900	88 500	133 700	187 600	200 900	187
Troms	76 300	94 300	129 900	177 000	185 500	143
Finnmark	91 900	103 100	165 000	228 200	233 600	154
Landet	73 200	93 200	141 500	186 800	196 100	168

1) Tall for tidligere Nord- og Sør-Trøndelag, som ble sammenslått til Trøndelag fylke fra og med 2018

Kilde: Landbruksdirektoratet

Landbruksdirektoratet organiserer kjøp og salg av statlig del av kvoter. For privat omsetning er det egne omsetningskanaler, eller kjøp/salg kan avtales direkte mellom gårdbrukere. I 2018 ble det omsatt 2,5 mill. liter gjennom en privat omsetningskanal. Gjennomsnittspris hos disse var på kr 12,50 per liter i 2018. Høyest pris i denne omsetningskanalen i 2018 var kr 16,55 per liter, og det var i Trøndelag.

Den totale mengden som ble solgt privat i 2018 var på 24,6 mill. liter kumelk, dette er en økning fra året før. Mengden som ble solgt privat utgjorde 80 prosent av den totale mengden solgt i 2018 (ifølge Tabell 2.15). I 2013 ble 40 prosent solgt privat.

Tabell 2.17 omhandler strukturen i melkekvoter i de ulike landsdelene, og i landet som helhet. En jordbruksbedrift kan benytte flere innleide kvoter.

Tabell 2.17 Fordeling av antall jordbruksbedrifter med melkekvote i de ulike landsdeler etter kvotestørrelse. 2018

Landsdel	Melkekvote, 1 000 liter						Sum
	0–100	100–159	160–239	240–499	500–799	>800	
<i>Østlandet</i>							
Antall	607	572	365	423	82	9	2058
Kvote	39 820	72 254	70 635	149 980	48 184	7 862	388 735
<i>Agder/Telemark</i>							
Antall	172	99	52	71	9	1	404
Kvote	10 577	12 563	10 039	25 805	5 006	854	64 845
<i>Rogaland</i>							
Antall	219	297	242	358	78	18	1212
Kvote	13 874	37 819	47 695	124 623	45 704	15 812	285 527
<i>Vestlandet</i>							
Antall	784	554	294	346	78	11	2067
Kvote	51 970	69 928	56 287	120 021	44 624	9 582	352 411
<i>Trøndelag</i>							
Antall	304	435	296	450	74	4	1563
Kvote	20 386	55 786	57 973	156 615	42 703	3 417	336 881
<i>Nord-Norge</i>							
Antall	167	263	160	230	25	0	845
Kvote	11 884	33 368	31 033	79 071	14 544		169 900
Landet							
Antall	2 253	2 220	1 409	1 878	346	43	8 149
Kvote	148 512	281 718	273 662	656 116	200 765	37 527	1598 299

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 2.18 viser andel av jordbruksbedrifter og kvote i de ulike landsdelene. På landsbasis er den største gruppen (27,6 %) av jordbruksbedriftene i størrelsesorden 0–100 000 liter, men andelen av kvote er bare 9,3 prosent i denne gruppen. Andelen jordbruksbedrifter i gruppen 500–799 000 liter er på 4,2 prosent i 2018, mens andelen av kvote i denne gruppen er på 12,6 prosent. I den største gruppen, over 800 000 liter, er det 0,5 prosent av jordbruksbedriftene.

2018 ble et spesielt kvoteår ettersom forholdstallet for disponibel kvote ble endret to ganger i løpet av året. I kvotedrøftingene november 2017 ble forholdstallet for 2018 fastsatt til 0,98. I juni 2018 ble forholdstallet økt til 0,99, for deretter å bli økt til 1,04 i august. Kvoteetaket ble økt til 936 000 liter i august. Økningen skyldes at markedsregulator var bekymret for melketilgangen da tørken rammet store deler av Sør-Norge sommeren 2018.

Per 1. januar 2018 var det ett foretak som fikk beregnet disponibel kvote over 900 000 liter (Rogaland). Dette foretaket har en kvote med historisk høyere leveringsrett. Etter endret forholdstall var det per 22. august 2018 34 foretak som fikk beregnet disponibel kvote over 900 000 liter. Produksjonstaket ble også hevet til 936 000 liter. Som en følge av forholdstallet på 1,04 fikk 18 av de 34 foretakene en høyere kvote enn 936 000 liter, disse 18 ble avkortet og fikk beregnet en disponibel kvote på 936 000 liter.

I Agder og Telemark har 42,6 prosent av jordbruksbedriftene under 100 000 liter i kvote, mens i Rogaland er 18,1 prosent av jordbruksbedriftene i denne gruppen.

Tabell 2.18 Fordeling av andel jordbruksbedrifter og kvote i de ulike landsdeler etter kvotestørrelse. 2018

Landsdel	Melkekvote, 1 000 liter						Sum
	0–100	100–159	160–239	240–499	500–799	>800	
Østlandet							
Andel av antall	29,5	27,8	17,7	20,6	4,0	0,4	100
Andel av kvote	10,2	18,6	18,2	38,6	12,4	2,0	100
Agder/Telemark							
Andel av antall	42,6	24,5	12,9	17,6	2,2	0,2	100
Andel av kvote	16,3	19,4	15,5	39,8	7,7	1,3	100
Rogaland							
Andel av antall	18,1	24,5	20,0	29,5	6,4	1,5	100
Andel av kvote	4,9	13,2	16,7	43,6	16,0	5,5	100
Vestlandet							
Andel av antall	37,9	26,8	14,2	16,7	3,8	0,5	100
Andel av kvote	14,7	19,8	16,0	34,1	12,7	2,7	100
Trøndelag							
Andel av antall	19,4	27,8	18,9	28,8	4,7	0,3	100
Andel av kvote	6,1	16,6	17,2	46,5	12,7	1,0	100
Nord-Norge							
Andel av antall	19,8	31,1	18,9	27,2	3,0	-	100
Andel av kvote	7,0	19,6	18,3	46,5	8,6	-	100
Landet							
Andel av antall	27,6	27,2	17,3	23,0	4,2	0,5	100,0
Andel av kvote	9,3	17,6	17,1	41,1	12,6	2,3	100,0

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 2.19 viser antall jordbruksbedrifter med ammekyr etter besetningsstørrelse. Gjennom hele perioden har det vært flest jordbruksbedrifter med færre enn 10 ammekyr, men andelen har vært synkende, fra 78 prosent i 1999 til 39 prosent i 2018. Det var flest jordbruksbedrifter med ammeku i år 2000 (6 108 jordbruksbedrifter). Antallet ble redusert til 4 919 bedrifter i 2014, for så å øke til 5 635 i 2018. Samtidig har antall ammekyr økt slik at gjennomsnittsbesetningen har gått opp fra 6,7 til 17,4 ammekyr.

Tabell 2.19 Antall jordbruksbedrifter med ammeku etter besetningsstørrelse

Besetnings- størrelse	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring	
						99–10	10–18
< 10	4 266	3 097	2 572	2 137	2 218	-4,5	-1,8
%	78	59	49	39	39		
10–19	872	1 385	1 479	1 679	1 637	4,9	1,3
%	16	26	28	31	29		
20–39	284	630	903	1 152	1 262	11,1	4,3
%	5	12	17	21	22		
40–69	35	113	227	448	453	18,5	9,0
%	1	2	4	8	8		
≥ 70	7	9	22	57	65	11,0	14,5
%	0	0	0	1	1		
Antall jordbr.bedr.	5 464	5 234	5 203	5 473	5 635	-0,4	1,0
1 000 ammekyr	37	56	70	94	98	6,0	4,3
Ammekyr per jordbr.bedr.	6,7	10,6	13,4	17,1	17,4	6,5	3,3

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Den fullstendige jordbrukstelingen i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 2.20 viser at antall jordbruksbedrifter med vinterfôra sau ble redusert med 36 prosent, mens antall vinterfôra sauer økte med 0,2 prosent fra 1999 til 2018. Sauetallet gikk ned med 7 prosent fra 1999 til 2014. Deretter har det igjen økt med 8 prosent. De foreløpige tallene for 2018 viser at antall vinterfôra sau økte med ca. 17 000 eller 2 prosent fra året før. Økningen de siste årene har særlig skjedd på bedrifter med mer enn 100 vinterfôra sau. Antall sau per jordbruksbedrift har økt fra 42,1 til 66,3 fra 1999 til 2018.

Tabell 2.20 Antall jordbruksbedrifter med vinterfôra sau etter besetningsstørrelse

Besetnings- størrelse	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
< 50	15 787	9 892	7 785	7 655	7 621	-3,9	-6,2	-0,3
%	70	57	53	53	53			
50-99	5 223	5 095	4 357	3 930	3 861	2,2	-1,6	-1,5
%	23	29	29	27	27			
100-199	1 587	2 127	2 185	2 274	2 325	3,8	2,9	0,8
%	7	12	15	16	16			
200-299	101	246	337	438	472	3,4	11,6	4,3
%	0	1	2	3	3			
≥ 300	11	40	115	153	167	-0,9	23,8	4,8
%	0	0	1	1	1			
Antall jordbr.bedr.	22 709	17 400	14 779	14 450	14 446	-2,4	-3,8	-0,3
1 000 sau	955	955	923	940	957	0,6	-0,3	0,5
Ant. sau per j.bedr.	42,1	54,9	62,4	65,1	66,3	3,1	3,7	0,7

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 2.21 til Tabell 2.23 viser strukturutviklingen for de kraftfôrkrevende husdyrproduksjonene smågris-, egg- og kyllingproduksjon. Antall jordbruksbedrifter med purker har avtatt med 70 prosent fra 1999 til 2018, mens antall purker samtidig har blitt redusert med 14 prosent, med størst nedgang i 2017 og 2018.

Gjennomsnittsstørrelsen på besetningene har økt betydelig, fra 27 purker per besetning i 1999, til 81 purker i 2016. Deretter har antallet gått ned til 75 i 2018. Den relative andelen jordbruksbedrifter med over 150 purker har økt fra 1 prosent i 1999 til 13 prosent i 2018.

Tabell 2.21 Antall jordbruksbedrifter med purker, inkludert ungpurker, etter besetningsstørrelse

Besetnings- størrelse	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
< 30	2 501	1 015	531	420	427	-5,7	-13,1	-2,7
%	68	48	36	37	38			
30-59	864	600	420	257	261	3,8	-6,3	-5,8
%	24	28	29	23	23			
60-99	220	290	262	207	185	8,2	1,6	-4,3
%	6	14	18	18	17			
100-149	54	124	131	102	97	12,9	8,4	-3,7
%	1	6	9	9	9			
≥ 150	37	80	116	147	144	12,9	10,9	2,7
%	1	4	8	13	13			
Antall	3 676	2 109	1 460	1 133	1 114	-3,5	-8,1	-3,3
1 000 purker	97	99	95	88	84	1,5	-0,2	-1,5
Purker per j.bedr.	26,5	46,8	65,1	77,4	75,4	5,1	8,5	1,9

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Det totale antall jordbruksbedrifter med høner ble redusert med 46 prosent i tidsrommet 1999 til 2018, men antall høner økte med 41 prosent fra 1999 til 2018.

Tabell 2.22 viser en oversikt over jordbruksbedrifter som har over 500 høner. Konesjonsgrensen i denne produksjonen er at en bedrift kan ha maksimalt 7 500 innsatte høner på ethvert tidspunkt (Før 2004 var konsesjonsgrensen 5000 høner). Tabellen viser at, i motsetning til tidligere år, har flesteparten av bedriftene flere høner enn konsesjonsgrensen både i 2017 og 2018. Fordeling på størrelse bekreftes av SSB. Antallet jordbruksbedrifter som har hatt en produksjon over konsesjonsgrensen var relativt stabilt i perioden fra 2010 til og med 2016.

Tabell 2.22 Antall jordbruksbedrifter med verpehøner, etter besetningsstørrelse¹⁾

Besetnings- størrelse	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring	
						99–10	10–18
500 - 999	155	62	19	9	9	-17,4	-8,9
%	13	7	3	2	1		
1 000–1 999	398	159	62	15	14	-15,6	-17,0
%	34	19	9	3	2		
2 000–4999	477	303	134	33	34	-10,9	-15,8
%	40	37	20	6	6		
5 000–7 500	113	266	394	164	173	12,0	-9,8
%	10	32	60	28	29		
≥ 7 501	43	39	48	368	372	1,0	29,2
%	4	5	7	62	62		
Antall jordbr.bedr. ¹⁾	1 186	829	657	589	602	-5,2	-1,1
Antall jordbr.bedr. ²⁾	4 064	2 528	1 847	2 118	2 201	-6,9	2,2
1 000 høner ¹⁾	3 101	3 372	3 926	4 352	4 463	2,2	1,6
1 000 høner ²⁾	3 181	3 415	3 953	4 380	4 494	2,0	1,6
Høner per j.bedr.	2 615	4 067	5 975	7 552	7 465	7,8	2,8

* Foreløpige tall

1) Ekskl. jordbruksbedrifter med < 500 høner

2) Alle jordbruksbedrifter inkludert

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 2.23 viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter med slaktekylling målt etter antall slaktede kyllinger. Det mangler tall før 2001. Også 2018 mangler på grunn av nye rutiner for søknad om produksjonstilskudd der kyllinger slaktet i året ikke lenger blir registrert. Antall jordbruksbedrifter med slaktekylling har variert en del i perioden 2001 til 2017, fra 511 bedrifter i 2001, opp til 673 i 2014 og ned igjen til 551 i 2017. I hovedsak har det vært en reduksjon blant de minste brukene og en økning blant de største.

Konsesjonsgrensen i denne produksjonen er at en bedrift kan ha en slaktekyllingproduksjon med inntil 280 000 omsatte og slaktede kyllinger per år. I 2017 utgjorde gruppene med over 100 000 slaktekyllinger 52 prosent av alle jordbruksbedrifter mot 9 prosent i 2001. Endringen i jordbruksbedrifter og antall kyllinger siste år sees i sammenheng med endringer i markedet. Totalt for perioden 2001 til 2017 økte antallet jordbruksbedrifter med 8 prosent, og antallet slaktekyllinger med 96 prosent. Antall kyllinger i gjennomsnitt per besetning økte med 82 prosent fra 62 200 til 113 000 kyllinger fra 2001 til 2017.

Tabell 2.23 Antall jordbruksbedrifter med slaktekyllinger etter antall slakt

Antall slakta kyllinger	2001	2003	2010	2016	2017	Årlig %	
						Endring	
						01–10	10–17
< 25 000	90	61	44	73	16	-7,6	-13,5
%	18	13	8	12	3		
25 000–49 999	103	82	35	33	36	-11,3	0,4
%	20	17	6	6	7		
50 000–74 999	165	104	49	37	108	-12,6	12,0
%	32	22	9	6	20		
75 000–99 999	108	158	89	107	106	-2,1	2,5
%	21	33	15	18	19		
100 000–139 999	23	54	333	197	148	34,6	-10,9
%	5	11	59	33	27		
140 000–279 999	16	16	15	136	131	-0,7	36,3
	3	3	3	23	24		
≥ 280 000	6	7	10	11	6	5,8	-7,0
%	1	1	2	2	1		
Antall jordbr.bedr.	511	482	575	594	551	1,3	-0,6
1 000 kyllinger	31 774	35 242	56 496	64 689	62 267	6,6	1,4
1 000 kyllinger per j.bedr.	62	73	98	109	113	5,2	2,0

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Den beregna totalpopulasjon

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

2.3 Bruk av utmarksbeite

Utmarksbeite er sentralt for å bevare særpreget i jordbrukets kulturlandskap.

Tabell 2.24 viser statistikk over dyr på utmarksbeite, og Tabell 2.25 viser andel beitedyr på utmarksbeite i prosent av totalt antall dyr. Det er særlig endring i antall sau og lam som gjør at totaltallene varierer. Antall storfe på utmarksbeite økte hvert år fra 2007 til 2016. Antall beitedyr viser en nedgang til 2017, men endringer dette året kan også skyldes endring i tidspunkt for søknad om produksjonstilskudd dette året. Både totaltall og andel av geiter på utmarksbeite har gått betydelig ned fra 1999, mens antall og andel av hester på utmarksbeite har økt i samme periode.

Tabell 2.24 Beitedyr på utmarksbeite¹⁾

	Beitedyr i alt	Storfe	Sau og lam	Geit og kje	Hester > 1 år
1999	2 315 600	236 500	2 000 700	71 900	6 600
2005	2 404 800	238 700	2 091 800	66 500	7 900
2008	2 190 200	223 400	1 900 200	57 500	9 100
2010	2 255 100	228 000	1 960 200	57 500	9 400
2015	2 318 400	248 700	2 005 100	55 600	9 100
2016	2 417 292	254 523	2 095 359	58 416	8 994
2017	2 289 257	208 750	2 022 290	50 915	7 302
2018	2 323 676	235 758	2 025 013	54 827	8 078

Kilde: Produksjonstilskuddsstatistikk. Landbruksdirektoratet

1) Tidspunkt for søknad om produksjonstilskudd ble lagt om i 2017. Fom. 2017 benyttes søknadsomgang 2 for antall dyr på beite. For sau og lam: antall dyr sluppet på utmarksbeite.

Andel dyr på beite har variert litt i perioden, men har stort sett vært rundt 70 prosent av samlet antall dyr, jf. Tabell 2.25. Storfe har hatt en markert økning av andelen dyr på utmarksbeite fra 1999 til 2018. Geit og kje har hatt et fall i andel dyr på utmarksbeite i samme periode.

Tabell 2.25 Andel beitedyr på utmarksbeite i prosent av totalt antall dyr¹⁾

	Beitedyr i alt	Storfe	Sau og lam	Geit og kje	Hester
1999	67,3	22,9	86,9	91,9	25,8
2005	70,1	25,6	87,2	91,5	27,0
2008	67,8	25,1	85,0	82,8	26,5
2010	68,8	26,1	85,1	85,4	25,9
2015	69,9	29,1	84,8	83,0	28,8
2016	70,3	29,3	84,8	85,2	30,2
2017	69,0	26,1	83,6	70,2	29,3
2018	70,0	30,0	83,0	77,8	34,0

Kilde: Produksjonstilskuddsstatistikk. Landbruksdirektoratet

1) Tidspunkt for søknad om produksjonstilskudd ble lagt om i 2017. Fom. 2017 benyttes søknadsomgang 2 for antall dyr på beite. For sau og lam: antall dyr sluppet på utmarksbeite. Totalt antall dyr er hentet fra søknadsomgang 1, bortsett fra lam, som er fra søknadsomgang 2, «lam på beite i minst 12/16 uker»

Seterdrift har vært en tradisjon i store deler av landet, og er fremdeles vanlig i flere områder. Tabell 2.26 viser at det de siste årene har vært en reduksjon i antall jordbruksbedrifter med seterdrift. I forhold til det totale antallet jordbruksbedrifter med melkekyr – og geiter, har likevel andelen holdt seg stabil på 13–14 prosent fra 2003 til 2017. Andelen med fellesdrift viser en reduksjon fra 46 prosent i 1999 til 34 prosent i 2017.

Pga. endring i tilskuddsordningene f.o.m. 2005, er tallene noe usikre med tanke på sammenligning med tidligere år.

Tabell 2.26 Antall og andel jordbruksbedrifter med seter, og andel med fellesdrift

	1995	1999	2010	2016	2017
Totalt antall jordbr.bedrifter med seter ¹⁾	2 608	2 721	1 579	1 124	1 100
<i>Andel jordbr.bedrifter med seter, %²⁾</i>	<i>10</i>	<i>12</i>	<i>14</i>	<i>13</i>	<i>13</i>
Antall med seterdrift alene	1 618	1 466	991	748	743
<i>Andel jordbr.bedrifter med seterdrift alene, %²⁾</i>	<i>6</i>	<i>6</i>	<i>9</i>	<i>9</i>	<i>9</i>
Antall med 2 eller flere sammen om seterdrift	990	1 255	588	376	373
<i>Andel med fellesseter av alle med seter, %</i>	<i>38</i>	<i>46</i>	<i>37</i>	<i>33</i>	<i>34</i>

1) Noen har både enkelt- og fellesseter

2) I forhold til alle jordbruksbedrifter med melkekyr og melkegeiter

Kilde: Landbruksdirektoratet tom 2003. Deretter Statistisk sentralbyrå

3 Produksjon og matvareforbruk

Norge har et begrenset areal med dyrka jord, samtidig som klimatiske forhold legger begrensninger på avlingsutbyttet og hvilke vekster som kan dyrkes. Dette bidrar til at en betydelig del av matvarebehovet blir dekket med import. Helsedirektoratet har beregnet at totalt utgjorde norsk produksjon 49 prosent av det totale innenlandske matvareforbruket i 2017, regnet på energibasis.

I innstilling fra næringskomiteen om jordbruksoppgjøret 2015 (Innst. 385S) sier komiteen om landbruk over hele landet: *«Komiteen ønsker et miljøvennlig, bærekraftig og fremtidsrettet norsk landbruk med små og store bruk i hele landet. Det er et mål at norsk landbrukspolitikk skal stimulere til økt matproduksjon, med intensjon om økt selvforsyning, blant annet av beredskapshensyn.»*

Dette kapitlet viser tilgangen på matvarer gjennom produksjon og import, og tar også opp matvareforbruk, eksport av jordbruksprodukter og selvforsyningsgrad. Til slutt er det et kapittel om norsk andel av kraftfôrforbruket.

3.1 Oversikt over samlede produserte mengder

Tabellene 3.1a–h illustrerer hvordan utviklingen i den norske jordbruksproduksjonen fordeler seg mellom regionene. På grunn av variasjoner, spesielt i væravhengige produksjoner som korn og potet, er indikatoren for «Årlig prosentvis endring» svært følsom for spesielle utslag i start- og sluttår for perioden. Tabellene må derfor leses med en viss forsiktighet.

Tabell 3.1a viser at det i 2017 var noe lavere produksjon av korn enn året før. Reduksjonen skjedde i hovedsak i Trøndelag. Østlandet hadde en liten økning i produksjonen det siste året, og 84 prosent av kornproduksjonen foregår på Østlandet.

Tabell 3.1a Produksjon av korn fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2016	2017	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-17
Østlandet	1 006,7	1 073,6	1 004,9	1 090,4	1 108,8	0,2	0,0	1,4
Agder/Telemark	45,7	38,6	33,1	29,5	24,8	3,6	-2,9	-4,0
Rogaland	14,8	19,4	16,7	11,6	8,7	1,7	1,1	-8,9
Vestlandet	8,5	4,8	2,3	4,3	2,1	2,3	-11,4	-1,0
Trøndelag	140,9	161,5	148,0	189,5	172,5	0,0	0,4	2,2
Nord-Norge	1,5	0,5	0,8	0,6	0,6		-5,7	-3,1
Landet	1 218,1	1 298,4	1 205,7	1 326,0	1 317,6	0,3	-0,1	1,3

Kilde: Statistisk sentralbyrå

For fylkesvis fordeling, se: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 3.1b viser hvordan produksjonen av potet har utviklet seg etter 1999. I 2018 står Østlandet for 75 prosent og Trøndelag for 12 prosent av potetproduksjonen i landet.

Tabell 3.1b Produksjon av potet fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
Østlandet	273,9	224,1	250,7	244,7	243,5	-0,9	-0,8	-0,4
Agder/Telemark	13,0	12,3	11,1	9,8	11,0	-6,1	-1,5	-0,1
Rogaland	23,7	21,6	20,5	13,6	17,0	-4,8	-1,3	-2,3
Vestlandet	11,6	7,7	6,6	7,7	8,5	-3,4	-4,9	3,1
Trøndelag	47,9	40,8	38,8	33,7	40,3	-2,4	-1,9	0,5
Nord-Norge	10,3	10,1	5,4	6,2	6,0	-2,4	-5,7	1,3
Landet	380,2	316,6	333,2	315,7	326,3	-1,8	-1,2	-0,3

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

For fylkesvis fordeling, se: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 3.1c viser at melkeproduksjonen stort sett har holdt seg på ca. 1 500 mill. liter på 2000-tallet. Fra 2010 til 2018 har produksjonsmengden vært relativt stabil. Melkeproduksjonen er kvotestyrte og fra og med 2018 er det 14 produksjonsregioner. Dette gjør at forholdet mellom landsdelene holder seg stabilt.

Tabell 3.1c Produksjon av kumelk fordelt på regioner. Mill. liter¹⁾

	1999	2005	2010	2017	2018	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
Østlandet	407,0	363,8	367,8	365,1	368,1	-1,0	-0,9	0,0
Agder/Telemark	65,8	59,1	58,1	55,9	57,4	-1,1	-1,1	-0,2
Rogaland	269,2	273,7	278,4	277,4	288,8	-1,6	0,3	0,5
Vestlandet	385,1	339,8	325,0	325,0	318,5	-0,9	-1,5	-0,3
Trøndelag	347,9	318,9	320,8	319,5	335,3	-1,1	-0,7	0,6
Nord-Norge	172,4	157,1	155,9	152,0	153,9	-0,9	-0,9	-0,2
<i>Landet</i>	<i>1 647,3</i>	<i>1 512,4</i>	<i>1 506,0</i>	<i>1 494,9</i>	<i>1 522,0</i>	<i>-1,1</i>	<i>-0,8</i>	<i>0,1</i>

1) Ekskl. gårdssmør fra og med 2010

Kilde: Tine og Q-meieriene (i Gausdal og på Jæren)

For fylkesvis fordeling, se: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Den totale produksjonsmengden av storfekjøtt var i 2018 på 89,4 mill. kg, en økning fra 85,2 mill. kg i 2017 (tabell 3.1d). Fra 2010 til 2018 var den største årlige nedgangen på Vestlandet, mens den største økningen var på Østlandet.

Tabell 3.1d Produksjon av storfekjøtt fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2017	2018	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
Østlandet	25,8	23,4	23,3	26,3	29,2	3,1	-0,9	2,9
Agder/Telemark	4,7	4,1	4,1	4,5	5,1	3,8	-1,3	2,8
Rogaland	15,7	14,6	14,4	14,1	14,6	3,2	-0,8	0,1
Vestlandet	20,4	18,1	16,1	15,1	15,2	0,4	-2,1	-0,7
Trøndelag	19,8	18,4	17,1	17,1	16,9	2,8	-1,3	-0,1
Nord-Norge	9,0	8,4	8,6	8,1	8,4	2,2	-0,4	-0,2
<i>Landet</i>	<i>95,4</i>	<i>87,0</i>	<i>83,5</i>	<i>85,2</i>	<i>89,4</i>	<i>2,4</i>	<i>-1,2</i>	<i>0,9</i>

Kilde: Landbruksdirektoratet

For fylkesvis fordeling, se: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Svinekjøttproduksjonen (tabell 3.1e) var i 2018 på 137,3 mill. kg, og det er uendret fra 2017. Fra 2010 til 2018 har produksjonen økt mest i antall kilo i Rogaland. Relativt sett har økningen vært størst i Agder/Telemark.

Tabell 3.1e Produksjon av svinekjøtt fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2017	2018	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
Østlandet	48,8	47,7	52,3	54,8	54,7	2,9	0,6	0,6
Agder/Telemark	4,0	3,5	3,6	4,4	4,5	1,1	-0,9	2,8
Rogaland	24,5	30,4	37,1	40,3	39,7	4,5	3,8	0,9
Vestlandet	6,1	5,6	6,4	7,1	7,4	-4,3	0,5	1,8
Trøndelag	20,1	19,8	21,9	22,3	23,1	2,3	0,8	0,7
Nord-Norge	4,9	5,3	7,4	8,2	7,9	7,6	3,9	0,8
<i>Landet</i>	<i>108,4</i>	<i>112,3</i>	<i>128,8</i>	<i>137,3</i>	<i>137,3</i>	<i>2,6</i>	<i>1,6</i>	<i>0,8</i>

Kilde: Landbruksdirektoratet

For fylkesvis fordeling, se <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Produksjonen av saue- og lammekjøtt (tabell 3.1f) var i 2018 på 27,0 mill. kg, en reduksjon på 0,4 mill. kg fra 2017.

Østlandet sto for 27,8 prosent av sau- og lammekjøttproduksjonen i 2018, mens Vestlandet hadde 21,2 prosent.

Tabell 3.1f Produksjon av saue- og lammekjøtt fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2017	2018	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
Østlandet	5,6	6,3	5,8	7,2	7,5	0,7	0,4	3,2
Agder/Telemark	1,7	1,8	1,5	1,6	1,7	2,7	-1,2	1,3
Rogaland	4,0	5,1	5,3	5,6	5,3	0,2	2,5	0,1
Vestlandet	6,0	5,9	5,6	6,1	5,7	-1,4	-0,6	0,2
Trøndelag	2,1	2,5	2,3	2,9	2,8	0,3	0,9	2,6
Nord-Norge	3,2	3,8	3,9	4,1	4,0	-0,7	2,0	0,1
<i>Landet</i>	<i>22,6</i>	<i>25,4</i>	<i>24,4</i>	<i>27,4</i>	<i>27,0</i>	<i>-0,0</i>	<i>0,7</i>	<i>1,2</i>

Kilde: Landbruksdirektoratet

For fylkesvis fordeling, se <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 3.1g viser at produksjonen av fjørfekjøtt har økt med 169 prosent fra 1999 til 2018, selv om det var en liten nedgang det siste året. Økningen var størst fra 1999 til 2010 med en årlig økning på 8 prosent. Fra 2010 til 2018 er den årlige økningen 1,8 prosent. Totalt produsert mengde var 98,2 mill. kg i 2018.

Av kjøttslagene er det fjørfekjøtt som har hatt den største forskyvingen mellom landsdeler. I Nord-Norge produseres det ikke fjørfekjøtt. På Vestlandet og i Agder og Telemark er det også liten produksjon. I 1999 produserte Østlandet 66 prosent av fjørfekjøttet mot 42 prosent i 2018. Trøndelag har økt sin andel fra 15 prosent i 1999 til 29 prosent i 2018, mens Rogaland har økt fra 13 til 28 prosent i samme periode.

Tabell 3.1g Produksjon av fjørfekjøtt fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2017	2018	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
Østlandet	24,0	32,5	40,0	43,2	40,8	6,5	4,7	0,3
Agder/Telemark	0,9	1,0	1,0	1,2	1,2	2,1	1,2	2,0
Rogaland	4,8	8,8	14,8	28,3	27,6	7,0	10,8	8,0
Vestlandet	1,3	1,3	0,9	0,5	0,3	0,0	-2,7	-12,0
Trøndelag	5,5	12,9	28,1	27,9	28,2	8,3	16,0	0,1
Nord-Norge	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0			
Landet	36,5	56,5	84,9	101,0	98,2	6,3	8,0	1,8

Kilde: Landbruksdirektoratet

For fylkesvis fordeling, se <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Eggproduksjonen (tabell 3.1h) har totalt sett økt med 10,8 mill. kg fra 2010 til 2018. I 1999 sto Østlandet for 43 prosent av den totale produksjonen av egg i landet, mens den var redusert til 33 prosent i 2018. I Trøndelag har andelen gått opp fra 9 til 24 prosent i samme periode.

Tabell 3.1h Produksjon av egg fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-18
Østlandet	20,3	19,7	22,2	23,4	23,4	0,8	0,8	0,7
Agder/Telemark	4,4	4,3	3,5	3,8	3,7	-2,6	-2,1	0,9
Rogaland	12,0	16,2	17,4	18,7	18,2	-1,6	3,4	0,6
Vestlandet	5,0	4,9	5,6	5,8	5,9	-4,4	1,2	0,5
Trøndelag	4,2	5,1	8,6	15,6	16,5	1,6	6,9	8,4
Nord-Norge	1,9	1,5	2,1	2,4	2,5	-2,5	1,1	2,1
Landet	47,7	51,7	59,5	69,7	70,3	-0,9	2,0	2,1

* Foreløpige tall

Kilde: Landbruksdirektoratet

For fylkesvis fordeling, se <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

3.1.1 Småskalaproduksjon

I Norge har vi omtrent 1 800 lokale matprodusenter² i 2018, og innen småskala matproduksjon er det ulike merkeordninger og markeder. Mange av produsentene er registrert på lokalmatportalen *lokalmat.no* og er merkebrukere av matmerkene *Spesialitet* og/eller *Beskyttet Betegnelse*. Andre produsenter benytter *Bondens Marked* eller REKO-ringer som salgskanal.

² Kilde: Et estimat gjort av Matmerk, Bondens marked og Innovasjon Norge

Gjennom Matmerk finnes blant annet merkeordningene «Spesialitet» og «Beskyttende betegnelser» samt lokalmatdatabasen «Lokalmat.no». Bondens marked er et eget beskyttet merke, eid og kontrollert av Stiftelsen Bondens marked Norge, og i et regjeringsvedtak 3. mai 2018 ble «Matnasjonen Norge» etablert.

Tabell 3.2 viser antall produsenter og produkter i ulike merkeordninger gjennom Matmerk. Lokalmatdatabasen og «Beskyttede betegnelser» ble opprettet i 2015.

Tabell 3.2 Antall produsenter og produkter i ulike merkeordninger gjennom Matmerk

	Spesialitet		Lokalmatdatabasen		Beskyttede betegnelser
	Produkter	Produ- senter	Produkter	Produ- senter	Geografiske områder
2013	202				
2014	244				
2015	285	76	360	70	24
2016	425 ¹⁾	86	1 086	465	27
2017	471	95	1 730	678	29
2018	505	105	1 980	540 ²⁾	29

1) Fra 2016 fikk hvert produkt egen strekkode. Dvs. at en type ost kan f.eks. selges både i stykker og i skiver, og dette blir da regnet for to ulike produkter.

2) Endring i 2018: kun bedrifter med gjennomført egenrevisjon framkommer, dvs. at det er flere i selve databasen.

Kilde: Årsmeldinger Matmerk

Spesialitetsmerke og Beskyttet Betegnelse

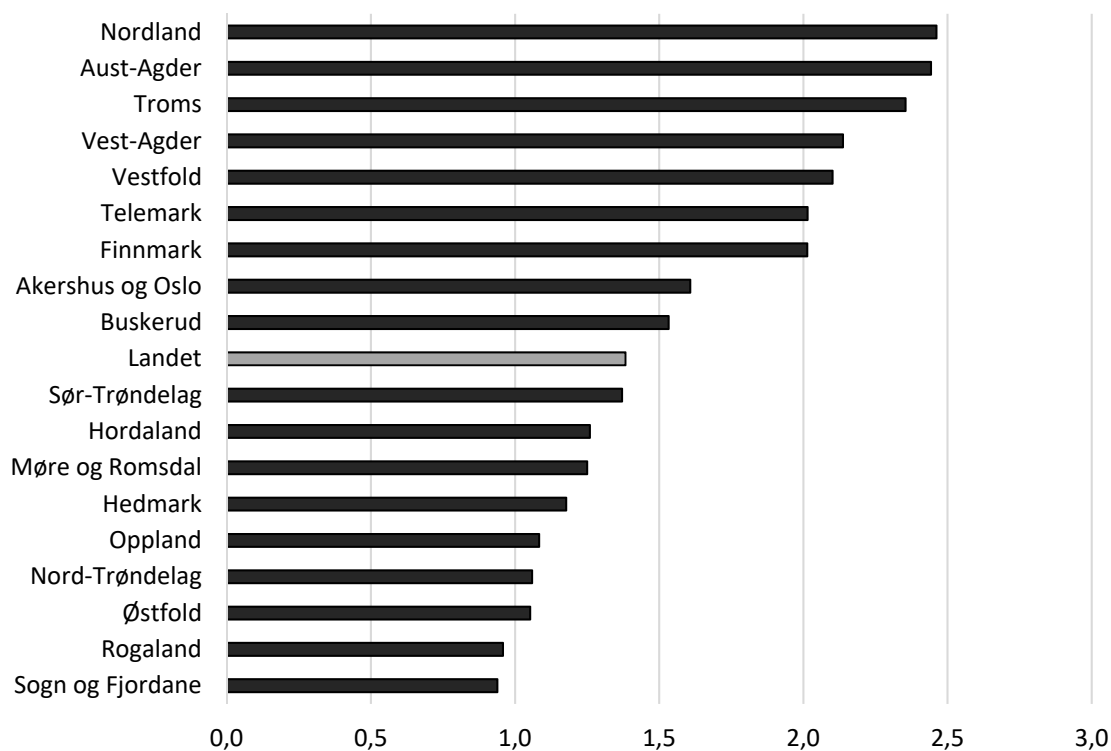
Spesialitet er et informasjonsmerke for norsk mat og drikke, tildelt av en uavhengig fagjury. Spesialitet-merkede produkter er basert på de beste lokale råvarene og særegne oppskrifter. Beskyttet Betegnelse er det offentlige merket som verner om norsk matkultur og garanterer særegen kvalitet fra et bestemt geografisk område. Nesten 1000 enkeltprodusenter er tilknyttet de 29 produsentsammenslutningene som har fått tildelt en Beskyttet Betegnelse (2018). Til sammenligning er de mellom 6 og 10 produsentsammenslutninger som har denne betegnelsen i hvert av de andre nordiske landene.

Lokalmatdatabasen

På *lokalmat.no* er 540 matprodusenter og 1 980 produkter registrert (2018). Det er flest produsenter i Nordland og Oppland, med hhv 51 og 48 stk. og færrest i Finnmark, med 6 produsenter. Ca. 130 produsenter har ikke oppgitt fylke.

Figur 3.2 viser antall småskalaprodusenter i prosent av antall jordbruksbedrifter per fylke. Nordland er det fylket som har størst andel produsenter av lokalmat i forhold til totalt antall jordbruksbedrifter.

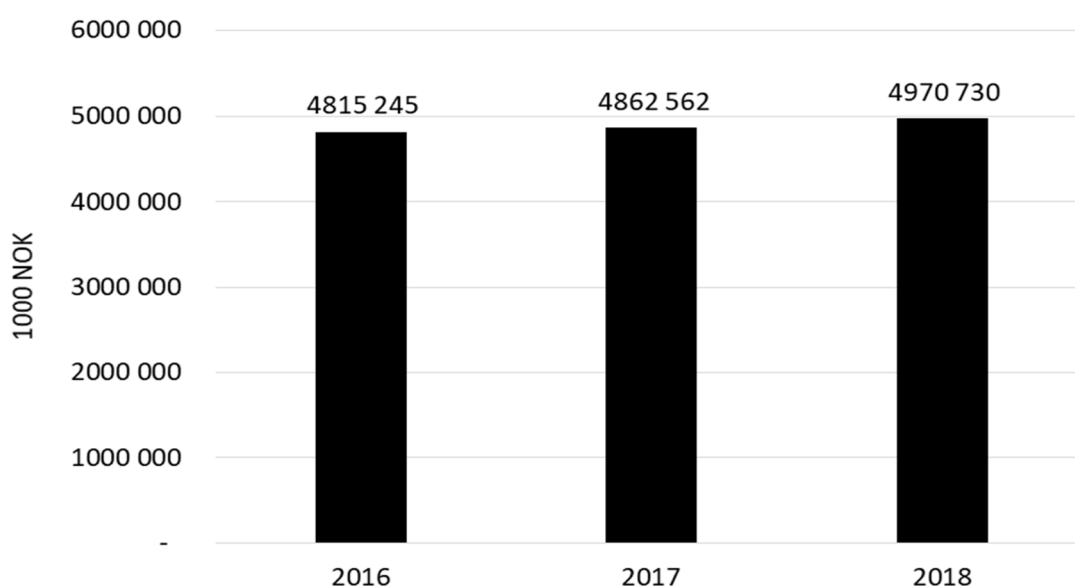
RESULTATKONTROLL FOR GJENNOMFØRING AV LANDBRUKSPOLITIKKEN
Budsjettnemnda for jordbruket, 2019

Figur 3.1 Antall småskalaprodusenter i prosent av totalt antall jordbruksbedrifter per fylke

Kilde: Lokalmat.no, SSB

Figur 3.2 viser omsetningen av lokal mat og drikke i dagligvarehandelen. Omsetningen har hatt en økning de siste årene, og var på 4,97 mrd. i 2018.

Figur 3.2 Omsetning av lokal mat og drikke i dagligvarehandelen

Kilde: www.norskmatt.no

Bondens marked

Bondens marked ble etablert i Norge i 2003 etter modell fra det internasjonale konseptet Farmers Market³. Bondens marked er et beskyttet merke, eid og kontrollert av Stiftelsen Bondens marked Norge. På Bondens marked kan en kjøpe mat direkte fra produsenten. Produktene en kan få kjøpt vil variere gjennom sesongen og fra marked til marked. Som oftest vil en finne oster, økologisk kjøtt, fisk og vilt, bakervarer, honning, frukt, bær og grønnsaker.

Bondens marked stiller strenge krav til produsentene. Råvarene skal være lokale og sporbare, foredlingen skal ha et håndverksmessig og småskala preg, og produsenten skal selv stå for salget. Disse kravene stilles for at en skal få en unik vare hvor opprinnelse, kvalitet og smak står i sentrum.

I oppstartsåret ble Bondens marked arrangert på ni ulike steder, og totalt ble det arrangert 63 markedsdager på disse stedene. Gjennomsnittlig omsetning per utbyder per markedsdag var i overkant av kr 6 000, men dette varierer mellom de enkelte produsentene fra kr 700 til kr 40 000. Kravet til omsetning varierer sterkt både ut i fra kostnader på råvarer og arbeidsinnsatsen knyttet til foredlingsgrad.

Tabell 3.3 viser total omsetning på Bondens marked, samt antall markedsdager og omsetning per markedsdag. Omsetningen har økt fra 5,5 mill. i 2003 til 72,2 mill. i 2017.

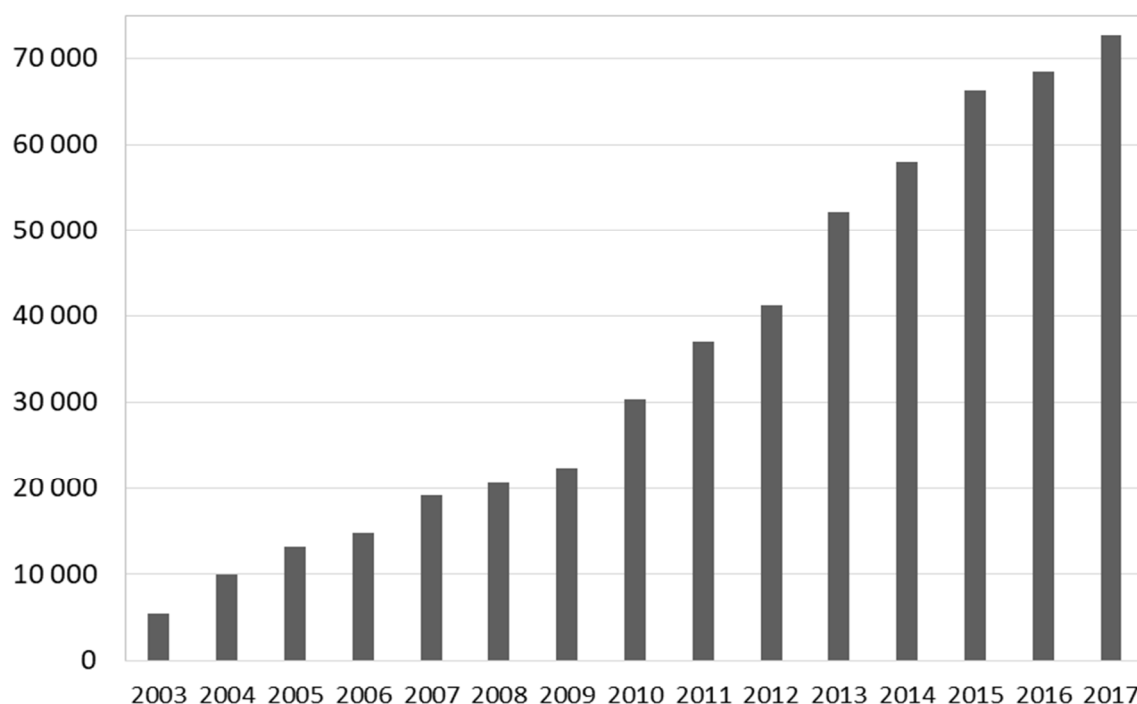
Tabell 3.3 Total omsetning, antall markedsdager og omsetning per markedsdag

	Total omsetning, kroner	Antall markedsdager	Gj.snittlig omsetn. per markedsdag, kroner
2003	5 500 000	63	87 302
2005	13 100 000	195	67 179
2010	30 300 000	213	142 254
2015	66 200 000	245	270 204
2017	72 200 000	257	280 934

Kilde: Bondens marked Norge

Bondens marked arrangeres i dag (2018) på om lag 20 ulike steder i Norge, fra Tromsø i nord til Kristiansand i sør. Det langsiktige målet er å ha markeder i alle store byer hver lørdag i sesongen. Omsetningen fra bondens marked har økt i hele perioden fra oppstarten, og Figur 3.3 viser omsetningen på landsbasis fra 2003 til 2017.

³ Kilde: www.bondensmarked.no

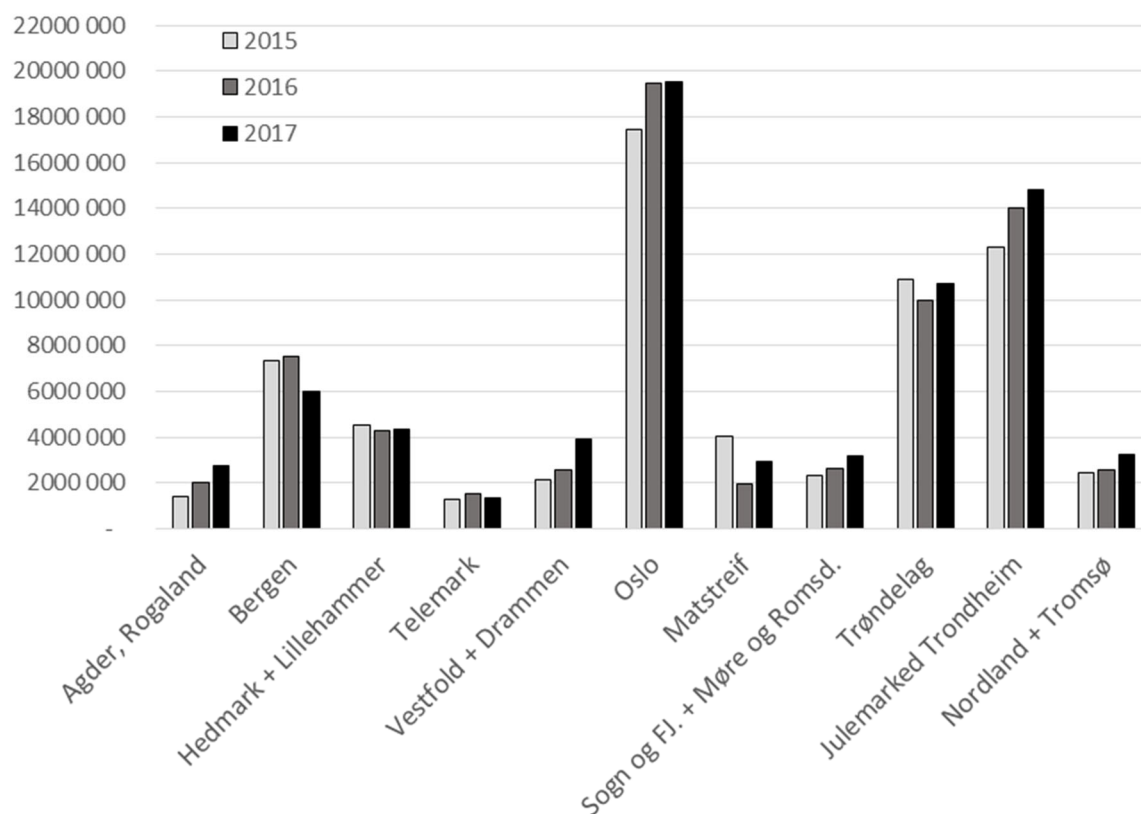

Figur 3.3 Omsetning på landsbasis fra Bondens marked, nominelle kroner. 1000-kroner

Kilde: Bondens marked Norge

Figur 3.4 viser omsetningen på Bondens marked ved ulike lokasjoner i perioden 2015-2017. Den geografiske enheten er enkelte steder byer og andre steder fylker. I 2015 var den totale omsetningen på 66 mill. kroner, i 2016 68,5 og i 2017 på 72,7 mill. kroner. Oslo er det stedet hvor det er høyest omsetning av lokale matvarer. «Matstreif» er en nasjonal matfestival i regi av Innovasjon Norge, og Bondens marked pleier å arrangere et stort marked de samme dagene.

Mange kunder på Bondens marked etterspør økologiske produkter, og andelen økologiske produsenter var totalt sett på 27 prosent i 2016 og 2017. Bondens marked har et prosjekt på gang for å rekruttere flere øko-produsenter.

Figur 3.4 Omsetning på Bondens Marked ved ulike lokasjoner, 2015-2017

REKO-ringer

REKO betyr RETTferdig KONsum og er et handelsfenomen som ble grunnlagt i Finland i 2013. Etablering av nye REKO-ringer i Norge er en del av Norsk Bonde- og Småbrukarlag sitt prosjekt Matnyttig. Salgsfenomenet har ingen mellomledd og produsenten får 100% av salgssummen. Kundene forhåndsbestiller varer via en Facebook-gruppe, og bestilte varer leveres ut til kunder til oppsatt tid på et fast sted. Første REKO-ring i Norge ble etablert november 2017. Hittil er det etablert ca. 40 REKO-ringer spredt i ulike byer i Norge, og flere ringer planlegger oppstart. Tilsammen er det nå over 100 000 kunder tilknyttet de ulike REKO-ringene i Norge og ca. 450 produsenter som selger varer (november 2018).

3.2 Økologisk jordbruk

Tabell 3.4 og Tabell 3.5 viser utviklingen i det økologisk drevne jordbruksarealet siden 1991. I 2018 var den økologiske andelen av det totale jordbruksarealet på 4,2 prosent, eller 4,7 prosent når arealet som var under omlegging også tas med. Etter 2012 har andelen økologisk gått ned. Ca. en fjerdedel av Norges økologiske arealer er i trøndelagsfylkene. Antall økologiske jordbruksbedrifter har gått tilbake hvert år etter 2009. Andelen økologiske bedrifter av totalt antall har holdt seg stabilt på fem prosent de siste årene.

Tabell 3.4 Økologiske jordbruksbedrifter og økologisk jordbruksareal

	1991	1999	2010	2017	2018*	Endring siste år, %
Antall j.bedrifter med økol. drift ¹⁾	423	1 762	2 805	2 040	2012	-1,4
Fulldyrka eng	9 629	95 930	278 459	251 144	241 441	-3,9
Annen eng og grovfôrvekster	2 963	16 894	24 706	21 797	21 648	-0,7
Innmarksbeite	2 023	22 497	79 027	74 053	70 846	-4,3
Korn og erter til modning	1 741	8 611	70 008	66 630	58 639	-12,0
Potet	598	1 472	1 620	1 470	1 167	-20,6
Andre vekster	980	3 195	10 507	16 431	18 928	15,2
Grønngjødsels areal og brakkmark	211	911	7 637	5 278	5 308	0,6
Godkjent øk. jordbr. areal i alt, daa	18 145	149 510	471 964	436 804	417 977	-4,3
Økol. areal i % av j. areal i drift	0,2	1,4	4,7	4,4	4,2	
Jordbr. areal under omlegging, daa	6 288	38 225	101 955	33 611	46 907	39,6

*Foreløpige tall

1) Omfatter alle jordbruksbedrifter som er godkjent for tilskudd og/eller merke

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 3.5 Andel økologiske jordbruksbedrifter av alle foretak og andel økologisk jordbruksareal i forhold til konvensjonell bruk per vekst

	1999	2010	2017	2018*
Andel jordbr. bedr. med økologisk drift av alle bruk	2,5	6,1	5,1	5,1
Fulldyrka eng	2,0	5,8	5,3	5,0
Natureng og overfl. dyrket jord til slått og beite	2,6	5,9	5,3	5,1
Korn og oljevekster	0,3	2,3	2,3	2,1
Potet	1,0	1,2	1,3	1,0

*Foreløpige tall

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 3.6 viser utviklingen av økologisk husdyrhold fra 1991 til 2018. Kyllingproduksjonen var svært liten i utgangspunktet, og har derfor hatt den største prosentvise økningen regnet for hele perioden.

Tabell 3.6 Husdyrhold på økologisk godkjente jordbruksbedrifter. Antall dyr¹⁾

	1991	1999	2010	2017	2018*	Årlig % endring	
						99–10	10–18
Storfe	957	7 424	27 211	29 931	30 307	12,5	1,4
Melkeku ²⁾	237	2 998	8 764	8 340	8 353	10,2	-0,6
Ammeku	87	680	3 232	4 141	4 316	15,2	3,7
Annet storfe	633	3 746	15 215	17 450	17 638	13,6	1,9
Sau	3 007	18 393	48 941	49 237	46 823	9,3	-0,6
Geit	209	1 052	1 426	1 544	1 691	2,8	2,2
Svin			3 287	3 474	2 924		-1,5
Slaktegris	53	282	2 460	1 670	1 612	21,8	-5,1
Verpehøner	1 697	27 228	153 319	264 146	277 342	17,0	7,7
Kyllinger	10	91	145 372	220 560	284 840	95,5	8,8

*Foreløpige tall

1) I 1991 var telledatoen 1/7, øvrige år 31/12

2) Godkjent for melk og kjøtt

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 3.7 viser andelen økologiske husdyr som prosent av total husdyrbestand. Verpehøner har størst andel med 6,4 prosent i 2018.

Tabell 3.7 Husdyrhold på økologisk godkjente jordbruksbedrifter. Andel økologiske dyr av totalt antall husdyr. Prosent

	1991	1999	2010	2017	2018*
Storfe	0,1	0,7	3,1	3,5	3,5
Melkeku	0,1	0,9	3,6	3,8	3,8
Ammeku	0,9	2,3	5,3	5,0	4,7
Annet storfe	0,1	0,5	2,7	3,1	3,1
Sau	0,3	1,7	4,6	4,4	3,8
Geit	0,3	1,5	2,4	2,6	2,4
Slaktegris	0,0	0,0	0,2	0,1	0,1
Verpehøner	0,0	0,9	3,8	6,1	6,4
Kyllinger	0,0	0,0	0,2	0,3	0,2

*Foreløpige tall

Kilde: Landbruksdirektoratet

Økologisk produsert slakt utgjør fortsatt en liten andel av total kjøttproduksjon i Norge, ca. én prosent.

I 2018 var total tilførsel av økologisk kjøtt av storfe, sau/lam og gris på 2 638 tonn, en reduksjon på 43,5 tonn fra året før. Det er stort sett storfe og sau som produseres økologisk mens omfanget av kraftfôrbasert kjøttproduksjon er mindre. Andelen økologisk produsert kjøtt omsatt som økologisk gikk fra 46 prosent i 2016, ned til 43 prosent i 2017 og opp til 51 prosent i 2018.

Tabell 3.8 viser at mengde økologisk storfekjøtt har økt de siste årene. Trøndelag, Østfold og Hedmark er de tre fylkene med størst økologisk storfekjøttproduksjon. Andelen økologisk produsert storfekjøtt markedsført som økologisk økte fra 42 prosent i 2017 til 50 prosent i 2018.

Tabell 3.8 Tilførsel og salg av økologisk storfekjøtt. Tonn

	1999	2006	2010	2017	2018	Årlig % endring	
						99–10	10–18
Tilførsel	265,7	915,3	1 113,3	1 582,9	1 602,7	13,9	4,7
<i>Prosent økol. av totalt tilført</i>	<i>0,3</i>	<i>1,0</i>	<i>1,3</i>	<i>1,9</i>	<i>1,8</i>		
Solgt som økologisk ¹⁾		155,6	455,6	669,0	798,0	32,5	7,3
<i>I prosent²⁾</i>		<i>17</i>	<i>41</i>	<i>42</i>	<i>50</i>		
Solgt økologisk i % av alt storfekjøtt		0,2	0,5	0,8	0,9		

1) Landbruksdirektoratet har ikke tall lenger tilbake enn 2006

2) Økologisk kjøtt som ikke omsettes, legges på fryselager for senere salg eller selges som ordinær vare

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 3.9 viser at tilførsel av økologisk sau- og lammekjøtt har vært økende de siste årene, men gikk tilbake i 2018. Etter sammenslåingen av de to trøndelagsfylkene, er det Trøndelag som har den klart største produksjonen av økologisk sau/lam. Produksjonen i Trøndelag gikk imidlertid ned med 13,3 prosent sammenlignet med den samlede produksjonen i de to trøndelagsfylkene i 2017. Hedmark er det nest største fylket målt i antall kg. Østfold det fylket som har høyest andel økologisk slakt. Økologisk sau- og lammekjøtt markedsført som økologisk er 34 prosent av total tilførsel i 2018.

Tabell 3.9 Tilførsel og salg av økologisk sau- og lammekjøtt. Tonn

	1999	2006	2010	2017	2018	Årlig % endring	
						99–10	10–18
Tilførsel	213,0	385,4	573,8	712,4	641,3	9,4	1,4
Prosent økol. av totalt tilført	0,9	1,6	2,3	2,6	2,4		
Solgt som økologisk ¹⁾		92,5	152,6	212,0	220,0		4,7
I prosent ²⁾		24	27	30	34		
Solgt økologisk i % av alt sauekjøtt		0,5	0,6	0,8	0,8		

1) Landbruksdirektoratet har ikke tall lenger tilbake enn 2006

2) Det som ikke selges, blir lagt på fryselager for senere salg eller selges som ordinær vare

Kilde: Landbruksdirektoratet

Det var en sterk nedgang i økologisk produksjon av svinekjøtt fra 2014 til 2015 og 2016. Nedgangen hadde sammenheng med at en stor aktør avviklet sin produksjon og omsetning av økologisk svinekjøtt. I 2017 og 2018 har produksjonen igjen økt til nesten samme nivå som i 2010 (Tabell 3.10). I 2018 ble 82,7 prosent solgt som økologisk, 13,3 prosentpoeng mer enn året før. Vestfold hadde størst produksjon av økologisk svinekjøtt i 2018.

Tabell 3.10 Tilførsel og salg av økologisk svinekjøtt. Tonn

	1999	2006	2010	2017	2018	Årlig % endring	
						99–10	10–18
Tilførsel	26,7	97,7	397,9	386,3	394,1	27,9	-0,1
Prosent økol. av totalt tilført	0,02	0,08	0,31	0,28	0,29		
Solgt som økologisk ¹⁾		88,9	118,1	268,0	326,0		13,5
I prosent ²⁾		91	30	69,4	82,7		
Solgt økologisk i % av alt svinekjøtt		0,0	0,1	0,2	0,2		

1) Landbruksdirektoratet har ikke tall lenger tilbake enn 2006

2) Det som ikke selges, blir lagt på fryselager for senere salg eller selges som ordinær vare

Kilde: Landbruksdirektoratet.

Ifølge Landbruksdirektoratet var total tilførsel av økologisk geitekjøtt i 2018 4,3 tonn, en økning på ca. 0,9 tonn fra året før.

Data for økologisk produsert melk i Tabell 3.11 omfatter bare den melka som leveres som økologisk til merpris, og dekker dermed ikke hele den faktiske produksjonen. Både innveid og anvendt mengde økologisk melk økte jevnt i hele perioden 1999 til 2013. Anvendt mengde har stort sett økt videre fra 2014 til 2017, men hadde en liten nedgang i 2018. Innveid mengde hadde en forholdsvis stor nedgang i 2014, og deretter en svak årlig nedgang fram til og med 2018. Andelen økologisk melk solgt som økologisk var

på 58 prosent i 2018. Denne andelen har økt hvert år siden 2010 da den var 37,7 prosent.

Tabell 3.11 Innveid og anvendt økologisk melk¹⁾. 1 000 liter

	1999	2005	2010	2017	2018	Årlig % endring	
						99–10	10–18
Innveid	11 703	25 640	46 542	50 329	50 138	13,4	0,9
<i>Prosent økol. av totalt innveid</i>	<i>0,7</i>	<i>1,7</i>	<i>3,1</i>	<i>3,4</i>	<i>3,3</i>		
Anvendt som økologisk	2 515	12 297	17 534	29 144	29 055	19,3	6,5
<i>I prosent</i>	<i>21,0</i>	<i>48,0</i>	<i>37,7</i>	<i>57,9</i>	<i>58,0</i>		
Solgt økologisk i % av all melk	0,2	0,8	1,2	1,9	1,9		

1) All melk anvendes, og det som ikke finner avsetning som økologisk, blir anvendt som ordinær vare
 Kilde: Landbruksdirektoratet

Økologisk produserte fjørfeprodukter omfatter hovedsakelig egg, men det er også en viss produksjon av kalkun og kylling. Denne produksjonen har økt fra 178 tonn i 2008 til 459 tonn i 2018. Økningen skyldes både økt produksjon hos eksisterende aktører og at en ny aktør kom på markedet i 2017. Andelen økologisk slakt av totalt slakt har økt fra 0,22 prosent i 2008 til 0,48 prosent i 2018.

Tabell 3.12 viser innveid og solgt mengde økologiske egg. Landbruksdirektoratet mangler tall for direktesalg fra gård, men mengden er begrenset. Både innveid mengde og solgt mengde har økt de to siste årene. I 2018 ble 96 prosent av innveid mengde solgt som økologisk.

Solgte økologiske egg utgjør 7,1 prosent av total eggproduksjon i Norge i 2018.

Tabell 3.12 Innveid og anvendt mengde økologiske egg. Tonn

	2000	2005	2010	2017	2018	Årlig % endring	
						00–10	10–18
Innveid	300	573	2 414	4149	4670	23,2	8,6
<i>Prosent økol. av totalt innveid</i>		<i>1,2</i>	<i>4,4</i>	<i>6,6</i>	<i>7,4</i>		
Solgt som økologisk	192	398	1 281	3 610	4 483	20,9	17,0
<i>I prosent</i>	<i>64</i>	<i>70</i>	<i>53</i>	<i>87</i>	<i>96</i>		
Solgt økologisk i % av alle egg		0,9	2,3	5,8	7,1		

Kilde: Landbruksdirektoratets leveransedatabase over innveide egg fra pakkeriene

Tabell 3.13 viser utviklingen i mengde økologisk produsert korn levert til mølle. Kornavlingen totalt varierer mye fra år til år, og variasjonen er også stor for økologisk korn. Tallene for sesongen 2017/2018 viser en liten økning i sum økologisk korn. Produksjonen av hvete økte med 890 tonn fra 2017 til 2018, men 93 prosent av økologisk hvete var av førkvalitet. Til sammenligning har i gjennomsnitt 60 prosent av den innleverte hveten de siste fem årene vært av førkvalitet, mens resten har holdt matkvalitet.

Tabell 3.13 Økologisk korn levert mølle. Tonn, og prosent av totalt innveid mengde

	1996/	1999/	2010/	2016/	2017/	Årlig % endring	
	1997	2000	2011	2017	2018	96/97–10/11	10/11– 17/18
Hvete	54,9	295,8	1 643,0	2 502,9	3 392,8	27,6	10,9
Rug	40,4	43,6	294,0	300,4	797,5	15,2	15,3
Bygg	52,8	88,5	4 103,0	4 611,3	3 717,5	36,5	-1,4
Havre	76,8	284,4	5 884,0	6 563,5	4 943,0	36,4	-2,5
Rughvete				392,1	911,5		
Erter			402,0	289,4	212,6		-8,7
Oljefrø			199,0	171,6	1 077,8		27,3
Sum korn	225	712	12 525	14 831	15 053	33,3	2,7
% av totalt		0,1	1,1	0,9			

Kilde: Landbruksdirektoratet

Produksjon og omsetning av økologiske grønnsaker, poteter og frukt er ikke med i disse registreringene. Våren 2012 startet Landbruksdirektoratet med nye registreringer av omsetningen av norskproduserte økologiske poteter, grønnsaker, frukt og bær.

Ifølge de store grossistene skjedde det en endring mellom sesongen 2017-2018 og sesongen 2018-2019. I sesongen 2017-2018 ble det satset stort på økologisk produksjon, og avlingene økte. Mottaket av den avtalte produksjonen ble redusert for flere produkter, som følge av at en markedsaktør kansellerte bestillingen sin. Dette førte til at varer måtte omsettes på andre måter enn opprinnelig planlagt gjennom sesongen 2017–2018. De store avlingene høsten 2017 bidro til økt omsetning av økologiske grønnsaker våren 2018.

Tabell 3.14 viser omsetningen av økologisk norsk frukt og grønt de to siste årene. Tabellen viser at gulrot og potet er de største enkeltkulturene målt i volum, og økologiske gulrøtter utgjorde 5,6 prosent av den totale norske gulrotomsetningen i 2018.

Økologisk rødbete utgjorde imidlertid 18,1 prosent av det totale salget i 2017, og 19,2 prosent i 2018. Det skyldes at en stor del av produksjonen av rødbete dyrkes økologisk, og dekker både det konvensjonelle og det økologiske markedet.

For økologiske agurker gikk omsetningen litt ned, og det samme gjorde andelen økologisk av total omsetning. Det selges en del mindre norske økologiske tomater enn agurker.

2018 var et godt år for fruktproduksjon, men det ble solgt færre økologiske epler og plommer. En av grunnene til at de økologiske plommene solgte så lite i 2018 kan ha vært at de ble pakket i lukkede pappesker, og dette slo dårlig an blant kundene.

Omsetningen av økologiske urter fra norske veksthus økte med 64 tonn fra 2017 til 2018. Med det gikk markedsandelen for økologiske urter opp til 21 prosent av totalomsetningen av norske urter i 2018. I snitt for 2018 har økologiske urter vært 6 øre billigere enn konvensjonelle, noe som trolig har bidratt til økt salg.

Det er også en viss produksjon av økologiske jordbær, bringebær og blåbær i Norge, men det meste av dette selges direkte fra gård eller til butikker og mindre grossister.

Økologiske produkter inngår i oversikten over samlet produksjon i kapittel 3.1.

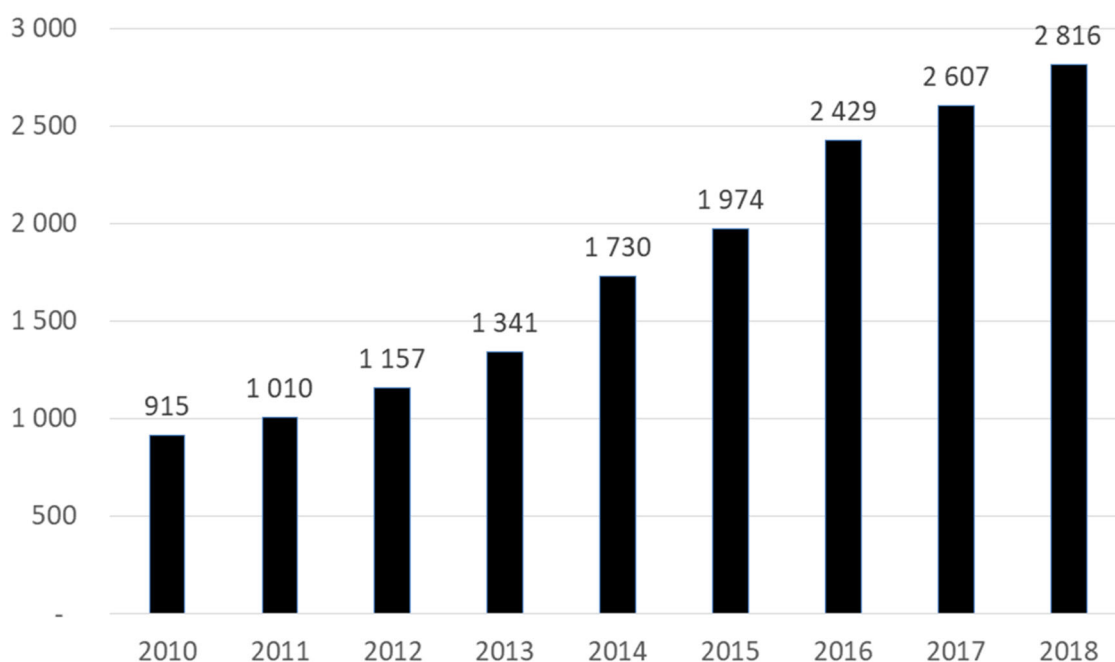
Tabell 3.14 Omsetning til direkte konsum av norskproduserte økologiske poteter, grønnsaker og frukt i kalenderårene 2017 og 2018, tonn. Andel økologisk av total omsetning.

	2017		2018	
	Tonn om-satt vare	Andel økologisk	Tonn om-satt vare	Andel økologisk
Poteter	778	1,3	718	1,5
Veksthusvarer				
Agurk	217	1,2	188	1,1
Tomat	111	1,8	108	1,9
Urter	213	16,8	277	21,4
Frilandsvarer				
Kepaløk	199	1,3	358	2,5
Rødløk	88	1,7	78	1,5
Rødbeter	194	18,1	134	19,2
Hvitkål	192	1,9	185	2,0
Brokkoli	142	3,9	134	4,7
Kålrot	338	2,8	317	2,6
Gulrot	1 678	4,8	1 627	5,6
Isbergsalat	108	2,2	85	1,9
Frukt				
Epler*	88	1,3	74	1,0
Plommer*	53	3,0	25	1,6

Kilde: Landbruksdirektoratet

*Tall justert med informasjon fra fruktlagerinspektøren

Salget av økologiske matvarer gjennom dagligvarehandelen fortsetter å øke. I 2018 ble omsetningen på 2,8 mrd. kroner, en økning på 8 prosent fra 2017 (Figur 3.5). Til sammenligning var veksten året før på 7,3 prosent. De mest omsatte økologiske varene i verdi er grønnsaker og poteter, og meieriprodukter. De aller fleste varegrupper hadde større omsetning i 2018 enn i 2017. Prosentvis økte omsetningen for snacks, godteri og desserter mest, med 24,3 prosent. Omsetningen av kornprodukter og bakervarer økte med 16,5 prosent, tilsvarende 47 mill. kroner økning fra 2017 til 2018.

Figur 3.5 Omsetning av økologiske matvarer i dagligvarehandelen, 2010-2018. Mill. kroner

3.3 Import og eksport

I Innst. 385S (2014–15) sies det at «*Et velfungerende importvern er viktig for konkurranseposisjonen til norsk landbruk*».

Import- og eksporttallene er hentet fra utenrikshandelsstatistikken til SSB. Statistikken omfatter ikke varer i direkte transitt, eksport av varer til skip, luftfartøyer eller oljeplattformer registrert i Norge i utenriksfart. Statistikken omfatter ikke grensehandel med varer som privatpersoner tar med inn/ut av landet (ikke registreringspliktig).

I de tabeller der handelsstatistikken skiller mellom land, omfatter landene i tabellen de tre landene som det ble import mest varer fra og de tre landene som det ble eksport mest varer til i 2018. I de tilfeller der «—» er angitt i tabellen, er ikke dataene tilgjengelig.

Tabell 3.15 viser handel med kjøtt fordelt på dyreslag.

Tabell 3.15 Handel med kjøtt. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
Import:								
Svinekjøtt	2,3	5,6	2,3	4,7	2,9	3,5	3,1	3,2
Spekk	0,9	1,1	1,4	1,4	0,9	0,8	0,8	0,9
Storfekjøtt	1,1	2,9	3,3	7,6	5,9	22,7	16,5	11,0
Sau- og lammekjøtt	0,3	0,7	0,9	0,7	1,3	1,6	0,4	0,7
Fjørfe	0,3	1,1	0,3	1,4	0,8	1,9	2,1	2,2
Annet kjøtt	1,0	1,2	1,3	3,7	2,1	2,5	2,7	2,9
Sum	5,9	12,6	9,4	19,6	13,9	33,1	25,5	21,0
- Herav kvoteimport ¹⁾	-	-	-	2,9	5,5	8,1	8,0	7,5
Eksport:								
Svinekjøtt	1,6	0,3	1,4	3,3	5,5	3,3	7,3	6,6
Spekk	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2	0,2	0,3
Storfekjøtt	7,6	1,2	2,2	1,4	0,9	0,4	1,0	0,8
Sau- og lammekjøtt	1,8	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0	1,1	0,7
Fjørfe	0,1	0,1	0,2	0,6	1,7	1,5	0,8	0,9
Annet kjøtt	0,8	1,5	1,3	3,1	1,0	0,4	0,5	0,5
Sum	12,0	3,1	5,0	9,0	9,4	5,9	10,9	9,8
Nettoimport	-6,0	9,5	4,4	10,7	4,5	27,2	14,6	11,2

* Foreløpige tall

1) Landbruksdirektoratet. Årlige tilsendte filer. WTO-kvoten er angitt ekskl. bein, mens EU og SACU kvoten er i produktvekt. Det meste som importeres via SACU er uten bein. 01.10.2018 ble ny Artikkel 19-avtale implementert. Dette medførte at avtalte kvoteutvidelser ble fordelt pro rata for gjenværende periode av året, altså ¼.

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.16 viser de tre landene som Norge importerte mest storfekjøtt fra i 2018 og de tre landene Norge eksporterte mest storfekjøtt til i 2018.

Tabell 3.16 Handel med storfekjøtt fordelt på land. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
Import fra:								
Tyskland	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	17,2	10,9	5,3
Namibia	0,0	0,0	0,6	1,1	1,6	1,6	1,5	1,6
Botswana	0,1	0,1	0,9	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Andre land	1,0	2,8	1,8	4,8	2,4	2,3	2,5	2,5
Sum	1,1	2,9	3,3	7,6	5,9	22,7	16,5	11,0
-Herav kvoteimport ¹⁾				1,1	1,6	5,6	5,6	5,2
Eksport til:								
Ukraina	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,2	0,4	0,3
Elfenbenkysten	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Ghana	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Andre land	7,6	1,2	2,2	1,4	0,3	0,3	0,6	0,2
Sum	7,6	1,2	2,2	1,4	0,9	0,4	1,0	0,8
Nettoimport	-6,5	1,7	1,1	6,1	5,0	22,2	15,5	10,2

* Foreløpige tall

1) Kilde: Landbruksdirektoratet. Basert på årlige tilsendte filer, der WTO-kvoten er angitt ekskl. bein, mens EU og SACU kvoten er i produktvekt. Det meste som importeres via SACU er uten bein

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen.

Av Tabell 3.17 ser vi at handelen med svinekjøtt varierer en del fra år til år og at det de to foregående årene var nettoeksport av svin, men foreløpige tall viser nettoimport av svin i 2018.

Tabell 3.17 Handel med svin fordelt på land. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
Import fra:								
Danmark	0,9	1,0	0,9	1,9	1,0	1,2	0,6	0,9
Tyskland	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,5	0,8	0,6
Spania	0,0	0,0	0,0	0,2	0,3	0,6	0,5	0,5
Andre	1,4	4,6	1,4	2,6	1,4	1,2	1,2	1,2
Sum	2,3	5,6	2,3	4,7	2,9	3,5	3,1	3,2
Eksport til:								
Hong Kong	0,0	0,0	0,0	0,1	0,5	0,6	1,5	1,3
Danmark	0,2	0,1	0,2	0,6	1,1	0,9	0,9	0,9
Ukraina	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0	0,1	0,3	0,8
Andre	1,4	0,3	1,2	2,5	1,9	1,8	4,5	3,7
Sum	1,6	0,3	1,4	3,3	5,5	3,3	7,3	6,6

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.18 viser at importen av levende dyr har vært forholdsvis beskjeden de siste årene. Eksporten er også moderat. I 2018 ble det eksportert 716 svin og 445 hester, men ingen storfe, sauer, geiter eller høns.

Tabell 3.18 Import av levende dyr. Antall

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
Hester, esler, o.l.	547	878	1 559	1 873	1 539	1 420	1 389	1 277
Storfe	0	276	48	0	0	13	6	0
Svin	0	55	0	49	0	0	12	0
Sauer	0	0	2	39	49	0	12	16
Geiter	0	38	16	53	0	0	2	0
Høns og annet fjørfe ¹⁾	5 509	140 896	151 610	138 907	22 672	36 401	38 505	27 981

* Foreløpige tall

1) Ikke fasan og struts tilhørende kapittel 01.06 i tolltariffen

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Import og eksport av egg og eggprodukter vil variere med over-/underskudd av norsk vare, men er relativt moderat (Tabell 3.19).

Tabell 3.19 Handel med egg og eggprodukter. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
Import:								
Egg, med skall	0,8	0,2	0,3	0,6	0,1	0,2	0,5	0,4
Klekkeegg	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Tørket m.m.	0,0	0,7	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
Sum	0,8	0,9	0,4	0,8	0,3	0,4	0,7	0,6
Eksport:								
Egg, med skall	0,3	0,6	0,4	0,2	0,3	0,2	0,1	0,4
Klekkeegg	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0
Tørket m.m.	1,0	1,5	0,4	0,2	0,1	0,0	0,1	0,0
Sum	1,3	2,1	0,8	0,4	0,4	0,4	0,2	0,4
Nettoimport	-0,5	-1,2	-0,4	0,4	-0,2	0,0	0,5	0,2

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.20 viser at 90 prosent av egg som ble importert i 2018 kom fra Danmark og Sverige. Eksporten av egg er liten, og i 2018 gikk 99 prosent av eksporten til Danmark.

Tabell 3.20 Handel med egg/eggprodukter fordelt på land. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
Import fra:								
Danmark	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,4	0,4
Sverige	0,2	0,1	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
Andre	0,4	0,8	0,0	0,5	0,0	0,2	0,2	0,1
Sum	0,8	0,9	0,4	0,8	0,3	0,4	0,7	0,6
Eksport til:								
Danmark	0,1	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3
Sverige	0,9	1,6	0,4	0,1	0,3	0,1	0,1	0,0
Andre	0,3	0,1	0,1	0,1	0,0	0,2	0,0	0,0
Sum	1,3	2,1	0,8	0,4	0,4	0,4	0,2	0,4

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.21 viser at eksporten av meieriprodukter var betydelig større enn importen på 1990 og 2000 tallet. I 2010–2012 var importen og eksporten omtrent like store. I 2013 startet man å eksportere ulike pulver av myse til Danmark (Arla) og en fikk en kraftig økning av denne, jf. Tabell 3.21. Årsaken til økningen er at ny teknologi har muliggjort tørking av myse til produksjon av ulike pulver, eks. proteinpulver, til humant konsum. Tidligere gikk mesteparten av mysen til dyrefôr.

I perioden fra 1990 til 2018 økte importen av meierivarer med om lag 800 prosent, mens eksporten i samme periode har gått ned med 10 prosent. Med unntak av eksportert myse i 2013-2018, har hovedvekten av norsk handel av meierivarer vært ost og ostemasse.

Tabell 3.21 Handel med meieriprodukter. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
Import:								
Konsentrert	0,0	0,1	0,0	0,3	0,5	1,0	1,1	1,1
Melk og fløte	0,0	0,2	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1
Myse	0,2	0,3	0,3	0,2	0,1	0,3	0,3	0,3
Ost og ostemasse	2,2	2,4	3,2	7,4	9,6	12,9	14,4	15,5
Smør og melkefett	0,1	0,0	0,2	0,4	0,1	0,4	0,3	0,4
Yoghurt m.m.	0,0	0,0	0,4	1,0	5,1	8,5	7,1	7,1
Sum	2,6	3,0	4,1	9,4	15,6	23,1	23,3	24,4
Eksport:								
Konsentrert	1,1	0,2	1,1	0,1	0,0	1,5	1,0	1,0
Melk og fløte	0,0	0,0	0,1	0,4	3,1	2,6	2,9	2,9
Myse ¹⁾	0,0	0,1	0,0	0,1	0,7	20,6	20,9	20,5
Ost og ostemasse	26,6	23,1	19,4	18,2	13,5	11,5	11,1	11,4
Smør og melkefett	12,4	4,4	3,8	1,6	2,2	0,5	0,2	0,0
Yoghurt m.m.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2
Sum	40,1	27,8	24,4	20,4	19,6	36,8	36,3	36,0
Nettoimport	-37,5	-24,9	-20,3	-11,0	-4,1	-13,7	-13,0	-11,7

* Foreløpige tall

1) Ulike pulver av myse fra 2015

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.22 viser import og eksport av meieriprodukter fordelt på de tre landene som Norge har importert og eksportert mest fra og til i 2018. Av tabellen ser vi at det er Danmark som eksporterte mest til Norge i 2018, etterfulgt av Tyskland og Italia. Når det gjelder norsk eksport har ost til USA dominert frem tom 2012. Fra 2013 har myse utgjort hovedvekten av eksporterte meierivarer, der eksporten til Danmark utgjorde 19,9 mill. kg i 2018.

Tabell 3.22 Handel med meieriprodukter fordelt på land. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
Import fra:								
Danmark	1,3	1,8	2,0	3,8	4,5	4,7	5,4	5,4
Tyskland	0,2	0,2	0,1	2,4	4,1	3,8	4,8	4,8
Italia	0,0	0,1	0,2	0,7	0,9	2,0	2,6	2,8
Andre land	1,0	1,0	1,8	2,6	6,1	12,6	10,5	11,2
Sum	2,6	3,0	4,1	9,4	15,6	23,1	23,3	24,4
Eksport til:								
Danmark	1,4	0,2	0,5	2,1	1,0	21,0	20,3	19,9
USA	7,3	7,1	8,6	7,6	7,1	6,2	6,5	6,8
Tyskland	0,9	1,3	1,1	0,8	2,5	3,0	3,6	3,4
Andre land	30,5	19,3	14,3	9,9	9,0	6,6	5,8	5,9
Sum	40,1	27,8	24,4	20,4	19,6	36,8	36,3	36,0

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.23 viser handel med friske⁴ og konserverte grønnsaker⁵. I 2018 var importen av friske grønnsaker på 132,7 mill. kg og 85,6 mill. kg på konserverte grønnsaker. Ytterligere 240,7 mill. kg grønnsaker ble importert som dyrefôr i 2018 (ikke angitt i tabellen). Tomater er den største importgrønnsaken, etterfulgt av paprika. 58 prosent av grønnsakene blir importert fra Spania, Nederland og Italia. Eksporten av grønnsaker fra Norge er beskjeden, til sammen 3,6 mill. kg i 2018.

Tabell 3.23 Handel med grønnsaker. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
<u>Import friske grønnsaker:</u>								
Annen kål	4,6	5,2	4,6	3,4	3,4	3,9	4,0	5,4
Belgfrukter	0,1	0,1	0,3	0,8	1,5	1,9	1,7	1,7
Blomkål	3,4	3,5	3,6	4,2	5,2	6,0	5,3	5,3
Broccoli	0,7	2,2	4,4	5,4	6,8	8,3	7,9	8,5
Gulrot	2,7	3,0	2,0	4,6	5,2	6,0	5,1	8,2
Løk/purre	0,7	5,2	7,0	6,4	14,6	13,4	11,5	13,6
Paprika	4,0	5,1	8,2	11,6	14,6	18,8	19,7	20,2
Salat	0,8	2,9	6,7	9,5	12,8	12,0	12,6	12,3
Slangeagurk	4,9	5,1	4,5	6,4	6,4	8,6	8,5	9,7
Sopp	1,0	2,5	2,8	4,7	6,2	7,7	7,7	7,7
Tomater	8,7	11,5	13,1	19,7	21,5	25,0	23,6	24,9
Øvrig friske	2,1	3,0	4,9	6,3	9,3	14,0	14,3	15,2
Sum import friske	33,8	49,1	61,9	82,8	107,5	125,7	121,9	132,7
<u>Import konserverte</u>								
Grønnsaker	26,5	38,8	54,6	54,0	88,9	71,8	84,9	85,6
Sum import grønnsaker	60,3	87,9	116,5	136,9	196,4	197,5	206,8	218,2
<u>Eksport grønnsaker:</u>								
Bearbeidet	2,1	1,8	0,8	1,2	0,9	0,9	2,9	3,3
Friske	3,8	0,8	0,3	0,4	0,6	0,2	0,2	0,4
Sum eksport grønnsaker	5,9	2,6	1,1	1,6	1,5	1,1	3,1	3,6

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

⁴ Friske grønnsaker omfatter samtlige varenummer i tolltariffens kapittel 0702 t.o.m. 0709

⁵ Konserverte grønnsaker omfatter varenummer i tolltariffens kapittel 0710 t.o.m. 0714, samt utvalgte varenummer i tolltariffens kapittel 2001 t.o.m. 2006. Konserverte grønnsaker omfatter imidlertid ikke «poteter» eller de varenumrene der anvendelsen er oppgitt som «til dyrefôr»

Tabell 3.24 gir en oversikt over handel med frukt og bær (ekskl. det som anvendes til dyrefôr). Av importen på 448,0 mill. kg i 2018, utgjorde bær 5,2 prosent, 74,2 prosent var frisk frukt, mens 20,6 prosent var konserverte frukt og bær. Eksporten av frukt og bær utgjorde om lag 3,4 mill. kg i 2018.

Tabell 3.24 Handel med frukt og bær. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
Import frisk frukt:								
Bananer	48,5	59,6	59,9	73,2	78,5	84,7	86,4	84,5
Druer	19,1	18,5	24,3	31,6	32,2	29,7	29,6	30,3
Epler	41,5	37,2	42,1	50,6	52,2	50,0	46,7	43,7
Meloner	5,0	6,6	11,8	18,4	24,6	28,8	30,6	32,1
Pærer	10,3	13,2	15,6	22,6	21,2	18,1	17,4	17,1
Sitrusfrukter	63,0	61,1	62,9	63,5	74,2	75,9	78,2	74,0
Steinfrukter	5,3	5,4	10,5	14,8	13,7	16,8	16,2	14,6
Andre frukter ¹⁾	9,5	7,7	10,0	18,4	25,6	32,8	34,9	35,9
Sum import frisk frukt	202,3	209,2	237,0	293,2	322,1	336,8	340,0	332,3
Import konserverte frukt:	45,9	50,6	56,6	72,9	91,0	97,7	94,2	92,4
Sum import frukt	248,2	259,8	293,6	366,1	413,1	434,5	434,3	424,7
Import bær	3,1	5,2	5,8	10,2	13,8	23,3	23,5	23,3
Sum Import frukt og bær	251,3	264,9	299,5	376,3	426,9	457,8	457,8	448,0
Eksport frukt og bær	2,6	3,1	2,7	4,1	5,0	3,9	3,4	3,5

1) Omfatter varenummer under kapittel 0801, 08.02 og 08.04 i tolltariffen (nøtter, dadler, m.m.)

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.25 viser import og eksport av RÅK-varer fordelt på varegrupper⁶. Av den totale RÅK-importen i 2018 utgjorde dyrefôr 38 prosent. Foruten gruppen «annet» var bakervarer den største gruppen av importvarer i 2018 målt i kg. Eksporten av RÅK-varer er lav sammenlignet med importen. Det nevnes at som følge av WTO-vedtak om å fjerne eksportstøtte for jordbruksprodukter innen, vil støtten for produkter som produseres for eksport, fjernes fom 2021.

Tabell 3.25 Handel med RÅK-varer. Mill. kg

Varegrupper	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
Import:							
Bakervarer	32,9	52,3	83,7	107,4	118,0	122,2	126,8
Deiger/korn/blandinger/pasta	15,3	24,0	44,6	53,9	71,0	71,3	73,0
Iskrem/yoghurt	3,2	3,3	3,2	6,9	8,2	7,8	8,8
Sjokolade og sukkervarer	31,1	34,9	42,6	48,1	51,1	51,1	45,4
Supper og sauser	5,3	12,1	19,7	28,9	33,0	35,5	36,1
Tilberedte næringsmidler	3,1	6,5	9,0	11,5	31,7	41,3	42,5
Dyrefôr ¹⁾	4,8	0,6	20,5	268,6	387,1	282,4	323,7
Drikkevarer	10,7	19,0	58,1	70,5	119,5	163,4	167,7
Annet	30,5	36,5	42,3	44,3	27,6	28,7	28,1
Sum	136,7	189,2	323,8	640,2	847,2	803,7	852,2
Eksport:							
Bakervarer	12,9	8,7	9,1	8,8	9,1	10,9	9,8
Deiger/korn/blandinger/pasta	0,7	1,0	2,0	1,5	1,4	1,0	1,1
Iskrem	2,7	2,8	2,8	0,7	0,1	0,3	0,6
Sjokolade og sukkervarer	11,9	11,4	11,7	8,5	6,8	6,1	7,5
Supper og sauser	3,9	5,3	4,7	3,1	1,5	1,8	2,0
Tilberedte næringsmidler	0,6	0,9	4,2	4,5	12,7	14,2	13,0
Dyrefôr	0,1	0,0	0,0	0,0	4,8	0,8	0,6
Drikkevarer	5,0	18,2	38,9	9,7	17,2	28,6	43,5
Annet	6,3	3,5	2,2	3,7	0,4	0,7	0,4
Sum	44,2	51,9	75,6	40,6	53,9	64,3	78,6

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

1) Det importerte dyrefôret anvendes i all hovedsak til fiskefôr. Hovedvekten av råk import av RÅK dyrefôr blir import under varenummer 21.06.9093 og 21.06.1001 (proteinkonsentrater og teksturerede proteinsubstanser). LDI som har mer detaljer bak importørene, anslår at 99 - 99,5 prosent av import av råkvarer innen dyrefôr, går til fisk

⁶ RÅK-varer er varer som omfattes av råvareprisordningen (RÅK-ordningen). Formålet er å jevne ut forskjeller i råvarekostnader mellom norske og utenlandske bearbejdede varer som blir omsatt i Norge og for norske varer som blir eksportert.

Tabell 3.26 viser fordelingen av importen og eksporten (i mill. kg) av RÅK-varene etter land. Om lag 286 mill. kg av den totale RÅK-importen i 2018 var dyrefôr fra Brasil. Av RÅK eksporten gikk 61 prosent til Sverige.

Tabell 3.26 Handel med RÅK-varer fordelt på land. Mill. kg

	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
Import fra:							
Brasil	0,0	0,0	17,3	261,8	360,2	246,4	286,3
Sverige	33,9	46,3	62,1	87,1	119,7	121,8	114,8
Tyskland	12,1	16,8	47,0	44,2	57,0	68,7	74,1
Andre	90,7	126,1	197,4	247,0	310,3	366,8	376,9
Sum	136,7	189,2	323,8	640,2	847,2	803,7	852,2
Eksport til:							
Sverige	20,9	31,1	53,1	23,9	27,8	36,5	47,9
Danmark	5,7	8,4	9,5	5,1	5,5	8,5	8,4
Tyskland	0,8	1,1	2,0	1,0	1,8	4,0	7,9
Øvrige	16,9	11,2	11,0	10,6	18,9	15,3	14,3
Sum	44,2	51,9	75,6	40,6	53,9	64,3	78,6

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.27 viser importverdien av snittblomster. Fra og med 2010 er «roser importert 1. nov–31. mars» skilt ut fra «snittblomster ellers». I tilfeller der roser inngår i bukett med andre blomster, er disse angitt under gruppen «snittblomster ellers»). Roser utgjør 61 prosent av importverdien på snittblomster i 2018.

Tabell 3.27 Handel med snittblomster i mill. kr

	1998	2000	2005	2010	2015	2017	2018*
Friske roser importert 1. apr.– 31. okt.	32,3	28,6	38,5	132,4	239,2	247,2	228,1
Friske roser importert 1. nov.– 31. mars	-	-	-	110,5	190,9	198,9	182,6
Sum friske roser	32,3	28,6	38,5	242,9	430,2	446,1	410,8
Snittblomster ellers	209,6	208,7	241,2	187,1	233,9	257,3	267,2
Sum snittblomster	241,9	237,4	279,7	429,9	664,0	703,4	677,9

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Månedstatistikk over utenrikshandelen

Det vises ellers til resultatkontrollens detaljerte del for mer ytterligere oversikter, <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>.

3.4 Selvforsyningsgrad/hjemmemarkedsandel

Selvforsyningsgraden er her definert som hvor stor andel norsk produksjon utgjør av matvareforbruket på engrosnivå, regnet på energibasis (forbruk minus import dividert på forbruk). Selvforsyningsgraden gir først og fremst et bilde på hjemmemarkedsandelen målt som energi.

Selvforsyningsgraden påvirkes av produksjonsforhold (klimatiske forhold), priser, kvalitetskrav, landbrukspolitiske virkemidler, internasjonale handelsavtaler m.m. Selvforsyningsgraden sier lite om selvforsyningsevnen. Blant annet gir den ikke et fullstendig bilde av mulighetene for å dekke matvarebehovet med innenlandsk produksjon, siden den ikke tar hensyn til eksport og på muligheten til å legge om produksjon og forbruk mot produkter som kan gi større matvaredekning.

For øvrig vil en krisesituasjon ofte også medføre endringer i produksjonspotensialet på grunn av risikoen for redusert tilgang på innsatsmidler som maskiner og redskaper, reservedeler, drivstoff, gjødsel og andre driftsmidler.

I Tabell 3.28 og Tabell 3.29 gis det først tall for det samlede forbruket av matvarer på engrosnivå og per innbygger. Fordelingen pr. innbygger gir et uttrykk for forbruksutviklingen og dreiningen i etterspørselen. I Tabell 3.30 ses det på den norskproduserte andelen av matvareforbruket, dvs. selvforsyningsgraden.

Tabell 3.28 Forbruket av ulike matvarer. Mill kg.

	1979	1989	1999	2009	2016	2017	2018*
Korn, som mel	306	323	370	393	413	408	409
Poteter, friske	255	220	143	102	126	85	110
Potetprodukter	46	81	134	149	137	152	150
Potetmel	33	37	52	51	69	56	54
Sukker/sukkervarer	182	171	195	154	140	135	127
Erter/nøtter/kakao	29	20	27	39	41	43	42
Kakao-produkter		17	14	29	32	33	30
Grønnsaker	189	225	270	331	420	420	414
Frukt og bær	309	332	307	433	465	468	460
Kjøtt	208	210	266	335	378	378	372
Kjøttbiprodukter	13	13	15	24	25	24	25
Egg	44	49	48	58	69	69	69
Helmelk	652	269	145	94	90	89	82
Lettmelk		335	324	259	216	209	207
Skummet melk	107	136	99	139	152	137	132
Yoghurt			30	44	55	53	53
Melkeprodukter	59	78	104	150	136	133	135
Fløte, rømme	27	29	30	33	38	38	38
Ost	49	56	65	81	97	96	97
Smør	22	14	15	14	17	18	19
Margarin	62	55	54	44	46	45	45
Herav lettmargin	1	8	11	12	10	13	13
Annet fett	20	17	18	19	21	21	21

Kilde: Helsedirektoratet. Utviklingen i norsk kosthold

Tabell 3.29 Forbruket av ulike matvarer. Kg per person

	1979	1989	1999	2009	2016	2017	2018*
Korn, som mel	75,1	76,4	82,9	81,3	78,8	77,4	76,9
Poteter, friske	62,6	52,0	32,0	21,1	24,0	16,1	20,7
Potetprodukter	11,3	19,2	30,0	30,8	26,2	28,9	28,2
Potetmel	8,1	8,8	11,7	10,6	13,2	10,5	10,1
Sukker/sukkervarer	44,6	40,5	43,8	31,9	26,8	25,6	23,9
Erter/nøtter/kakao	7,1	4,7	6,1	8,1	7,9	8,1	7,9
Kakao-produkter		3,9	3,1	6,0	6,2	6,2	5,6
Grønnsaker	46,4	53,2	60,6	68,5	80,2	79,6	77,9
Frukt og bær	76,0	78,6	68,7	89,6	88,8	88,7	86,6
Kjøtt	51,1	49,7	59,5	69,4	72,2	71,6	70,0
Kjøttbiprodukter	3,2	3,1	3,3	5,0	4,8	4,6	4,6
Egg	10,8	11,6	10,8	11,9	13,1	13,1	13,0
Helmelk	160,1	63,6	32,4	19,6	17,1	16,8	15,4
Lettmelk		79,2	72,6	53,6	41,3	39,7	39,1
Skummet melk	26,3	32,2	22,2	28,7	29,0	26,0	24,9
Yoghurt			6,7	9,2	10,4	10,1	10,1
Melkeprodukter	14,5	18,5	23,3	31,0	26,0	25,3	25,5
Fløte, rømme	6,6	6,9	6,7	6,8	7,3	7,2	7,1
Ost	12,0	13,3	14,5	16,8	18,5	18,1	18,3
Smør	5,4	3,4	3,3	2,9	3,3	3,5	3,6
Margarin	15,3	13,0	12,1	9,0	8,7	8,5	8,5
Herav lettmargin	0,2	1,9	2,5	2,5	2,0	2,4	2,5
Annet fett	4,9	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
Middelfolkemengde, 1 000	4073	4227	4462	4 829	5 236	5 277	5 312

Kilde: Helsedirektoratet. Utviklingen i norsk kosthold

Tabell 3.30 viser selvforsyningsgraden for varegrupper og totalt. Selvforsyningsgraden i 2018 er beregnet til 45 prosent, en nedgang på 5 prosent fra 2017. Generelt skyldes de største årlige endringene i selvforsyningsgraden variasjoner i norskprodusert andel matkorn som følge av størrelsen på avlingene og kvaliteten på kornet. Nedgangen i 2018 var imidlertid større enn hva normale variasjoner medfører. Dette igjen skyldes den uvanlig sterke tørkesommeren 2018, som ga kornavlinger som var 43 prosent lavere enn normalårsavlingen og 48 prosent lavere enn i 2017. Selvforsyningsgraden over er inkl. konsumet av fisk. Holdes konsumet av fisk utenfor, beregnes andelen av matforbruket som er produsert i norsk jordbruk i 2018 til 44 prosent. Korrigeres det i tillegg for fôrimporten er selvforsyningsgraden på 36 prosent i 2018. Dette er som sagt betydelig lavere enn årene før, på grunn av tørken i 2018.

Tabell 3.30 Norskprodusert andel av matvareforbruket på energibasis. Prosent

	1979	1989	1999	2009	2017	2018*	2018 % ²⁾
Korn som mel ¹⁾	13	23	33	34	38	20	28,7
Poteter, friske	93	99	81	79	78	55	1,5
Potetprodukter	67	93	75	85	73	82	2,0
Potetmel ³⁾	75	84	100	99	87	88	0,7
Sukker, honning, sukkervarer	2	3	0	1	1	1	9,4
Grønnsaker	72	73	57	48	50	46	1,7
Frukt og bær	29	27	6	5	5	6	4,1
Kjøtt	92	97	97	95	92	94	13,0
Storfe	..	..	96	89	81	86	2,8
Kalv	..	..	100	100	100	100	0,0
Sau/Lam	..	..	98	95	99	97	1,0
Geit	..	..	100	100	100	100	0,0
Hest	..	..	100	100	98	98	0,0
Svin	..	..	97	98	97	97	6,8
Fjørfe	..	..	99	98	98	98	2,1
Rein	..	..	76	99	100	100	0,0
Vilt	..	..	96	97	93	93	0,2
Kjøttbiprodukter	86	96	98	98	99	99	0,7
Egg	100	100	97	99	99	99	1,5
Fisk	94	88	80	80	80	80	1,7
Melk	100	100	100	100	100	100	3,9
Yoghurt	..	..	99	98	87	87	1,2
Konserverte melkeprodukter	86	100	100	99	99	99	2,9
Fløte, inklusive rømme	100	100	100	100	100	100	2,6
Ost	97	97	95	89	85	84	6,4
Smør	92	100	99	97	98	98	2,7
Margarin	44	40	20	20	20	20	6,1
Annet fett	60	20	20	20	20	20	3,6
Erter, nøtter og kakao	0	0	0	0	0	0	5,6
Ris	0	0	0	0	0	0	1,7
Norskprodusert i alt (selvforsyningsgrad)	49	50	47	49	50	45	
Produsert i norsk jordbruk	41	44	45	47	49	44	
Produsert i norsk jordbruk på norsk fôr	35	36	..	42	43	36	

* Foreløpige tall

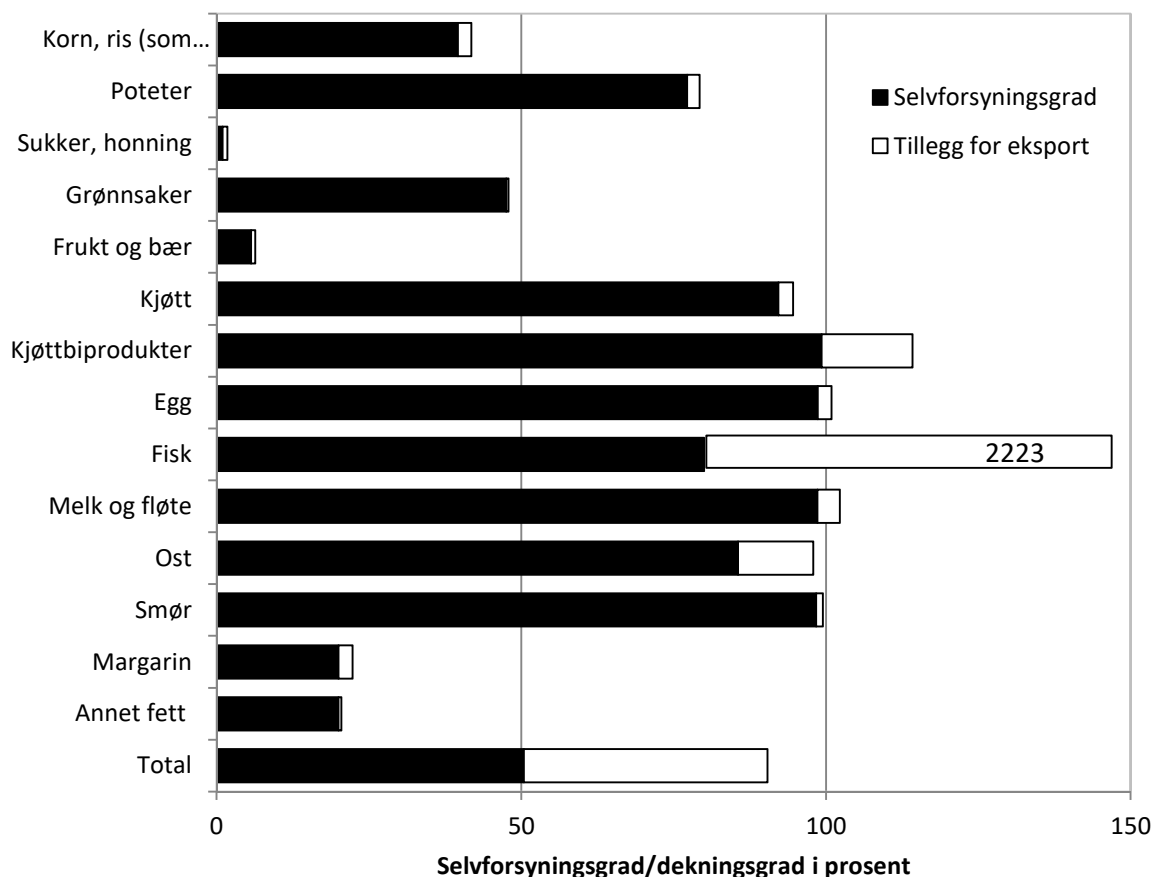
1) Inkl. bakervarer.

2) Matvarenes andel av det totale engrosforbruket (uavhengig norsk eller import).

3) Omregnet til friske poteter f.o.m. 1999.

Kilde: Beregnet av NIBIO for Helsedirektoratet.

Figur 3.6 viser den norskproduserte andelen av matvareforbruket (målt i energi) korrigert for eksport av norskproduserte matvarer, dvs. dekningsgraden. Tallene for 2018 viser en total dekningsgrad på 86,7 prosent. Det er knyttet usikkerhet til energiinnholdet i fiskeberegningen.

Figur 3.6 Norskprodusert andel av matvareforbruket på energibasis korrigert for eksport. Dekningsgrad 2018

Kilde: Beregnet av NIBIO for Helsedirektoratet

3.5 Norskprodusert andel av kraftfôrforbruket

Råvareforbruket av kraftfôr i Norge er angitt i Tabell 3.31 etter fett, karbohydrater, proteiner og vitaminer. Det totale innkjøpte volumet av kraftfôr var 2 041 328 tonn (inkl. vitaminer/ mineraler) i 2018.

Tabell 3.31 Råvareforbruk av kraftfôr i Norge for utvalgte år i perioden 2001 til 2018 (mill. kg)

	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018*
Fett	27	36	45	49	45	48	48
Karbohydrat	1 268	1 280	1 306	1 411	1 371	1 408	1 456
Protein	260	303	387	433	463	446	448
Vitamin	75	78	79	84	87	88	89
Sum kraftfôr	1 630	1 697	1 817	1 977	1 965	1 990	2 041

Kilde: Landbruksdirektoratet

En del av det som produseres i norsk jordbruk, er basert på importert fôr og fôrstoffer. Tabell 3.32 viser norskprodusert andel av råvareforbruket i kraftfôr til husdyr, der summen av norskprodusert karbohydrater, fett og protein var på 1 154 518 tonn i 2017.

Tabell 3.32 Norskprodusert andel av råvarer i kraftfôr til husdyr. Prosent¹⁾

	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018*
Fett	72	62	50	49	57	56	52
Karbohydrat	83	89	77	73	80	78	73
Protein	23	16	17	5	6	5	4
Vitamin	100	100	100	0	0	52	50
<i>Totalt</i>	74	76	65	55	58	60	57
Innkj. kraftfôr, 1 000 tonn	1 630	1 697	1 817	1 977	1 965	1 990	2 041

Kilde: Landbruksdirektoratet

* Foreløpige tall

1) Fordeling av Norsk vs. Import er heftet med noe usikkerhet i perioden før 2015. I 2015 ble rapporteringsrutiner lagt om, slik at man i dag er sikrere på varenes opprinnelse.

I 2018 utgjør den norskproduserte andel av kraftfôr 57 prosent, en nedgang fra 2017 som bl.a. skyldes den sterke tørkesommeren, som slår negativt ut for høsten 2018. Av den totale produksjonen av karbohydrater på 1,46 mill. tonn, var den norskproduserte andelen på 73 prosent. Produksjonen av fett var 48 tusen tonn i 2018, den norskproduserte andelen utgjorde 52 prosent. Forbruket av protein var 448 tusen tonn. Andelen norskprodusert proteinråstoff har gått ned fra 49 prosent i 1997 til 4 prosent i 2018. Dette skyldes særlig forbud mot kjøttbeinmel fra 2003 og forbud mot fiskemel fra 2010. Den lave norskproduserte andelen skyldes videre at soyamel er basert på importert råstoff. I 2018 ble 125 mill. tonn soyamel norskprosessert (inngår her som importert andel av proteiner). Den totale mengden av vitaminer/mineraler var 89 mill. tonn i 2018, der den norske andelen utgjorde 50 prosent.

4 Trygg mat, dyrevelferd, dyre- og plantehelse

Trygg mat, god dyrevelferd og god dyre- og plantehelse er viktige mål for landbrukspolitikken. I Innst. S 385 (2014–15) sies det at «Komiteen viser til at all mat som blir omsatt i Norge skal være trygg og uten farlige smitte- og fremmedstoffer..... God plante- og dyrehelse er viktig for mattrygghet, kostnadseffektivitet og en langsiktig og bærekraftig matproduksjon.»

4.1 Trygg mat

Mat og vann har alltid vært potensielle kilder til sykdom og helseskade. Regelverk og restriksjoner har som målsetting at mat ikke skal bidra til sykdom, skade eller annen ulempe.

Ifølge matloven (Lov av 19. desember 2004 nr. 124 om matproduksjon og mattrygghet mv.), så har virksomhet og enhver annen plikt til å varsle Mattilsynet ved grunn til mistanke om smittsom dyresykdom som kan gi vesentlige samfunnsmessige konsekvenser.

4.1.1 Zoonoser

Zoonoser er overførbare sykdommer mellom dyr og mennesker. Mattilsynet har ansvaret for å overvåke og kontrollere dyresykdommer, og for visse zoonoser finnes egne overvåkingsprogram. Veterinærinstituttet gir i samarbeid med Folkehelseinstituttet og Mattilsynet ut en oversikt over tilstanden hvert år, utarbeidet i henhold til EUs zoonosedirektiv og som en del av rapporteringssystemet i EU. Tabell 4.1 gir en oversikt over forekomst av zoonoser i Norge.

For salmonellose ble det funnet to positive kjøttkrapprøver i 2016. Ingen positive prøver i 2017. For E.coli ble det undersøkt totalt 16 prøver, de fleste fra dyr, på grunn av utredning av sykdom hos mennesker. Det ble ikke funnet noen direkte link mellom disse prøvene og tilfellene hos mennesker.

Når det gjelder Campylobacteriose så gjøres det ingen systematiske undersøkelser av mat, men alle slaktekyllingflokker som slaktes i perioden mai-oktober, testes fire dager før slakt. Tiltak gjøres på slakteriet dersom disse er positive.

Tabell 4.1 Forekomst av zoonoser i norske næringsmidler

	Antall prøver	% positive prøver	Antall prøver	% positive prøver	Antall prøver	% positive prøver	Antall prøver	% positive prøver
	2000		2005		2016		2017	
Salmonellose ¹⁾	19 984	0,0	17 197	0,0	9 506	0,0	9 700	0,0
Listeriose	718	0,6	2 483	0,2	448 ²⁾	1,1	136 ³⁾	0,0
Infeksj. med E. coli ⁴⁾	4 050	0	59	0,0	16	0,0	16	0,0

- 1) De norske prøvene inkluderer også prøver av importert fisk. Ingen prøver var positive.
- 2) Innbefatter 198 sjømatprøver, hvorav fem var positive, men under terskelverdien. I tillegg ble det tatt 250 tilsynsprøver av mat og produksjonsmiljø. Fem prøver var positive.
- 3) Prøvene er av sjømat. En prøve var positiv, men under grenseverdi.
- 4) Sum prøver fra mat, dyr og miljø. Ingen positive prøver fra mat

Av ikke matbåren smitte i Norge kan nevnes at ubehandlet drikkevann er identifisert som smittekilde både for salmonellose og for campylobacteriose. Direkte berøring med hund og katt eller andre dyr, også fugler, anses som en sannsynlig smittevei for flere sykdommer.

Tabell 4.2 Tabell 4.2 viser antall registrerte sykdomstilfeller hos mennesker. Ifølge Mattilsynet forårsaker smittestoffer i maten i Norge lite sykdom sammenlignet med andre land. Folkehelseinstituttet er ansvarlig for «Meldingssystem for smittsomme sykdommer» (MSIS). I henhold til smittevernloven er alle laboratorier som analyserer prøver fra mennesker samt leger, pålagt å rapportere tilfeller av visse sykdommer (65 sykdommer i 2017) til Folkehelseinstituttet.

Antall rapporterte tilfeller av salmonellose (865) i 2016 var det laveste på 20 år, men til 2017 var det igjen en liten økning av tilfeller (992). Antall tilfeller av E.coli (405) er det høyeste siden registreringene startet. Noe av økningen kan forklares med at flere større mikrobiologiske avdelinger begynte å undersøke alle pasienter med diaré for flere ulike patogener, deriblant E-coli.

Tabell 4.2 Forekomst av noen viktige zoonoser hos mennesker i Norge

Sykdom	2006	2007	2010	2016	2017
Campylobacteriose	2 588	2 836	2 673	2 317	3 884
Infeksjon med E. coli	51	26	51	239	405
Listeriose	27	50	23	20	17
Salmonellose	1 805	1 649	1 367	865	992
Shigellose	138	148	132	83	115
Yersiniose	86	71	52	57	67

Kilde: Zoonoserapporten 2017 og Folkehelseinstituttet

Det registreres årlig 2 300–3 900 tilfeller av campylobacteriose, men det faktiske antallet av personer som rammes er betydelig høyere på grunn av generell underdiagnostisering. Over halvparten av tilfellene fått smitten i utlandet. Det er en økning i 2017 i forhold til tidligere år, men før 2017 var ikke tilfeller diagnostisert ved PCR meldepliktige til MSIS. Fra og med 2017 ble alle tilfeller meldepliktige, så om en sammenligner med tilsvarende tall for 2015 og 2016 har det ikke vært så stor endring.

Campylobacter er internasjonalt satt i forbindelse med fjørfe, som antas å være hovedsmittekilden. Forekomsten av Campylobacter hos slaktekylling i Norge er meget lav i internasjonal sammenheng. I Norge anses både husdyr, ville fugler og dyr som friske smittebærere. Fjørfekjøtt kjøpt rått, samt konsum av grillmat og ubehandlet drikkevann, og yrkesmessig kontakt med dyr er identifisert som viktige risikofaktorer.

I 2014 ble syv dødsfall rapportert på grunn av listeria, men ingen fra 2015 til 2017. Det er for det meste eldre eller personer med en underliggende sykdom som blir smittet.

Over 70 prosent av de som blir smittet av salmonellose får smitten i utlandet. Det norske Overvåknings- og kontrollprogrammet for salmonella har dokumentert at salmonella meget sjelden påvises i norskprodusert kjøtt, og aldri i norskproduserte egg.

Norge har offisiell fristatus etter EØS-avtalen når det gjelder storfetuberkulose.

Brucellose hos dyr anses som utryddet i Norge. Det ble rapportert om tre tilfeller av brucellose hos mennesker i 2017. Alle var smittet i utlandet.

Alle griser og hester blir kontrollert for trikinose ved slaktning. Trikiner ble ikke påvist i 2017. Det ble heller ikke rapportert om trikinose hos mennesker.

Det ble ikke gjort positive funn av ekinokokker i slaktede dyr (storfe, småfe, gris og hest) i 2017. Elleve ulver og 495 rever ble kontrollert, alle var negative. Ekinokokkose har aldri vært et folkehelseproblem i Norge, og hos mennesker rapporteres 0-5 tilfeller årlig. Så langt har ingen blitt smittet i Norge.

Rabies er tidligere sporadisk påvist på Svalbard, og i 2017 ble det tatt prøver av to hunder, to katter og ett reinsdyr fra Svalbard-området.

Q-feber rammer først og fremst drøvtyggere, men også mennesker og kjæledyr som katt, kanin og fugler kan bli syke. I 2017 ble 145 storfe, 102 sauer, 19 alpakaer og tre bøfler undersøkt, og alle prøver var negative. Q-feber ble en meldingspliktig sykdom for mennesker i 2012, og etter det har det totalt blitt rapportert om 12 tilfeller. Alle var smittet i utlandet.

Kjøttbransjen⁷ har utarbeidet egne beredskapsplaner for munn- og klauvsjuka, miltbrann og salmonella. Dette er nærmere beskrevet i tidligere utgaver av Resultatkontrollen.

---

⁷ Kilde: *Kjøttets tilstand*. Årlig rapport fra Animalia.

Kugalskap (Bovin spongiform encefalopati, BSE) er ikke tidligere påvist i Norge, og i 2017 ble totalt 6 812 storfe undersøkt etter faste kriterier. I januar 2015 ble for første gang atypisk (spontan) BSE bekreftet hos en norsk ku. Påvisningen av BSE har ingen betydning for mattryggheten og det er like trygt å spise kjøtt og drikke melk som før. Den aktuelle kua ble avlivet og destruert. BSE smitter ikke direkte mellom dyr. De senere årene er det oppdaget en atypisk variant av BSE som oppstår spontant hos eldre kyr og ikke skyldes førsmitte. I dag er flere og flere av BSE-tilfellene som oppdages i EU spontan BSE. Man regner med at såkalt atypisk BSE oppstår tilfeldig hos cirka ett av en million storfe. 1. juli 2011 vedtok EU sin faste komité for matkjeden og dyrehelse å trappe ned BSE-overvåkingen av friske storfe i EØS-området. I henhold til klassifisering av Verdens dyrehelseorganisasjon (OIE) og EU har Norge i dag status som land med neglisjerbar risiko for klassisk BSE.

I følge Mattilsynet ble det helt overraskende påvist Chronic Wasting Disease (CWD, eller skrantesjuka) hos villrein i april 2016. Sykdommen er ikke påvist i Europa tidligere, og aldri før beskrevet hos reinsdyr. Mattilsynet startet raskt med kartlegging og tiltak for å begrense og helst utrydde sykdommen.

Denne nyoppdagete sykdommen hos hjortedyr er smittsom, og den er dødelig. Mattilsynet har etablert beskyttelsestiltak mot spredning innenlands og mot utlandet, Vitenskapskomiteen for mattrygghet har arbeidet intenst med kunnskapsinnhenting, og det er et aktivt og godt samarbeid med miljømyndighetene, jaktinteresser og grunneierorganisasjoner.

Fra 2016 til februar 2019 er 72 108 CWD-prøver undersøkt, og det er oppdaget 24 positive tilfeller. I mars 2018 ble de siste dyrene i den smittede villreinbestanden i Nordfjella Sone 1 tatt ut av personell fra Statens Naturoppsyn. Det er besluttet reetablering med rein i Nordfjella sone 1, som nå er underlagt en brakklegging i minst fem år. På grunn av nærheten til sone 1, står Nordfjella sone 2 i en særstilling for å avklare smittestatus. Myndighetene har i sin reetableringsplan satt som et premiss at sone 2 må være friskmeldt, før det kan overføres villrein til sone 1⁸.

Flåttbårne sykdommer er også en type zoonose. De smitter via blodsugere som flått og mygg og kan forårsake alvorlige sykdommer både hos dyr og mennesker. De viktigste sykdommene som kan overføres med flåttbitt i Skandinavia er borreliose og anaplasmose. I perioden 2009–2017 har antallet variert mellom 250 og 438 tilfeller⁹, og i 2017 var det 438 sykdomstilfeller av borreliose.

I juni 2013 ble det påvist Multiresistente gule stafylokokker (LA-MRSA) i en stor svinebesetning med kombinert produksjon på Østlandet¹⁰. Det var solgt smågris til en rekke slaktegris produsenter og til én kombinert besetning i Vestfold. Denne MRSA-typen var ikke tidligere påvist i Norge, men er utbredt i en rekke andre europeiske land.

---

⁸ Kilde: www.hjortevilt.no

⁹ Kilde ang. borreliose: www.fhi.no

¹⁰ Mattilsynets årsrapport 2013

Utredningsarbeidet viste at utenlandske røktene i indeksbesetningen var bærere av den samme bakterien, og det ble konkludert med at utbruddet hadde sammenheng med smitte fra mennesker.

I 2016 ble 872 purkebesetninger undersøkt, og én var positiv og ble fulgt opp med tanke på å fjerne smitten fra besetningen. Det ble i 2016 også tatt prøver i alle minkbesetninger (121 stk), fordi en del mink importeres fra Danmark hvor MRSA har fått fotfeste i dyreholdet. Alle minkprøver var negative.

Det ble ikke påvist noen besetninger med klassisk LA-MRSA, det vil si MRSA CC398 i 2017, men i tre besetninger ble det påvist andre typer av MRSA. Mattilsynet, undersøkte i 2017 prøver fra totalt 826 svinebesetninger. Av disse var 85 avlsbesetninger, 729 var besetninger som produserte smågris (inkludert kombinerte besetninger) og 12 var nav i purkninger.

4.1.2 Rester av plantevernmidler i næringsmidler¹¹

Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler (2016–2020) ble vedtatt av Landbruks- og matdepartementet i 2016. Bærekraftig bruk av plantevernmidler inkluderer tiltak som både bidrar til å redusere behovet for kjemiske plantevernmidler og risikoen for negative helse- og miljøeffekter ved bruk av slike midler.

Mattilsynet gjennomfører hvert år ulike overvåkings- og kartleggingsprogram. Overvåkingsprogrammet for rester av plantevernmidler har de senere år omfattet uttak av ca. 13 - 1 400 prøver av et bredt spekter av ulike slag frisk frukt, grønnsaker, korn og barnemat samt en del prosesserte næringsmidler.

Godkjent bruk av plantevernmidler kan føre til rester i vegetabiliske og animalske produkter, men restnivået skal ikke overskride grenseverdiene¹². En overskridelse er funn over grenseverdi etter fratrukk av analyseusikkerhet.

Vareslagene som velges ut til analyse styres av en nasjonal treårsplan, samt av EUs koordinerte overvåkingsprogram. Målet er at prøveuttaket skal gjenspeile det norske kostholdet. I 2017 ble 1 283 prøver analysert, og det ble påvist funn av plantevernmidler over grenseverdi i 17 prøver (1,3 %). Av de 17 prøvene ble 13 prøver (1,1 %) regnet som overskridelser. Det var ingen funn over grenseverdi i norske prøver.

Det ble i 2017 undersøkt for 350 forskjellige virksomme stoffer, og det ble påvist rester av 132 ulike plantevernmidler og nedbrytningsprodukter.

I 2016 ble det påvist overskridelse av tolylfluamid i to prøver av norske jordbær. Begge prøvene var produsert på samme gård og plantevernmidlet var brukt ulovlig. Dette førte til at lisensen for å kunne bruke sprøytemidler ble trukket tilbake for to år.

---

¹¹ Både tekst og tall i dette kapitlet er hentet fra Mattilsynet, den årlige rapporten Rester av plantevernmidler i næringsmidler

¹² Forskrift 18. august 2009 nr. 1117 om rester av plantevernmidler i næringsmidler og fôrvarer

Totalt ble det analysert 383 prøver av frisk frukt. Det ble ikke gjort funn av plantevernmidler over grenseverdiene i de norske prøvene, men i 0,9 prosent av de importerte. Det ble analysert 124 prøver av bær, og gjeldende grenseverdier ble overskredet i 1,2 prosent av de importerte prøvene (Tabell 4.3), men ingen av de norske. Rester under grenseverdien ble påvist i 86,0 prosent i norskproduserte og 63 prosent i importerte prøver av bær. Det er prosentvis oftest funn i jordbær.

Av grønnsaker ble det tatt 495 prøver. Her var 54,5 prosent av prøvene uten påvisbare rester av plantevernmidler, noe som er en langt større andel enn i frukt og bær. Rester under grenseverdien ble totalt påvist i 44,4 prosent av prøvene, og grensene ble overskredet i 1 prosent av tilfellene.

Av matkorn og ris ble det undersøkt 89 prøver, hvorav 53 importprøver. Her var det funn av plantevernrester over grenseverdi i 3,8 prosent av importprøvene.

Det ble tatt ut 95 prøver av varer som var merket økologisk dyrket, hvorav 39 var norskproduserte. Det ble påvist rester av plantevernmidler under grenseverdiene i to prøver fra Peru og Kina.

Tabell 4.3 Rester av plantevernmidler over og under grenseverdi (%) 2017

	Prosent rester over grenseverdi			Prosent rester under grenseverdi			Sum ant. prøver
	Norsk	Import	Totalt	Norsk	Import	Totalt	
Frukt	0,0	0,9	0,8	49,1	78,0	73,9	383
Bær	0,0	1,2	0,8	86,0	63,0	71,0	124
Grønnsaker	0,0	1,8	1,0	26,5	59,2	44,4	495
Urter	0,0	41,7	19,2	14,3	33,3	23,1	26
Matkorn og ris	0,0	3,8	2,2	47,2	17,0	66,3	89
Økologiske varer	0,0	0,0	0,0	0,0	3,6	2,1	95

Kilde: Mattilsynet. Overvåkningsresultater for plantevernmidler i næringsmidler 2017

For barnemat ble det i 2017 tatt prøver av 26 varepartier med grøt, middagsretter, morsmelkerstatning, drikker og søte retter mm. Det er ikke påvist rester av plantevernmidler i barnemat på det norske markedet siden 2007. Det ble imidlertid påvist klorat i en finsk produsert barnematprøve i 2016, og dette ble tatt opp med produsenten.

Det er ikke uvanlig at det påvises flere enn ett virksomt stoff fra plantevernmidler i samme prøve. Ved funn over grenseverdiene vurderer Mattilsynet også eventuelle helsefarlige kombinasjonseffekter. Mattilsynet tar hensyn til type stoff og om det er funn av flere stoffer som kan ha samvirkende effekter. I 34 prosent av prøvene, både norske og importerte produkter, ble det påvist rester av mer enn ett virkestoff i 2017.

I 2017 ble det tatt ut 8 prøver av rosiner, og i en rosinprøve fra Tyrkia ble det funnet rester av 16 ulike plantevernmidler. Av norske produkter var det to prøver av jordbær med rester av 9 ulike plantevernmidler i samme prøve. Ingen av funnene var over grenseverdi.

Det ble tatt ut 15 prøver av te i overvåkingsprogrammet. Det ble påvist rester i 5 av prøvene og det var 11 påvisninger fordelt på de 5 prøvene. Det var ett funn over grenseverdien i en prøve fra Vietnam.

Tabell 4.4 viser utviklingen i rester av plantevernmidler i norske produkter i utvalgte år i perioden 2007 til 2017. Årsaken til varierende andel funn mellom år kan skyldes ulike produkter tatt ut til testing, tilfeldig variasjon og økt søkespekter.

Tabell 4.4 Rester av plantevernmidler i norske produkter 2007–2017, prosent

		2007	2009	2010	2015	2016	2017
Frisk frukt og bær	over grenseverdi	0,0	0,0	0,0	0,0	2,3	0,0
	under grenseverdi	58,7	63,8	66,3	72,0	77,6	65,3
Grønnsaker	over grenseverdi	0,9	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0
	under grenseverdi	12,4	16,6	18,8	27,2	26,0	26,5
Matkorn og ris	over grenseverdi	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	under grenseverdi	68,6	14,3	10,0	25,0	29,0	47,2
Økologiske varer	over grenseverdi	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	under grenseverdi	0,0	0,0	2,0	0,0	0,0	0,0

Kilde: Mattilsynet. Overvåkningsresultater for plantevernmidler i næringsmidler 2017

4.1.3 Restmengder av forbudte eller uønskede stoffer i kjøtt og levende dyr

Tabell 4.5 viser restmengder av forbudte eller uønskede stoffer i kjøtt og levende dyr fram til 2014. Det ble ikke påvist noen overskridelser i årene 2015 til 2017.

Som tabellen viser, ble det funnet totalt tre positive prøver fra storfe med for høy verdi av Gruppe A-stoffer i 2014. Dette er en betydelig nedgang fra 2013, hvor det ble registrert 44 positive prøver. Thyrostatikumet 2-thiouracil ble funnet i prøver fra tre storfe og en sau i 2014. Årsaksforholdet i dette tilfellet er ikke undersøkt, men erfaringsmessig påvises stoffet i sammenheng med bl.a. fôr av korsblomstfamilien.

I seks prøver fra sau ble det påvist steroider. Sau skiller ut steroider naturlig avhengig av kjønn og drektighetsstatus, og disse funnene anses som naturlig forekommende i de konsentrasjonene som ble påvist.

Spor over grenseverdiene av tungmetallet kadmium ble påvist i leverprøver fra seks småfe. Det ble også påvist overskridende verdier av kadmium fra 24 viltlevende dyr (elg, reinsdyr og hjort).

Forklaring av de ulike gruppene:

Gruppe A - Forbudte stoffer (vekstfremmende stoffer og veterinære legemidler som det ikke kan settes grenseverdier for):

Gruppe B1 og B2 - Veterinærmedisinske preparater

1. Antibakterielle stoff (inkl. sulfonamider, fluoroquinoloner)
2. Andre veterinærmedisinske preparater

Gruppe B3 – Forurensinger (miljøgifter og andre uønskede stoff)

Tabell 4.5 Restmengder av forbudte eller uønskede stoffer i levende dyr, kjøtt og egg

Gruppe A – Forbudte stoffer

	2005		2010		2013		2014	
	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.
Storfe	677	0	755	44	767	44	731	3
Svin	160	0	278	2	305	7	320	4
Småfe	80	0	97	2	120	4	115	8
Fjørfe ³⁾			270	0	284	0	303	0
Egg ³⁾			140	0	140	0	140	0

Gruppe B1 og B2 – Veterinærmedisinske preparater, kjøtt

	2005		2010		2013		2014	
	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.
Storfe	155	0	387	0	378	0	390	0
Svin	110	0	366	0	405	0	450	1
Småfe	141	0	387	0	406	0	420	0
Fjørfe ³⁾			215	0	239	0	281	0
Egg ³⁾			280	0	280	0	290	1

Gruppe B3 – Forurensninger, kjøtt

	2005		2010		2013		2014	
	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.
Storfe	148	29	69	3	78	1	48	0
Svin	122	35	62	0	68	1	30	0
Småfe	87	14	72	10	71	8	43	0
Fjørfe ³⁾			49	0	45	0	22	0
Egg ³⁾			60	0	60	0	290	1

1) Ant.: Antall prøver

2) Pos.: Antall positive prøver som overstiger tillatt grenseverdi

3) Har ikke opplysninger om fjørfe og egg i 2005

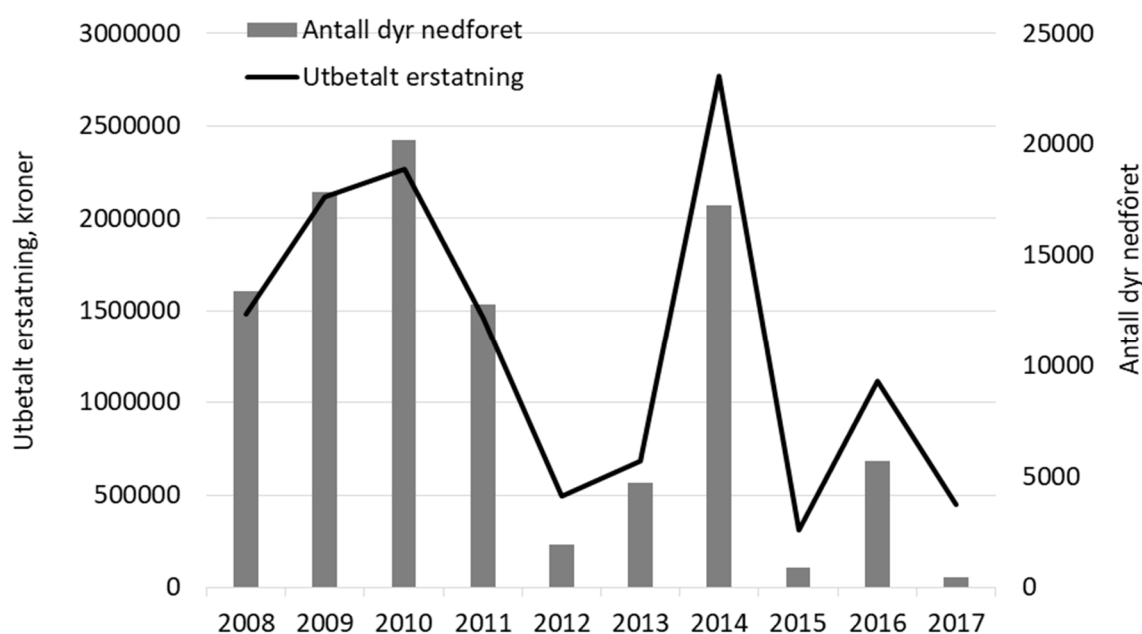
Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2017

Som en følge av Tsjernobylulykken i 1986, er det fortsatt nedfôring av dyr som har vært på utmarksbeite. Mattilsynet utfører målinger og gir pålegg om nedfôringsperioder i de utsatte områdene. Det er seks fylker som er berørt av ordningen: Hedmark, Oppland, Buskerud, Sogn og Fjordane, Nord-Trøndelag og Nordland. Dersom radioaktivitetsnivået er for høyt får bonden et pålegg om å fôre dyrene med annet fôr, f.eks. kraftfôr eller fôr fra innmarksbeite. I tillegg kan dyrene fôres med cesiumbinderen Giesesalt (kalles også berlinerblått), som binder til seg det radioaktive stoffet og deretter blir skilt ut av kroppen. Erstatning gis for nedfôringskostnadene.

Størst antall saker var det i 2009 med 326, og lavest antall saker i 2015 med 137. Beitesesongen 2017 resulterte i 174 erstatningssaker, og det ble utbetalt 446 700 kroner totalt i erstatning. Til sammen 493 sau og lam måtte nedfôres. Dette er det laveste antallet i perioden, og nedfôringstiden var også i snitt kortere enn for tidligere år. Figur 4.1 viser antall dyr som er nedfôret og beløp som er utbetalt i erstatning i perioden 2008-2017.

Oppland er det fylket som i alle år har hatt størst belastning med kontrollmåling og størst omfang av erstatning knyttet til radioaktivitet på utmarksbeite. I 2017 gikk 64 %, i underkant av 285 000 kroner, av de totale erstatningsutbetalingene til Oppland.

Mengden radioaktivitet varierer, og dette skyldes blant annet vær, klima og vekstforhold på beitearealene. Sopp tar opp mye radioaktivitet, derfor vil soppsesongen påvirke radioaktivitetsnivået i beitedyr.

Figur 4.1 Radioaktivitet – antall dyr nedfôret og utbetalt erstatning

Kilde: Landbruksdirektoratet

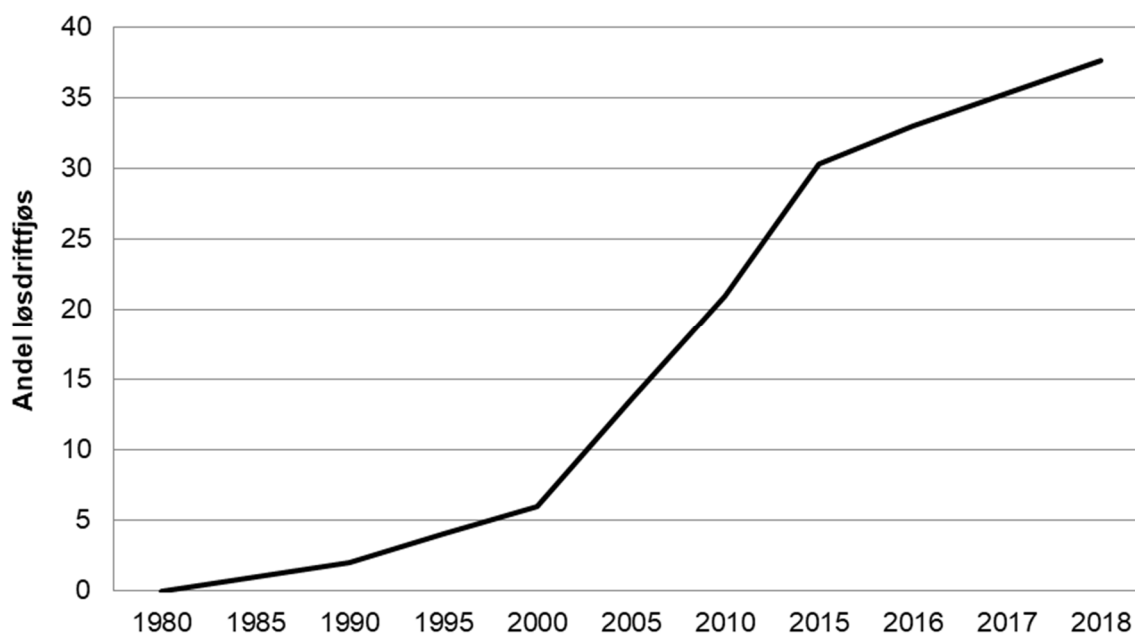
4.2 Dyrehelse og dyrevelferd

I Prop.1S (2015–2016) sies det at «*Dyrevelferden er jamt over god i Noreg samanlikna med mange andre land*», og vidare at «*Regjeringa vil styrkje dyrevelferda*».

I følge Mattilsynet er tap av beitedyr på utmark er den største utfordringen for dyrevelferden. De største tapene skyldes skader og fluemark. Rovdyrangrep får størst oppmerksomhet, men forårsaker ikke de største tapene. Se mer om rovdyr i kapittel 4.3.

Det er et økende antall dyr som holdes i løsdrift. Løsdrift regnes som positivt pga. muligheten til bevegelse og sosial atferd. I følge TINE har 37,6 prosent av melkekubesetningene løsdriftfjøs per 31.12.2018 (Figur 4.2).

Dette er sikre tall de siste årene, mens tallene fra 1980 til ca. 2010 er mer usikre tall, basert på ulike typer undersøkelser. Ved utgangen av 2018 var ca. 58 prosent av kyrne og 60 prosent av kvoten fra løsdriftfjøs. Tallene kan være noe større, pga. at TINE ikke har tall for alle gårdsbruk tilknyttet Q-meieriene.

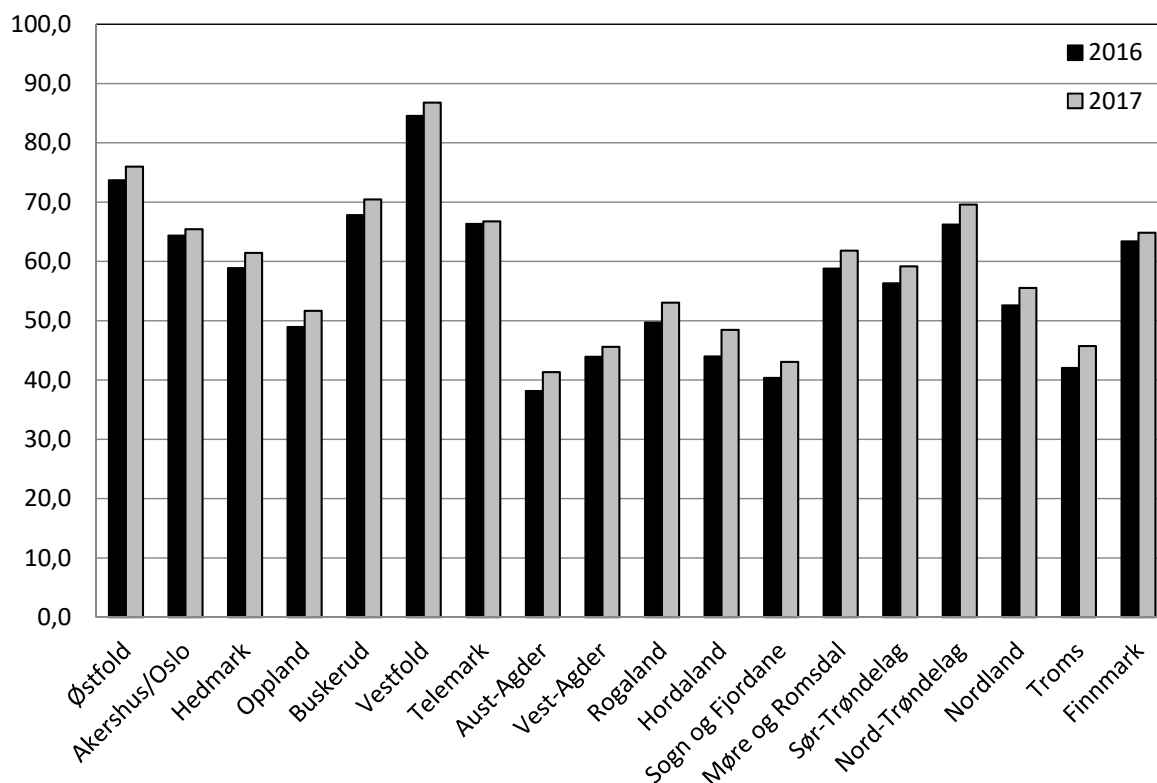

Figur 4.2 Andel løsdriftfjøs i Norge

Kilde: TINE

Figur 4.3 viser andel levert melk fra løsdriftfjøs per fylke i 2016 og 2017. Vestfold er det fylket som har størst andel melk levert fra løsdriftfjøs, med 87 prosent, og Aust-Agder har lavest andel, med 41 prosent i 2017¹³.

Figur 4.3 Andel melk levert fra løsdriftfjøs per fylke. 2016 og 2017

Kilde: TINE

Hold av verpehøns i tradisjonelle bur ble forbudt fra og med 1. januar 2012. Status på området er at næringen har omstilt seg for å tilfredsstille de nye kravene.

Blant dyrevelferdsutfordringene i dyreholdet ser Mattilsynet blant annet på produksjon av slaktekylling. Ekstensiv drift med hold av dyr utendørs har også lenge vært vurdert som en risikofaktor for dyrevelferden. Slikt dyrehold blir ofte oppfattet som en lettvinnt måte å holde dyr på, og i mange tilfeller får dyrene dermed for dårlig stell og for lite tilsyn.

Tabell 4.6 viser utviklingen i antall tilsyn Mattilsynet har hatt med dyrehelse og dyrevern i perioden 2008–2017. I 2017 ble det registrert alvorlig vanskjøtsel av dyr i 42 dyrehold. Det er samme antall som i 2015.

¹³ For 2017 hadde TINE kun tall for Trøndelag under ett. Andelen levert fra løsdriftfjøs i Sør- og Nord-Trøndelag er derfor beregnet etter samme forhold som 2016

Tabell 4.6 Antall tilsyn etter lov om dyrevelferd, utført av Mattilsynet

År	2008	2009	2010	2016	2017
Ant. tilsyn dyrevern	16 868	9 713	10 049	13 531	12 110

Kilde: Mattilsynets årsrapport 2017

Antallet pelsdyrfarmer i Norge er ca. 250, og disse driver med rev eller mink. Mattilsynet har ført færre tilsyn med pelsdyrhold og funnet færre avvik de siste årene. Andelen pelsdyrhold som får tilsyn, er likevel fortsatt langt høyere enn for andre typer dyrehold.

I Jeløya-plattformen (januar 2018) sies det at «Regjeringen vil gjennomføre en styrt avvikling av pelsdyrnæringen. Det tas sikte på å fremme en lovproposisjon til Stortinget om forbud mot pelsdyrhold med en avviklingsperiode for eksisterende produsenter frem til årsskiftet 2024/2025.»

Ifølge Animalia er norsk husdyrhelse generelt meget god. Spesielt i forhold til alvorlig smittsomme sykdommer er situasjonen unik i internasjonal sammenheng. Verdens dyrehelseorganisasjon (OIE) har listeført mer enn 100 rapportpliktige infeksjonssjukdommer, og av disse er færre enn 10 blitt funnet i Norge de siste 10 årene. Norge er etter OIEs siste kategorisering (mai 2018) et av få land som er plassert i kategorien med lavest risiko for BSE (kugalskap). Denne kategorien er beskrevet som neglisjerbar risiko for BSE.

Sammenlignet med andre land har Norge et omfattende system, Anistat, for registrering av smittsomme dyresykdommer. I Norge registreres og bekjempes en rekke smittsomme dyresykdommer andre land velger å leve med.

Kvaliteten på registeret er avhengig av at Mattilsynet lokalt rapporterer alle sykdomstilfeller og kontaktbesetninger som også båndlegges, og på samme måte rapporterer opphevelsene når grunnlaget for restriksjoner er borte.

Den siste restriksjonen i enkeltbesetning på grunn av BVD (Bovin virusdiaré) er opphevet, og Norge regnes som fritt for BVD. For ringorm hos storfe og smittsom grisehoste står vi foran en tilsvarende situasjon der vi etter nasjonale saneringsprogrammer kan erklære oss fri for sykdommene.

Fotråte ble i 2008 påvist i Norge for første gang siden 1948, og har medført alvorlige sykdomsangrep i noen sauebesetninger. Alvorlig fotråte har tidligere bare forekommet i Rogaland, hvor enkelte nye tilfeller ble påvist både i 2012, 2013 og 2014. I 2013 og 2014 ble imidlertid sykdommen også påvist i Aust-Agder. Totalt ble 121 tilfeller påvist i Norge i perioden 2008–2014. Prosjektet Friske føtter hadde som mål å kartlegge og bekjempe fotråte hos småfe. Prosjektet var et samarbeid mellom husdyrnæringa, Mattilsynet, Veterinærinstituttet og Animalia. Prosjektet ble nedlagt 31.12.2014.

Mattilsynet gjennomførte i 2014 et overvåkingsprogram på slakteri uten at det ble påvist nye tilfeller av fotråte. Dette ble gjentatt i 2015 og 2016, og det ble da funnet smitte i tre nye besetninger i 2015 og ingen i 2016. I desember 2016 ble det imidlertid oppdaget to nye tilfeller av fotråte i Rogaland på grunnlag av klinisk mistanke. I 2017 var det imidlertid totalt ni nye tilfeller av ondarta fotråte hos sau. To av disse var kontakter til siste påviste tilfelle i 2016. Videre ble smitte påvist i en besetning gjennom overvåkingsprogrammet på slakteri samt i seks kontaktbesetninger. Disse sju tilfellene var i Sør-Rogaland, der det tidligere har vært få tilfeller, og medførte båndlegging og utredning av totalt 79 kontaktbesetninger. Overvåking på slakteri er en svært viktig del av arbeidet med å utrydde ondarta fotråte.

Mattilsynet avdekket høsten 2017 problemer i slaktegrisproduksjonen i Rogaland, og det ble derfor satt i gang et tilsynsprosjekt i fylket, som fortsatte til og med april 2018. Problemene var blant annet alvorlig halebiting, for mange dyr på liten plass, dårlig renhold og lite tilsyn. Mattilsynet førte tilsyn med 228 av totalt 581 besetninger med slaktegris, og hovedkonklusjonen var at slaktegrisen i Rogaland ikke har god nok dyrevelferd. Fra 2017 til 2018 var det en positiv utvikling når det gjaldt å ivareta syke og skadde dyr. Antall besetninger som fikk hastevedtak for håndtering av syke og skadde dyr sank fra 50 % til 29 %.

Klassisk influensa hos svin er ikke påvist i Norge. Mattilsynet, gjennom overvåkingsprogram for virussjukdommer hos gris, viser at det har vært en økning i andelen besetninger hvor det påvises antistoffer mot influensa H1N1/09. I 2017 ble det registrert 225 positive besetninger av 548 testede. I 2014, 2015 og 2016 var det hhv. 296, 280 og 271 positive besetninger. Dette tyder på at viruset er etablert i den norske svinepopulasjonen, selv om undersøkelser tyder på at smittede besetninger i de fleste tilfeller relativt raskt kvitter seg med aktiv smitte.

Skrapesyke har to typer - klassisk skrapesyke og atypisk (Nor98) som håndteres ulikt med hensyn til båndlegging. Klassisk skrapesyke bekjempes med sanering av besetningen hvor sykdommen påvises. Det siste tilfellet av klassisk skrapesyke var i 2009. Atypisk skrapesyke ble i 2017 påvist i 13 sauer fra 13 forskjellige besetninger.

Tabell 4.7 viser antall diagnostiserte besetninger med smittsomme husdyrsykdommer (gruppe A og B i henhold til dyrehelsereguleringen) i 2017. «Nye tilfeller» er kun tilfeller som er registrert inn i Mattilsynets fagsystem som diagnostisert med sykdommen gjeldende år. «Aktive restriksjoner» er både tilfeller med sykdommen som fortsatt er restriksjonsbelagt ved årets utgang og kontaktbesetninger.

Mattilsynet har også tilsvarende data for fjørfehold, men det gjelder kun fjørfe til hobbybruk, og det er derfor ikke tatt med i tabellen.

Tabell 4.7 Antall diagnostiserte besetninger med smittsomme husdyrsykdommer 2017

Dyreart	Sykdom	Nye tilfeller 2017	Aktive restriksjoner per 31.12.2017
Storfe	Salmonella	1	1
	Ringorm (soppinfeksjon i huden)	4	5
	Fotråte ¹⁾		4
Svin	Salmonellainfeksjoner	1	0
Småfe	Skrapesyke, Nor98	13	25
	Paratuberkulose		13 ²⁾
	Fotråte	9	70 ³⁾
	CAE (Caprin artritt-encefalitt)		52 ⁴⁾

1) Storfe i kombibesetninger båndlegges når fotråte påvises hos sau

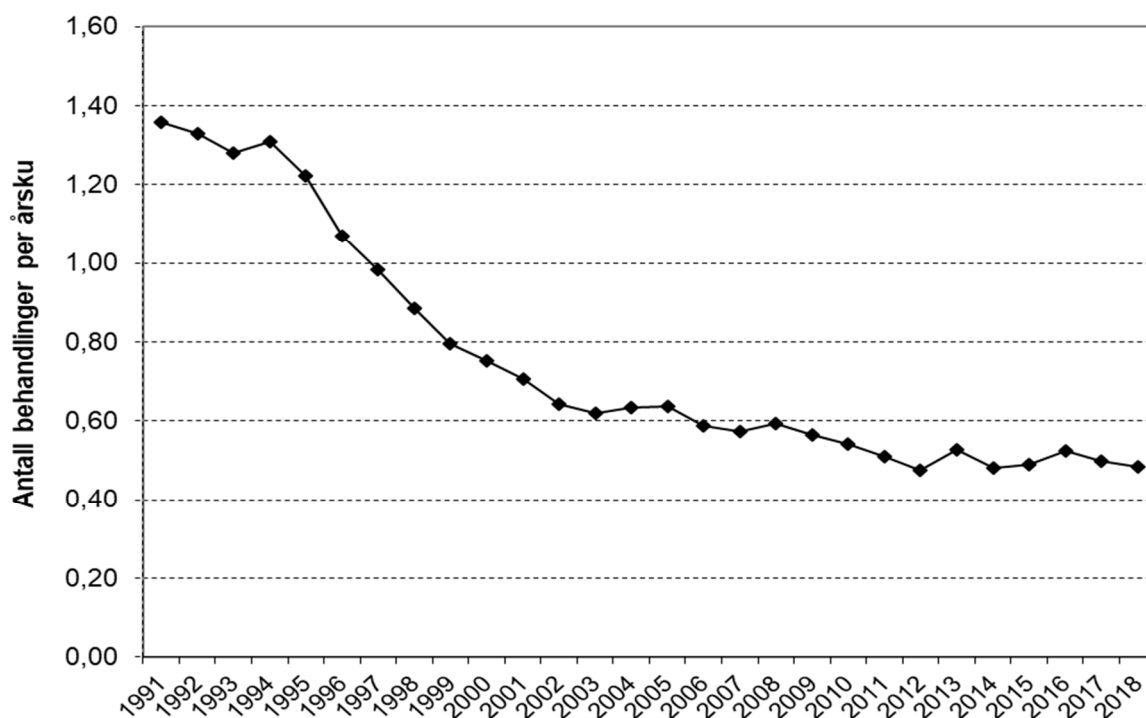
2) 3 sauehold og 10 geitehold

3) sauehold

4) 12 sauehold og 40 geitehold

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2018.

Når det gjelder produksjonssykdommer har det over flere år vært en markant nedgang i antall sykdomsforekomster. Det totale antallet sykdomsbehandlinger per årsku per år var 0,48 i 2018 (Figur 4.4). Siden 1994 har antall sykdomsbehandlinger per årsku sunket betydelig, og det ser ut til å ha stabilisert seg de siste årene.

Figur 4.4 Sykdomsbehandlinger på melkeku, totalt antall behandlinger per årsku per år

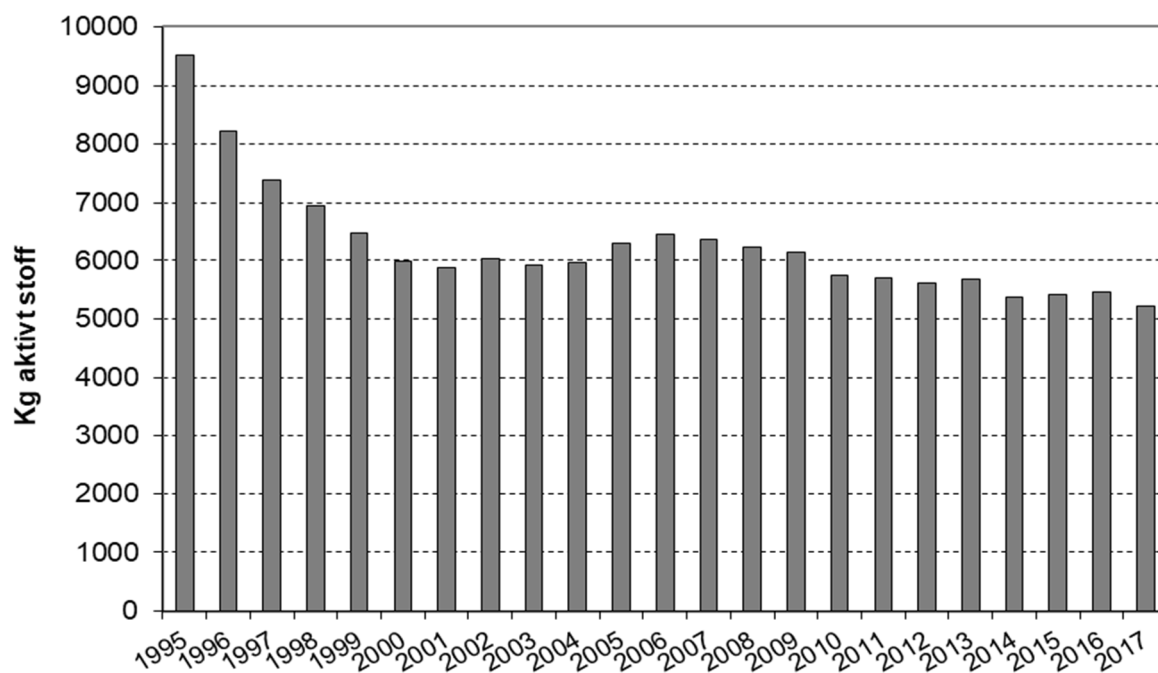
Kilde: Helsetjenesten for Storfe

I følge Animalia er antibiotikaforbruket i norsk husdyrproduksjon stabilt på et svært lavt nivå sammenlignet med alle andre land. Det samme er forekomsten av resistente bakterier blant matproduserende dyr.

Figur 4.5 viser totalsalg av veterinære antibiotika til terapeutisk bruk på matproduserende landdyr i perioden 1995–2017. I 2017 var forbruket på 5 228 kg, og salget er redusert med 45 prosent i perioden. Regjeringens handlingsplan mot antibiotikaresistens (2015-2020) har satt som målsetning at forbruket av antibiotika til matproduserende landdyr skal reduseres med minst 10 prosent sammenlignet med 2013. I perioden 2013-2017 ble salget av veterinære antibakterielle midler til matproduserende landdyr redusert med 8 prosent, målt i kg. Salg av veterinære antibakterielle midler som kan brukes til flokkbehandling er lavt. I 2017 utgjorde salget av slike preparater 5 prosent (i kg) av totalsalget av antibakterielle midler til matproduserende landdyr.

Salget (i kg) av veterinære antibakterielle preparater som kun er godkjent til hund og katt var på 345 kg 1993. Dette økte fram til 2002, da det var på ca. 650 kg, og har etter dette gått ned igjen, og var på 359 kg i 2017.

I desember 2014 vedtok fjørfenæringen å fase ut all bruk av narasin som fôrtilsetningsmiddel til slaktekylling i løpet av 2016. Utfasingen startet i februar 2015 og var fullført allerede i juni 2016. Foreløpige analyser av data fra Veterinært legemiddelregister viser at utfasingen ikke medførte økning i terapeutisk bruk av antibiotika til fjørfe; i 2015 og 2016 var det bare noen få kyllingflokker som ble behandlet med antibakterielle midler. I 2017 ble det foretatt behandling i 0,2 prosent av slaktekyllingflokkene, og kun penicilliner ble brukt.

Figur 4.5 Salg av veterinære antibiotika til matproduserende dyr i Norge (antall kg aktivt stoff, beregnet på husdyr, fra legemiddelgrossist til alle apotek)

Kilde: Veterinærinstituttet: Norm/Norm-Vet 2017

Tabell 4.8 til Tabell 4.12 viser Mattilsynets tall for hvor mange dyr som døde under transport og oppstalling i utvalgte år i perioden 2001 til 2017 for storfe, småfe, gris og fjørfe. Mattilsynet og kjøttbransjen ble i 2010 enige om en ny måte å telle dyrene som dør under transport og oppstalling, og fra 2010 blir dyrene kategorisert inn i klassifiseringssystemet som alle slakterier bruker. Denne tellemåten gir etter myndighetene og bransjen sitt syn mer korrekte tall. Siden tellemetoden er forskjellig er ikke tallene fra og med 2010 direkte sammenlignbare med tall for tidligere år.

Tabell 4.8 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling på slakteri, storfe

År	Totalt antall dyr slaktet	Antall dyr døde under	
		transport og oppstalling	Prosent
2001	344 562	28	0,008
2004	335 816	15	0,004
2007	349 247	24	0,007
2010	307 194	10	0,003
2015	284 861	17	0,006
2017	298 599	10	0,003

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2018

Tabell 4.9 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling på slakteri, småfe

År	Totalt antall dyr slaktet	Antall dyr døde under transport og oppstalling	Prosent
2001	1 182 982	261	0,022
2004	1 299 880	223	0,017
2007	1 130 917	166	0,015
2010	1 223 169	202	0,016
2015	1 247 850	238	0,019
2017	1 401 276	382	0,027

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2018

Tabell 4.10 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling på slakteri, gris

År	Totalt antall dyr slaktet	Antall dyr døde under transport og oppstalling	Prosent
2001	1 335 954	489	0,037
2004	1 550 206	589	0,038
2007	1 471 326	580	0,039
2010	1 571 605	428	0,027
2015	1 612 839	432	0,027
2017	1 651 757	379	0,023

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2018

Klassifiseringssystemet gjelder ikke for fjørfe, her hentes tallene inn gjennom direkte dialog med slakteriene og det lokale Mattilsynet. Tabell 4.11 og Tabell 4.12 viser tall for transportdødelighet for slaktekylling og verpehøner.

I perioden 2010 til 2017 har tallene i hovedsak gått ned, selv om det har vært en økning enkelte år. En av grunnene til bedringen er at implementering av ny forskrift om dyrevern i slakteri innebærer et stort kompetanseløft for norsk kjøtt- og fjørfebransje. Samtlige slakterier skal nå ha egen ansvarlig for dyrevelferd og det er krav om formell kompetanse og etterutdanning for alle som håndterer levende dyr.

Tabell 4.11 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling, slaktekylling

År	Totalt antall dyr	Antall dyr døde	Prosent
2004	42 577 696	46 836	0,11
2007	54 344 141	82 817	0,15
2010	62 936 270	99 279	0,16
2015	64 938 254	62 514	0,10
2016	67 652 347	50 848	0,08
2017	65 242 233	47 379	0,07

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2018

Tabell 4.12 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling, verpehøner

År	Totalt antall dyr	Antall dyr døde	Prosent
2004	2 249 292	11 471	0,51
2007	436 480	1 520	0,35
2010	538 505	2 898	0,54
2015	273 934	403	0,15
2016	304 088	851	0,28
2017	354 334	947	0,27

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2018

1. juli 2013 trådte Dyrevelferdsprogram slaktekylling (DVP) i kraft gjennom offentlig regelverk og tilhørende bransjeretningslinje. Tråputepoeng – en bedømmelse av skader eller begynnende skader under kyllingenes føtter er sentralt i Dyrevelferdsprogrammet, og bedømmes på alle kyllingflokker på slakteriet. Tråputepoeng er en dyrevelferdsindikator som sier noe om hvor godt kyllingbonden har lyktes i å skape et godt miljø for dyra. Kyllingprodusenten må oppfylle en rekke krav for å kunne produsere opp mot den maksimale tillatte dyretettheten, som er 36 kg levendevekt/kvadratmeter.

Tillatt dyretetthet er imidlertid bevegelig, dersom bonden får dårlige tråputeresultater i ett innsett må han sette ned dyretettheten i det påfølgende innsettet. For å kunne sette dyretettheten opp igjen, må han dokumentere stabilt gode tråputeresultater i de neste innsettene. Hver flokk blir gitt tråputepoeng ut ifra en skala fra 0–200, der 0–80 poeng (nivå A) regnes som tilfredsstillende, 81–120 poeng (nivå B) ikke tilfredsstillende, og 121–200 (nivå C) er uakseptabelt. Lavt tråputeskår indikerer at kyllingprodusenten har lyktes i å skape et godt miljø i kyllinghuset gjennom hele innsettet. Høyt skår (nivå B og C) betyr at tiltak må iverksettes.

Tabell 4.13 viser utviklingen i tråputepoeng utvalgte år fra 2008 til 2017.

Tabell 4.13 Utvikling i tråputepoeng ¹

	2008	2010	2012	2015	2016	2017
A (0-80)	81,1	82,6	91,5	97,8	96,7	95,8
B og C (over 80)	11,9	17,4	8,5	2,2	3,3	4,2

1) Tallene 2008–2012 er ikke direkte sammenlignbare med tallene fra 2013 til 2017. Tråputeregisteringer på fjørfeslakteriene startet i 2008. I 2010 ble det gjort kalibreringer slakteriene i mellom gjennom opplæring og testing av de som utfører bedømmingen. Heller ikke alle slakteriene er med i tallene fra 2008–2012.

Kilde: Animalia. Basert på innrapportering fra Nortura, Norsk Kylling, Den Stolte Hane Jæren, Ytterøykylling og Gårdsand.

Sommeren 2018 ble svært tørr, og dette skapte mangel på grovfôr som høy, halm og silo mange steder i landet. Ved innførsel av grovfôr vil det alltid være en risiko for å få inn uønskede smittestoffer som kan gjøre dyr og mennesker syke, og det er laget veiledere både for de som må kjøpe importert grovfôr og for importører.

I Øst-Agder ble 60 kyr ble syke og 11 av dem døde på høsten i 2018. I følge Veterinærinstituttet var det ingen tvil om at økologisk frøhøy (raigras) fra Danmark var årsaken til dette.

4.3 Rovdyr og beitedyr

4.3.1 Forvaltning av rovdyr

Rovviltpolitikken ble behandlet i Stortinget gjennom et bredt forlik i 2004, der det blant annet ble fastslått nasjonale bestandsmål for de ulike rovdyrartene. Disse bestandsmålene ble i hovedsak videreført i et nytt rovdyrforlik som samtlige partier på Stortinget ble enige om i juni 2011. I 2016 behandlet Stortinget Melding nr. 21 (2015–2016) Ulv i norsk natur, bestandsmål for ulv og ulvesone. Stortinget vedtok noen arealmessige reduksjoner av ulvesonen, og endret bestandsmålet til også å omfatte ynglinger utenfor ulvesonen og ynglinger i grenserevir.

Etter rovviltforliket i 2004 ble landet delt i åtte forvaltningsregioner. Innenfor hver forvaltningsregion for rovvilt er det den regionale rovviltnemnda som har hovedansvaret for rovviltforvaltningen. Rovviltnemndene består av 5–6 medlemmer, som oppnevnes av Klima- og miljøverndepartementet etter forslag fra de berørte fylkeskommunene. For region 5, 6, 7 og 8 oppnevner i tillegg Sametinget samiske nemndsmedlemmer. Sekretariat for rovviltnemndene er lagt til et fylkesmannsembete innenfor hver region. Fylkesmannen har en rådgivningsfunksjon overfor nemnda, i tillegg til at Fylkesmannen utøver eget forvaltningsansvar innenfor rovviltforvaltningen.

Miljødirektoratet er underlagt Klima- og miljødepartementet, og er den sentrale faginstansen innenfor rovviltforvaltning. Direktoratet har fått delegert ansvar for rovviltforvaltningen på nasjonalt nivå. Dette innebærer blant annet saksbehandling av saker etter naturmangfoldloven og viltloven, innhenting av kunnskap gjennom finansiering av forskningsprosjekter og formidling av kunnskap.

Mattilsynet er som tilsynsmyndighet satt til å forvalte dyrevelferden. Mattilsynet bidrar til å redusere dyretap i dialog med kommunale landbruksavdelinger, Statens naturoppsyn, regionale rovviltnemnder, Fylkesmennenes miljø- og landbruksavdelinger og Miljødirektoratet.

Rovviltnemndene skal utøve vedtatt nasjonal rovviltpolitikk innenfor sine respektive regioner. Nemndenes mandat, oppgaver, ansvar, sammensetning og virketid følger av rovviltforskriften. Rovviltnemndene skal arbeide innenfor rammene av

Bernkonvensjonen, naturmangfoldsloven, rovviltforlikene fra 2004 og 2011 samt flertallsvedtak fra 2016. Den todelte målsettingen om både å sikre levedyktige bestander av rovvilt og å opprettholde en aktiv beitenæring over hele landet er en viktig premiss for nemndenes arbeid.

16. september 2016 fattet rovviltnemndene i region 4 og region 5 vedtak som, sammen med tidligere vedtak om felling av ulv, innebar at til sammen 47 ulver kunne felles gjennom lisensjakt vinteren 2016-2017 i regioner 1-6. Vedtakene i region 4 og 5 ble anket inn til KLD som gjaldt 37 ulver.

20. desember 2016 ble resultatet av departementets ankebehandling offentliggjort. Vedtaket innebar en reduksjon av antall fellingstillatelser fra 37 til 5 ulver i region 4 og 5 i løpet av vinteren 2016-2017. Vedtaket i KLD førte til at rovviltnemnda i region 3 (Oppland) og 5 (Hedmark) la ned sine verv. I ettertid ble det åpnet for felling av ytterligere 5 ulver i region 4 og 5. Totalt ble kvoten på 20 ulver i lisensfellingsperioden 2016-2017. Hele saken er det redegjort for i Prop. 63L (2016-2017) Endringer i naturmangfoldloven (felling av ulv m.m).

Vinteren 2017-2018 ble det åpnet for lisensfelling av totalt 42 ulver i Norge, inklusiv 16 ulver i Julussareviret og Osdalsreviret. I tillegg besluttet Klima- og miljødepartementet ekstraordinært uttak av ytterligere tre ulver innenfor de tidligere reviområdene til Julussa og Osdalen. Lisensfellingsperioden utenfor ulvesonen varte fram til 2018 ut mars måned. I 2018 ble det registrert 42 døde ulver. Vinteren 2018-2019 ble det åpnet for lisensfelling av 33 ulv nasjonalt, hvorav 30 ulv utenfor ulvesonen. Det ble åpnet for lisensfelling av 16 av disse 30 ulvene i region 4 og region 5. Lisensfellingsperioden for ulv utenfor ulvesonen er endret til 1. desember-31. mai fra 2019.

4.3.2 Bestand av rovdyr

Tabell 4.14 viser de regionale bestandsmålene for de enkelte rovviltartene.

Tabell 4.14 Regionale bestandsmål

Forvaltn.region	Fylke	Gaupe	Jerv	Ulv	Bjørn
Region 1	Vest-Agder, Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane	-	-	-	-
Region 2	Vestfold, Buskerud, Telemark, Aust-Agder	12	-	-	-
Region 3	Oppland	5	4	-	-
Region 4	Oslo, Akershus, Østfold	6	-	4-6 ¹	-
Region 5	Hedmark	10	5	4-6 ¹	3
Region 6	Møre og Romsdal, Sør- og Nord-Trøndelag	12	10	-	3 ²
Region 7	Nordland	10	10	-	1 ²
Region 8	Troms og Finnmark	10	10	-	6
Sum		65	39	4-6 ¹	13**

- 1) Bestandsmålet ble endret i 2016 fra 3 årlige helnorske ulvekull til 4-6 årlige kull, herav 3 helnorske. Kull i grenserevir mellom Norge og Sverige medregnes med en faktor på 0,5. Region 4 og 5 har felles mål om 4-6 årlige ungekull.
- 2) Bestandsmålet for bjørn ble endret fra 15 til 13 etter rovviltforliket i 2011, med reduksjon på ett ungekull i Midt-Norge og Nordland

Kilde: St.meld.nr.15 (2003–2004), Innst.S.nr 174 (2003–2004) og rovviltforliket av 2011

For kongeørn er målet 850–1 200 hekkende par. I perioden 2010-2014 ble 1 260 kongeørnterritorier kartlagt over hele Norge. Det er anslått at 963 av disse var okkupert av hekkende par med kongeørn en eller flere ganger i de siste fem årene.

Tabell 4.15 viser antall familiegrupper/ynglinger for de ulike rovdirene. For jerv har det blitt foretatt et visst antall hiuttak hvert år. Hiuttak blir gjennomført av Statens Naturoppsyn etter vedtak fra Miljødirektoratet.

Tabell 4.15 Antall familiegrupper/ynglinger for de ulike rovdirene

	2001	2005	2010	2016	2017	2018
Gaupe, familiegrupper	55	56	80	52	55,5	57,5
Jerv, ynglinger	41	62	66	50	40	57
Jerv, hiuttak	6	4	12	7	10	3
Ulv, ungekull		2	3	7,5 ¹	10,5 ²	
Bjørn, ungekull			6,2	5,9	6,9	

- 1) Fire helnorske kull og seks kull i grenserevir. Fra og med 2016 medregnes halvparten av ynglinger i grenserevir
- 2) Åtte helnorske kull og 5 kull i grenserevir

Kilde: www.rovdata.no

Tabell 4.16 viser totalt antall dyr av de ulike rovdyrartene. Antallet er basert på tellinger og estimat på vinterstid for gaupe, jerv og ulv.

Tabell 4.16 Totalt antall estimerte dyr av de ulike rovdyrartene

	2000/01	2004/05	2009/10	2015/16	2016/17	2017/18
Gaupe	313	315	455	310	330	340
Jerv	271	332	362	350	324	307
Ulv, helnorske individer	13-18	16-17	32-34	54-56	70-72	70-71
Ulv, grenseindivider (Norge og Sverige)	23-24	24	22-25	51-56	38	45
Bjørn ¹⁾			166	125	125	

1) Antall individ bestemt ved DNA

Kilde: www.rovdata.no

4.3.3 Sau på utmarksbeite

Tabell 4.17 viser antall sau og lam sluppet på utmarksbeite fordelt på fylkene. Den viser også prosent tap på beite. Fram til og med 2016 er tap fastsatt til registreringene i organisert beitebruk, pluss 0,6 prosentpoeng høyere tapsprosent på bruk som ikke er med i organisert beitebruk. Fra 2017 ble det innført nye telledatoer for Produksjonstilskudd ved at antall sau og lam sluppet på- og sanket fra utmarksbeite telles. Differansen er da tap på utmarksbeite.

Tabell 4.17 Antall sau og lam på utmarksbeite og prosent tap

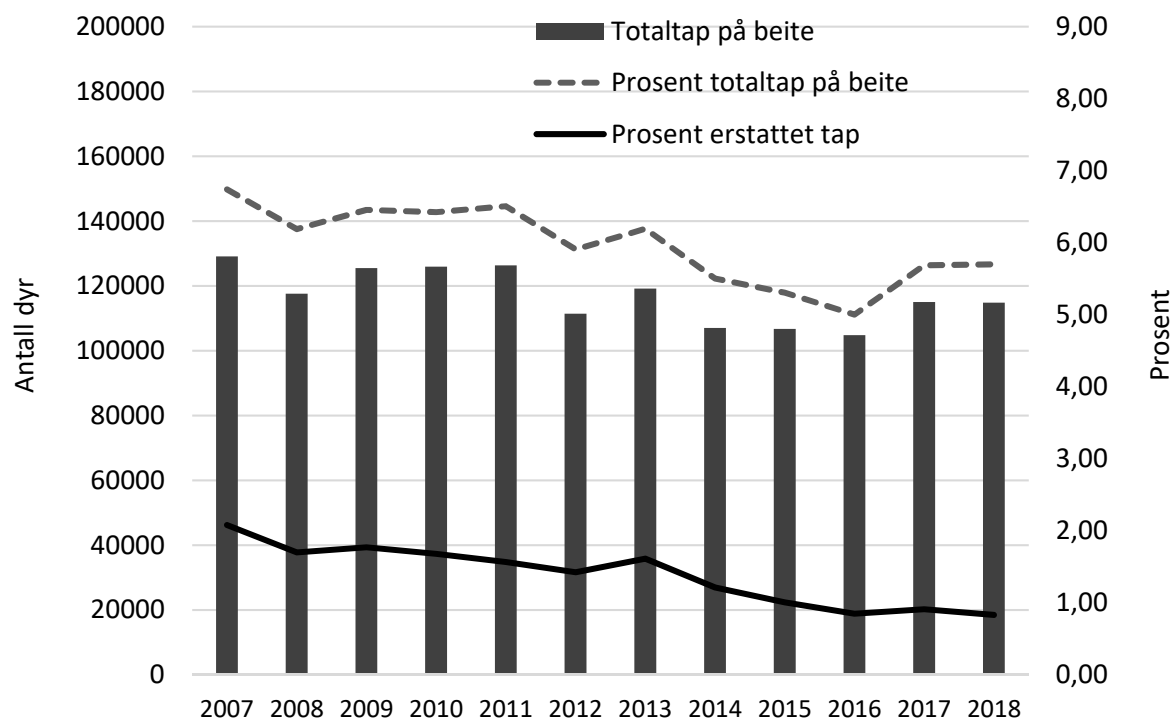
	2007		2010		2017		2018	
	Sau og lam	% tap	Sau og lam	% tap	Sau og lam	% tap	Sau og lam	% tap
Østfold	4 181	8,4	5 209	3,7	5 096	3,6	4 934	8,3
Akershus og Oslo	15 258	6,7	16 425	5,5	17 593	4,9	18 246	3,6
Hedmark	116 105	10,3	116 201	9,0	114 239	6,3	110 505	5,6
Oppland	236 851	5,8	239 843	5,2	265 996	4,4	265 290	5,2
Buskerud	91 182	5,0	92 204	4,6	99 700	3,3	100 008	3,2
Vestfold	5 838	5,8	6 661	5,3	8 288	5,9	8 459	1,9
Telemark	55 820	5,4	52 831	4,9	49 588	5,0	47 074	4,2
Aust-Agder	27 207	6,6	24 812	7,7	27 227	6,4	26 983	8,3
Vest-Agder	42 518	6,3	44 089	7,1	51 604	6,3	51 538	4,4
Rogaland	251 812	3,4	285 206	3,6	279 477	4,5	286 673	5,0
Hordaland	184 262	4,0	196 868	3,6	194 802	3,5	196 069	1,2
Sogn og Fjordane	192 495	5,8	191 366	5,1	190 059	4,7	185 000	4,5
Møre og Romsdal	118 360	8,9	116 218	7,8	121 741	6,5	123 315	6,1
Sør-Trøndelag	134 544	7,2	136 193	7,3	156 246	6,8		
Nord-Trøndelag	82 575	11,3	79 476	10,7	87 943	8,7		
Trøndelag							241 434	6,3
Nordland	204 497	7,4	211 257	8,6	210 007	8,3	209 520	11,9
Troms	126 393	8,1	120 999	8,0	118 313	7,9	115 633	8,9
Finnmark	24 920	7,5	24 370	8,1	24 371	10,1	23 873	2,7
Hele landet	1 914 818	6,7	1 960 228	6,4	2 022 290	5,7	2 014 554	5,7

Kilde: Landbruksdirektoratet og NIBIO

I forbindelse med ny telledato for produksjonstilskudd hadde Landbruksdirektoratet mistanke om at det kan ha ført til noe underrapportering av beitedyr på utmarksbeite i 2017. Tabell 4.17 er nå oppdatert med endelige tall for 2017. De viser 13 103 flere sau og lam på utmarksbeite enn hva tilsvarende tabell i Resultatkontrollen 2018 viste. Tapsprosenten for landet er endret fra 5,3 til 5,7 prosent.

Tabellen viser at antall sau og lam på utmarksbeite for hele landet, og for de fleste fylkene har økt fra 2007 til 2018. Samtidig har tapsprosenten gått ned i mange fylker. For hele landet er nedgangen på 1 prosentpoeng.

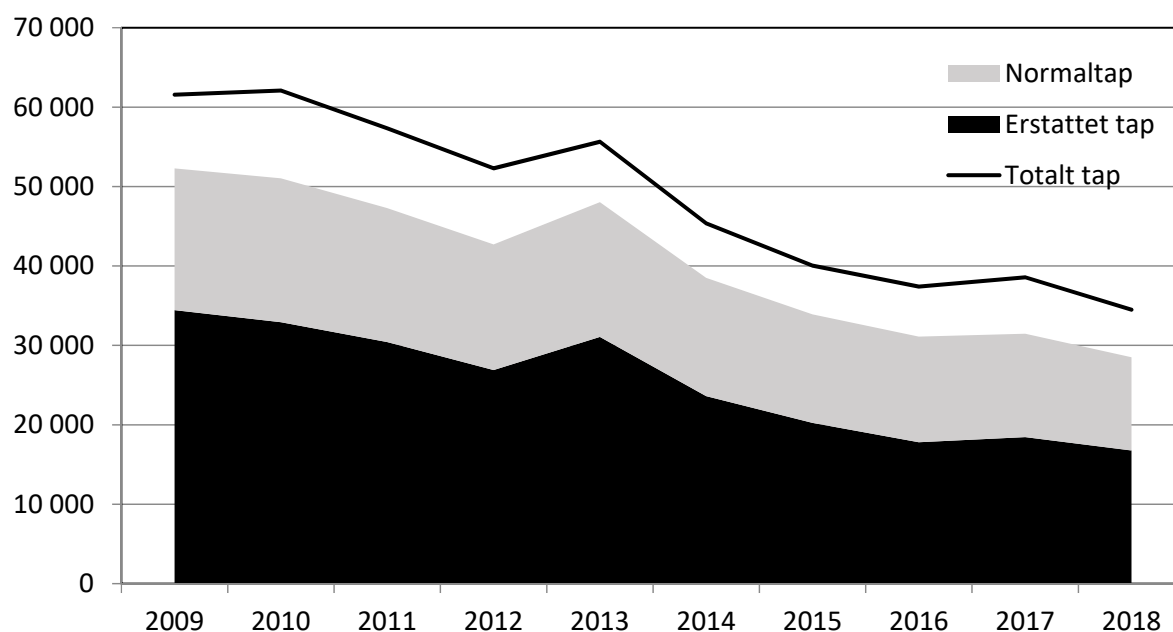
Figur 4.6 viser totalt antall sauer tapt på beite i perioden 2007 til 2018, og totalt tap i prosent av antall sau på beite. I tillegg viser figuren hvor mange prosent av dyr som går tapt til fredet rovvilt, basert på antall dyr som er erstattet som tatt av fredet rovvilt. Tilsvarende erstatningsordning finnes ikke lengre for tap av sau grunnet andre tapsårsaker.

Figur 4.6 Totalt antall sau på beite, prosent totalt tap på beite, og prosent erstattet som tapt til fredet rovvilt

Kilde: Animalia, Landbruksdirektoratet antallstatistikk og Miljødirektoratet Rovbase saueerstatning

Figur 4.7 viser utvikling på brukene som har søkt erstatning for tap av sau til rovdyr. I 2009 var totalt tap for disse ca. 61 600 dyr. Dette er redusert til ca. 34 500 dyr i 2018. I samme periode er antall erstattede dyr redusert fra ca. 34 400 til ca. 16 800. Prosent erstattede dyr av totalt tap er redusert fra ca. 61 prosent i 2007 til ca. 49 prosent i 2018. Figuren viser også beregnet normaltapp på disse brukene.

Figur 4.7 Normaltap, erstattet tap og totalt tap av sau og lam på utmarksbeite på bruk som har søkt om erstatning for tap til rovdyr.

Kilde: Miljødirektoratet Rovbase

I 2018 utgjør normaltaket 2 275 sau og 9 456 lam, til sammen 11 731 dyr eller ca. 34 prosent av totalt tap. Tilsvarende tall for 2009 var 29 prosent.

Animalia ved Sauekontrollen har registreringer av årsaker til beitetap utenom rovdyr. Det understrekes at dette er forholdsvis dårlig og usikre registreringer. Sauekontrollen baserer seg på frivillig medlemskap, og har omtrent 50 prosent oppslutning av besetningene. Dødsårsak er heller ikke obligatorisk registrering i Sauekontrollen. I Tabell 4.18 er de registrerte beitetapene fordelt på hovedgrupper med antall og prosent for 2016 - 2018. 68 prosent av de oppgitte tapene i 2018 har ukjent årsak. Årsakskoden *Annen sykdom* gikk ut i løpet av sommeren 2018. Dette har nok ført til at koden *Annen årsak* har fått flere registreringer og færre på *Annen sykdom*.

Tabell 4.18 Fordeling av beitetap utenom tap til rovdyr

Dødsårsak	2016		2017		2018	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Mastitt	600	2	485	2	534	2
Annen sjukdom	4 045	14	3 536	12	970	4
Uhell	2 616	9	2 475	8	2 399	9
Annen årsak	3 865	13	2 818	10	4 572	17
Ukjent	17 698	61	19 994	68	17 885	68
Sum	28 824		29 308		26 360	

Kilde: Animalia, sauekontrollen

Tabell 4.19 viser antall sau og lam det ble gitt erstatning for som tapt til rovvilt fra 1999 til 2018 fordelt på de viktigste rovdyrene. Det er jerv og gaupe som gir opphav til flest rovdyrerstatninger av bufe. Antall dyr erstattet på grunn av tap til ulv har økt kraftig i tiårsperioden. Samlet erstatning er også vist i tabellen.

Tabell 4.19 Antall erstattede sau og lam tatt av ulike rovdyr, og utbetalte erstatninger for rovdyrskader

	1999	2001	2007	2014	2017	2018*
Gaupe	9 300	7 425	9 763	4 871	3 854	2 809
Jerv	12 991	13 624	14 842	8 691	6 745	5 410
Bjørn	3 125	3 060	6 597	1 708	2 346	2 392
Ulv	622	828	2 380	2 058	1 871	2 606
Kongeørn	1 076	894	1 344	1 664	1 276	1 232
Uspesifisert rovvilt	5 995	4 293	4 789	4 602	2 342	2 313
Totalt antall sau og lam erstattet	33 109	30 124	39 715	23 594	18 434	16 762
Erstatning, 1 000 kr	48 206	43 065	77 496	64 433	46 998	42 965

Kilde: Miljødirektoratet, Rovbase

*Foreløpige tall

Tabell 4.20 viser den geografiske fordelingen av sau drept av fredet rovvilt i beitesesongen og erstatningene fordelt fylkesvis. Andre dyr enn sau utgjør mindre enn 1 prosent og er ikke med i oversikten.

Totalt gikk 78 prosent av erstatningen i 2018 til Hedmark, Oppland, Trøndelag og Nordland. Det ble sluppet flest sau og lam på utmarksbeite i fylkene Rogaland og Oppland.

Tabell 4.20 Fylkesvis oversikt over totalt antall dyr på utmarksbeite, erstattede sau og lam, og erstatningsbeløpet

	Ant. sau og lam sluppet på utm.beite	Antall sau og lam erstattet		Erst. i % av ant. sluppet	Erstatning i 1 000 kr	
	2018*	2017	2018*	2018*	2017	2018*
Østfold	4 934	80	55	1,6	196	165
Akershus/Oslo	18 246	222	140	1,2	618	418
Hedmark	110 505	2 779	2569	2,5	7 297	6 411
Oppland	265 290	3 235	2393	1,2	8 263	5 824
Buskerud	100 008	377	586	0,4	811	1 484
Vestfold	8 459	8	15	0,1	14	36
Østlandet	507 442	6 701	5 758	1,3	17 199	14 337
Telemark	47 074	350	318	0,7	806	735
Aust-Agder	26 983	231	41	0,9	585	100
Vest-Agder	51 538	0	0	0,0	0	0
Agder og Telemark	125 595	581	359	0,5	1 391	836
Rogaland	286 673	222	13	0,1	536	26
Hordaland	196 069	49	29	0,0	113	69
Sogn og Fj.	185 000	136	333	0,1	318	783
Møre og Romsdal	123 315	634	887	0,5	1 439	2 016
Vestlandet	504 384	819	1 249	0,2	1 870	2 867
Trøndelag	241 434	6 506	5 682	2,7	16 910	15 070
Nordland	209 520	2 045	2369	1,0	5 241	6 330
Troms	115 633	1 137	1057	1,0	2 717	2 738
Finnmark	23 873	423	275	1,8	1 134	760
Nord-Norge	349 026	3 605	3 701	1,0	9 092	9 829
Hele landet	2 014 554	18 434	16 762	0,9	46 998	42 965

* Foreløpige tall

Kilde: Landbruksdirektoratet og Miljødirektoratet

4.3.4 Tilskudd til forebyggende og konfliktdempende tiltak

Å forebygge tap på beite utgjør en betydelig del av arbeidet med å sikre dyrevelferden og bidra til å forbedre vilkårene for sauenæringen, samtidig som tiltakene skal ha en konfliktdempende effekt.

Miljødirektoratet tildeler rovviltnemndene årlige midler til forebyggende og konfliktdempende tiltak (FKT-midler). Rovviltnemndene har ansvaret for prioritering og fordeling av midlene til fylkesmennene i regionen med utgangspunkt i regionale og lokale utfordringer.

Tabell 4.21 viser bruk av midler til tiltak for forebygging og konfliktdemping av rovviltskader.

Tabell 4.21 Bruk av forebyggende og konfliktdempende tiltak i forhold til rovviltskader, mill. kr

	2010	2 012	2014	2015	2016	2017
Forebyggende tiltak sau	36,7	32,1	34,6	26,3	28,2	45,7
Forebyggende tiltak rein	5,9	4,0	4,6	6,1	6,3	8,2
Forebyggende felles tiltak	18,5	20,7	14,8	15,6	13,3	17,3
Konfliktdempende tiltak	1,6	2,5	5,0	3,9	4,3	3,0
Reiser og drift nemda	2,0	2,1	0,0	0,0	4,6	0,7
Sum	64,6	61,4	58,9	51,9	56,7	74,8

Kilde: Miljødirektoratet

Sum forebyggende og konfliktdempende tiltak i 2017 var 74,8 mill. kr. Dette er 18,1 mill. kr mer enn året før. Det var størst økning på forebyggende tiltak sau.

Forebyggende tiltak sau utgjør i 2017 61 prosent av samlet bruk. Tabell 4.22 viser fordelingen på ulike typer forebyggende tiltak.

Tabell 4.22 Fordeling av forebyggende tiltak for sau på tiltaksområder, 2015 - 2017

	2015	2016	2017
Tidlig nedsanking	5,1	6,2	6,1
Forsinket slipp på beite	0,7	1,2	1,3
Flytting til annet beite	1,8	1,9	2,5
Gjeting utvidet tilsyn	4,0	4,6	3,4
Kadaverhund	0,6	0,9	1,0
Vokterhund/vokterdyr	0,3	0,3	0,3
Rovviltavvisende gjerder	2,7	2,4	2,9
Beiting på inngjerdet areal	5,3	6,0	5,5
Beredskapsareal	0,4	0,4	0,7
Elektronisk overvåking	4,3	3,1	4,2
Andre direkte tapsreduserende tiltak	1,0	1,1	17,8
Sum	26,3	28,2	45,7

Kilde Miljødirektoratet

Under forebyggende tiltak for sau har det i tre-årsperioden vært brukt mest på tidlig nedsanking, gjeting/utvidet tilsyn, beiting på inngjerdet areal og elektronisk overvåking. Men i 2017 gjør ekstraordinære forbyggende tiltak knyttet til en ulvetispe at posten Andre direkte tapsreduserende tiltak økte mye og ble største post.

Oppland og Hedmark er fylkene hvor det er brukt mest forebyggende tiltak i 2017 med henholdsvis ca. 21 og 15 mill. kr. Under forebyggende tiltak felles utgjør skadefelling og kompetansebygging på landsbasis 12 mill. kr i 2017.

Vedrørende godtgjøring (ikke drift) av kommunale fellingslag ble dette endret i 2011. Midler til FKT ble utvidet med 5 mill. kr på grunn av dette. Besøkscenter rovdyr dekkes på en annen post enn FKT, men noe støtte til NJFF's jaktkurscenter på Flå går over FKT-ordningen. Midler til omstilling går over FKT-potten, der 10 mill. kr holdes igjen sentralt til finansiering av dette tiltaket.

I tillegg forvalter Klima og miljødirektoratet sentrale midler til forebygging. Tabell 4.23 viser beløp og fordeling av disse de siste 5 år.

Tabell 4.23 Sentrale midler fordelt på hovedtiltak 2013 – 2017, 1 000kr

	2013	2014	2015	2016	2017
Sentrale forvaltningsoppgaver	700,0				1 596,0
Omstilling			9 257,9	4 402,3	3 276,8
Nasjonal FoU	7 447,0		3 306,2	2 991,8	627,8
Tilskudd til organisasjoner	1 960,5		2 837,0	3 384,0	4 364,0
Drift av Kontaktutvalget	224,0	192,9	198,9		
Informasjonsutgifter	533,0			1 562,0	90,0
Diverse	41,0			95,0	
Sum	10 905,5	192,9	15 599,9	12 435,1	9 954,5

Kilde: Klima- og miljødirektoratet

Tabellen viser at etter at forskriften om tilskudd til driftsomstilling grunnet rovvilt trådte i kraft i 2015, har dette vært en viktig del av de sentrale midlene selv om det har blitt redusert fra 9,3 mill. kr i 2015 til 3,3 mill. kr i 2017.

4.4 Plantehelse

Ifølge Mattilsynet er status for plante helse i Norge god sammenlignet med andre europeiske land. Økende handel øker risikoen for å få inn nye alvorlige planteskadegjørere. Mattilsynet fører tilsyn med planter og smittebærende emner som importeres, eksporteres og omsettes i Norge. Et viktig mål med dette er å hindre introduksjon og spredning av planteskadegjørere, samtidig som man vil kunne redusere utgifter ved utbrudd og behovet for plantevernmidler.

I mars 2016 trådte nye importbestemmelser i kraft. Da ble også ansvaret for kontroll med norsk planteproduksjon overført til virksomhetene. Mattilsynet har som hovedinntrykk at de største virksomhetene har forstått ansvaret og følger opp, men at det er fortsatt behov for veiledning og oppfølging fra Mattilsynet.

Det er kun få av skadegjørere den europeiske plante helseorganisasjonen EPPO har anbefalt sine medlemsland å ta forholdsregler mot, som har etablert seg i Norge. EPPOs liste inneholder cirka 160 alvorlige skadegjørere, og av disse er det 15 som er kjent å forekomme i Norge. Av disse igjen var 11 under bekjempelse ved utgangen av 2017. Dette er en mindre enn i 2016. Mattilsynet opplyser at fire skadegjørere er så spredt i Norge at de ikke er lønnsomme å bekjempe med offentlige midler. Dette er to flere enn i 2016. Sørmerikansk tomatmøll er en alvorlig skadegjørere som funnet for første gang her i landet i 2017. Møllen kan påføre norsk tomatnæring stor skade. Offentlig utryddingstiltak ble vurdert til å bli for kostbart. Næringen må ta forholdsregler og gjennomføre tiltak for å hindre spredning.

I 2017 utførte Mattilsynet 1 051 tilsyn med primærproduksjon av planter (Tabell 4.24). Dette er 16 flere enn i 2016.

Tabell 4.24 Antall tilsyn med primærproduksjon av planter, utført av Mattilsynet

	2008	2009	2010	2016	2017
Antall tilsyn	1 149	1 350	1 216	1 035	1 051

Kilde: Mattilsynets årsrapport 2017

Plantesykdommen pærebrann er på verdensbasis den viktigste skadegjøreren i eple- og pæretrær, og den er påvist i de fleste land i Europa. I Norge angriper den først og fremst bulkemispel og pilemispel, men kan også angripe eple- og pæretrær. Man regner med at sykdommen er noe utbredt i de ytre deler av Rogaland, Hordaland og Sogn og Fjordane. Men i 2017 ble sykdommen påvist også i 4 kommuner i Møre og Romsdal. Det har siden 1986 vært forbud mot å plante og å omsette bulke- og pilemispel i Norge.

Tabell 4.25 viser en oversikt over noen nye lokaliteter med funn av alvorlige skadegjørere på planter fra 2007 til 2017.

Tabell 4.25 Nye lokaliteter med funn av alvorlige skadegjørere på planter

Navn på skadegjører	2005	2008	2010	2015	2016	2017
Sharkavirus (plommer)	9	11	3		1	
Heksekost (epler)			19	1	1	
Pærevisnesjuke				1	10	2
Phytophthora ramorum	30	37	20	21	40	12
Søramerikansk tomatmøll						5
Gul potetcystenematode	6	3	48	8	8	3
Strawberry crinkle virus						3
Strawberry m. y. e. virus						1
Blodlus						2
Hvit potetcystenematode	5		2			
Ikke artsbestemt PCN				6	2	1
Lys potetringråte	9	21		3		

Kilde: Mattilsynet. Årsrapport 2017

Sharkavirus er funnet i planteskoler og hagesenter, og det har sannsynligvis kommet ved import av trær og grunnstammer. De siste sesongene har det blitt gjennomført testing for sharkavirus i importpartier med plantemateriale av plommer, men uten at det er gjort funn i 2017.

Karanteneskadegjøreren heksekost på eple ble i 2010 påvist i økende omfang i viktige fruktdistrikt som Indre Sogn og Hardanger. Resultatene fra de siste årene tilsier at heksekost sannsynligvis er mer utbredt enn man tidligere har antatt. Påvisning hos produsent av mortrær gjorde at det ble iverksatt omfattende prøvetaking og saneringstiltak med mål om at mortrær det heretter omsettes formeringsmateriale fra skal være testet og funnet fri for smitte. De siste årene har det vært få funn, og i 2017 ingen funn.

Det ble gjort funn pærevisnesjuka for første gang i Norge i 2015. 2016 var første år med systematisk kartlegging av sykdommen. Det ble da registrert 10 funn i 2016 og 2 i 2017.

Phytophthora ramorum er en karantene-skadegjører som hovedsakelig går på rhododendron. For å redusere risikoen for spredning, økte Mattilsynet i 2008 tilsynet med importsendinger med vertsplanter for skadegjøreren. I samarbeid med Mattilsynet har nederlandske myndigheter skjerpet inn sitt sertifiseringssystem for eksport til Norge. Mattilsynet oppdaterte i februar 2016 retningslinjene for hvordan funn av Phytophthora ramorum i importsendinger skal håndteres. Man er spesielt urolig for at denne skadegjøreren kan smitte over til planter i norsk natur.

NIBIO og Mattilsynet er bekymret for funn av potetcystenematode (PCN), da dette er en sykdom som med dagens forvaltning vil gi strenge restriksjoner på store dyrkingsarealer. I 2012 påviste kartleggingsprogrammet gul PCN. Antall funn har gått ned fra 52 i 2012 til 3 i 2017. Hvit PCN er ikke funnet siden 2011. I tillegg rapporterer Mattilsynet om ikke artsbestemt potetcystenematode. Etter at det ble registrert 20 funn i 2013 har antallet blitt redusert til et funn i 2017. Eiendommer som har restriksjoner på grunn av potetcystenematoder (PCN) er nå samlet i ett register.

Overvåkningsprogrammet for lys ringråte i potet kom i gang igjen i 2011. I 2014 ble det gjort seks funn i Troms. I 2015 var det tre nye funn, mens det i 2016 og 2017 ikke ble registrert funn. Målsettingen er fortsatt at sykdommen skal utryddes i de viktigste potetområdene.

5 Distriktpolitikk og sysselsetting

Dette kapitlet tar opp utviklingen i indikatorer med betydning for distriktpolitikk og sysselsetting. Næringskomiteen sier i sin innstilling 385 S (2014–2015) til Stortinget; *Komiteen ønsker et miljøvennlig norsk landbruk med både store og små bruk i hele landet.*

5.1 Utviklingen i antall jordbruksbedrifter og areal

I dette kapitlet er det sett på utviklingen i antall jordbruksbedrifter og både totalt jordbruksareal i drift og fulldyrka areal. Kapitlet belyser utvikling på landsdelsnivå og på gruppering etter virkeområdene til de distriktpolitiske virkemidlene.

En jordbruksbedrift er en eller flere eiendommer som drives sammen som én enhet, og er tilpasset definisjonen gitt for produksjonstilskudd i jordbruket. Antall jordbruksbedrifter er derfor mindre enn antall landbrukseiendommer (som framgår av Tabell Tabell 5.14).

Jorda på jordbruksbedrifter som legges ned som selvstendige enheter, kan enten gå ut av bruk eller overtas av en annen jordbruksbedrift ved salg eller leie.

5.1.1 Jordbruksbedrifter i de ulike landsdeler

Tabell 5.1 viser utviklingen av antall jordbruksbedrifter på landsdelsnivå. Den tekniske definisjonen av en jordbruksbedrift er endret i løpet av periodene vi henviser til, og dette kan ha påvirket resultatet noe.

På landsbasis var endringen fra 2010 til 2018 på 2,0 prosent årlig nedgang, og dette er en lavere reduksjon enn de to foregående 10-årsperiodene. I perioden 2010 til 2018 var den største endringen i Nord-Norge, med 3,1 prosent årlig nedgang.

Tabell 5.1 Antall jordbruksbedrifter fordelt på landsdeler, og årlig prosentvis endring

Jordbruksareal i drift		1999 2005 2010 2017 2018*					Årlig % endring		
							89–99	99–10	10–18
Østlandet	< 100	10 097	5 407	4 751	3 907	3 743	-7,1	-6,6	-2,9
	100–199	8 051	6 187	5 022	4 020	3 889	-2,0	-4,2	-3,1
	200–299	4 159	3 842	3 156	2 609	2 524	0,5	-2,5	-2,8
	300–499	2 825	3 012	2 851	2 507	2 467	2,4	0,1	-1,8
	500–799	1 013	1 241	1 345	1 418	1 426	5,4	2,6	0,7
	≥800	254	533	731	933	985	7,3	10,1	3,8
	Alle j.bedr.	26 399	20 222	17 856	15 394	15 034	-3,5	-3,5	-2,1
Agder og Telemark	< 100	3 753	1 803	1 642	1 459	1 421	-7,3	-7,2	-1,8
	100–199	1 442	1 175	960	820	824	1,0	-3,6	-1,9
	200–299	454	491	452	370	374	6,9	0,0	-2,3
	300–499	191	347	349	342	339	12,1	5,6	-0,4
	500–799	26	65	112	150	151	24,1	14,2	3,8
	≥800	2	13	20	34	41	0,0	23,3	9,4
Alle j.bedr.	5 868	3 894	3 535	3 175	3 150	-4,8	-4,5	-1,4	
Rogaland	< 100	2 185	1 598	1 426	1 179	1 166	-5,9	-3,8	-2,5
	100–199	2 168	1 661	1 295	1 070	1 016	-1,8	-4,6	-3,0
	200–299	1 226	1 171	939	781	765	4,9	-2,4	-2,5
	300–499	542	716	767	731	721	8,9	3,2	-0,8
	500–799	61	166	253	312	331	8,1	13,8	3,4
	≥800	7	33	73	113	119	8,8	23,8	6,3
Alle j.bedr.	6 189	5 345	4 753	4 186	4 118	-2,1	-2,4	-1,8	
Vestlandet	< 100	9 500	5 043	4 076	3 677	3 685	-5,7	-7,4	-1,3
	100–199	4 967	3 908	3 141	2 464	2 371	0,9	-4,1	-3,5
	200–299	1 165	1 640	1 500	1 247	1 216	8,1	2,3	-2,6
	300–499	254	558	785	817	833	14,1	10,8	0,7
	500–799	18	77	138	239	262	9,9	20,3	8,3
	≥800	4	11	26	65	70	7,2	18,5	13,2
Alle j.bedr.	15 908	11 237	9 666	8 509	8 437	-3,3	-4,4	-1,7	
Trøndelag	< 100	2 992	1 581	1 479	1 228	1 228	-6,2	-6,2	-2,3
	100–199	3 622	2 434	1 908	1 479	1 411	-2,4	-5,7	-3,7
	200–299	2 136	1 926	1 507	1 153	1 114	2,9	-3,1	-3,7
	300–499	939	1 347	1 324	1 203	1 165	5,8	3,2	-1,6
	500–799	123	302	403	521	551	6,9	11,4	4,0
	≥800	19	64	140	232	251	6,6	19,9	7,6
Alle j.bedr.	9 831	7 654	6 761	5 816	5 720	-2,3	-3,3	-2,1	
Nord-Norge	< 100	2 710	1 120	985	709	700	-8,0	-8,8	-4,2
	100–199	2 036	1 399	1 114	800	752	-1,8	-5,3	-4,8
	200–299	1 227	1 116	890	616	573	3,9	-2,9	-5,4
	300–499	522	837	781	680	669	14,2	3,7	-1,9
	500–799	46	162	239	345	344	14,4	16,2	4,7
	≥800	4	17	44	108	124	7,2	24,4	13,8
Alle j.bedr.	6 545	4 651	4 053	3 258	3 162	-3,8	-4,3	-3,1	

Tabell 5.1 (forts.) Antall jordbruksbedrifter fordelt på landsdeler, og årlig prosentvis endring

Jordbruksareal i drift		1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig % endring		
							89–99	99–10	10–18
Landet	< 100	31 237	16 552	14 359	12 159	11 943	-6,6	-6,8	-2,3
	100–199	22 286	16 764	13 440	10 653	10 263	-1,3	-4,5	-3,3
	200–299	10 367	10 186	8 444	6 776	6 566	2,7	-1,8	-3,1
	300–499	5 273	6 817	6 857	6 280	6 194	4,9	2,4	-1,3
	500–799	1 287	2 013	2 490	2 985	3 065	6,1	6,2	2,6
	≥800	290	671	1 034	1 485	1 590	7,3	12,3	5,5
Alle j.bedr.		70 740	53 003	46 624	40 338	39 621	-3,3	-3,7	-2,0

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstellinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

I perioden 1999 til 2010 ble antall jordbruksbedrifter redusert med 34 prosent, og videre med 15 prosent fra 2010 til 2018. De minste jordbruksbedriftene har hatt den største nedgangen i antall og prosent, mens bruk over 500 dekar har økt i antall.

Størrelsesgruppene over 500 dekar har økt i alle landsdeler de siste årene, og på grunn av få bruk i disse gruppene blir den prosentvise årlige økningen relativt stor.

5.1.2 Jordbruksbedrifter og areal i de ulike virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler

Det distriktpolitiske virkeområdet er utformet ut fra hvilke kommuner og områder som har spesielle utfordringer og behov for ekstra statlig støtte. Utfordringer i virkeområdet er:

- Reduksjon eller ingen økning i folketallet
- Store avstander
- Utfordringer knyttet til sysselsetting, arbeidsmarked og levekår

---

Virkeområde	Hovedsakelig omfang av området
Sone I	Utenfor virkeområdet for distriktrettet investeringsstøtte. Her er det verken lov å gi støtte etter ESAs retningslinjer for regionalstøtte eller bagatellmessig støtte til næringsvirksomhet.
Sone II	Innenfor virkeområdet for distriktrettet investeringsstøtte. I dette området er det tillatt å gi investeringsstøtte etter ESAs retningslinjer for regionalstøtte

---

Det distriktpolitiske virkeområdet var tidligere delt i tre soner. Fra og med budsjettåret 2017 er det to soner, utenfor eller innenfor virkeområdet. Virkeområdene er en inndeling på kommunalt nivå som bygger på en analyse av enkeltkommuners mulighet for arbeidsplassutvikling og sysselsetting.

Tabell 5.2 viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter for virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler. Det er korrigert bakover for endring av soner.

Tabell 5.2 Antall jordbruksbedrifter fordelt på virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler, og årlig prosentvis endring

Jordbruksareal i drift							Årlig % endring	
		1999	2005	2010	2017	2018*	99–10	10–18
Sone I	< 100	11 633	6 531	5 855	5 104	5 024	-6,1	-1,9
	100–199	8 525	6 380	5 125	4 237	4 061	-4,5	-2,9
	200–299	4 644	4 115	3 272	2 730	2 668	-3,1	-2,5
	300–499	3 176	3 338	3 139	2 777	2 700	-0,1	-1,9
	500–799	949	1 291	1 462	1 519	1 556	4,0	0,8
	≥800	238	513	721	930	974	10,6	3,8
Alle j.bedr.		29 165	22 168	19 574	17 297	16 983	-3,6	-1,8
Sone II	< 100	19 604	10 021	8 504	7 055	6 919	-7,3	-2,5
	100–199	13 761	10 384	8 315	6 416	6 202	-4,5	-3,6
	200–299	5 723	6 071	5 172	4 046	3 898	-0,9	-3,5
	300–499	2 097	3 479	3 718	3 503	3 494	5,3	-0,8
	500–799	338	722	1 028	1 466	1 509	10,6	4,9
	≥800	52	158	313	555	616	17,7	8,8
Alle j.bedr.		41 575	30 835	27 050	23 041	22 638	-3,8	-2,2
Hele landet	< 100	31 237	16 552	14 359	12 159	11 943	-6,8	-2,3
	100–199	22 286	16 764	13 440	10 653	10 263	-4,5	-3,3
	200–299	10 367	10 186	8 444	6 776	6 566	-1,8	-3,1
	300–499	5 273	6 817	6 857	6 280	6 194	2,4	-1,3
	500–799	1 287	2 013	2 490	2 985	3 065	6,2	2,6
	≥800	290	671	1 034	1 485	1 590	12,3	5,5
Alle j.bedr.		70 740	53 003	46 624	40 338	39 621	-3,7	-2,0

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

Tabell 5.3 og Tabell 5.4 viser fordelingen av henholdsvis jordbruksareal i drift og fulldyrka areal i drift i de ulike sonene for distriktpolitiske virkemidler. Også her er det korrigert bakover for endring av soner.

Tabell 5.3 Jordbruksareal i drift fordelt på virkeområdene for distriktspolitiske virkemidler, og årlig prosentvis endring. 1000 dekar

	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig %-vis endring	
						99-10	10-18
Sone I	4 970	4 903	4 764	4 689	4 691	-0,4	-0,2
Sone II	5 413	5 451	5 295	5 162	5 164	-0,2	-0,3
<i>Landet</i>	10 382	10 354	10 060	9 851	9 855	-0,3	-0,3

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

Tabell 5.4 Fulldyrka areal fordelt på virkeområdene for distriktspolitiske virkemidler, og årlig prosentvis endring. 1000 dekar

	1999	2005	2010	2017	2018*	Årlig %-vis endring	
						89-99	99-10
Sone I	4 306	4 207	4 037	3 941	3 938	-0,6	-0,3
Sone II	4 565	4 455	4 265	4 104	4 115	-0,6	-0,4
<i>Landet</i>	8 871	8 662	8 301	8 045	8 054	-0,6	-0,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

5.2 Utviklingen i noen produksjoner

Tabell 5.5a til tabell 5.5d nedenfor viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter med planteproduksjon, dvs. korn og oljevekster, poteter, grønnsaker på friland og engareal. Samme jordbruksbedrift kan ha mer enn én produksjon og antallet jordbruksbedrifter med ulike produksjoner kan derfor ikke summeres til totaltall. For fylkesvis fordeling se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 5.5a Antall og andel jordbruksbedrifter med korn og oljevekster i landsdelene

	1999		2005		2010		2017		2018*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	16 026	73	11 905	71	9 602	71	7 836	72	7 502	72
Agder og Telemark	1 449	7	944	6	696	5	520	5	476	5
Rogaland	661	3	498	3	362	3	237	2	196	2
Vestlandet	273	1	219	1	164	1	106	1	97	1
Trøndelag	3 455	16	3 147	19	2 661	20	2 238	20	2 137	20
Nord-Norge	45	0	57	0	48	0	18	0	19	0
<i>Hele landet</i>	<i>21 909</i>		<i>16 770</i>		<i>13 533</i>		<i>10 955</i>		<i>10 427</i>	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

Antall jordbruksbedrifter med korn har blitt redusert med 52 prosent fra 1999 til 2018. Fordelingen mellom landsdelene har vært forholdsvis stabil i perioden.

Tabell 5.5b viser en oversikt over jordbruksbedriftene som har *mer enn 10 dekar* potet, for å kunne se utviklingen på de som driver profesjonelt med denne produksjonen. Også for denne produksjonen er det en kraftig nedgang i antall bedrifter, 1 570 færre i 2018 enn i 1999. Fordelingen mellom landsdelene er lite endret i perioden.

Tabell 5.5b Antall og andel jordbruksbedrifter med over 10 dekar potet i landsdelene

	1999		2005		2010		2017		2018*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	1 450	60	989	57	749	58	556	61	525	61
Agder og Telemark	125	5	95	5	80	6	60	7	50	6
Rogaland	241	10	181	10	128	10	79	9	69	8
Vestlandet	76	3	64	4	54	4	43	5	42	5
Trøndelag	351	14	259	15	181	14	123	13	123	14
Nord-Norge	186	8	143	8	91	7	54	6	50	6
<i>Hele landet</i>	<i>2 429</i>		<i>1 731</i>		<i>1 283</i>		<i>915</i>		<i>859</i>	

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

Antall produsenter med grønnsaker (tabell 5.5c) har gått sterkt ned. Antall produsenter i 2018 var 39 prosent av antallet i 1999. Det er kun Østlandet som har økt sin relative andel fra 1999 til 2018.

Tabell 5.5c Antall og andel jordbruksbedrifter med grønnsaker på friland i landsdelene

	1999		2005		2010		2017		2018*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	1 015	48	786	52	570	55	486	58	473	56
Agder og Telemark	210	10	120	8	87	8	66	8	66	8
Rogaland	278	13	176	12	108	10	76	9	75	9
Vestlandet	200	9	144	10	94	9	67	8	66	8
Trøndelag	269	13	182	12	127	12	100	12	104	12
Nord-Norge	151	7	106	7	58	6	50	6	54	6
<i>Hele landet</i>	<i>2 123</i>		<i>1 514</i>		<i>1 044</i>		<i>845</i>		<i>838</i>	

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

Tabell 5.5d viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter med engareal i de ulike landsdelene. Det totale antall jordbruksbedrifter med engareal er redusert med 45 prosent fra 1999 til 2018. Tabellen viser at fordelingen mellom landsdelene er forholdsvis stabil over tid. Foreløpige tall for 2018 viser en nedgang på 529 bedrifter fra året før.

Tabell 5.5d Antall og andel jordbruksbedrifter med engareal i landsdelene

	1999		2005		2010		2017		2018*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	15 417	28	11 652	29	10 729	30	9 577	30	9 393	30
Agder og Telemark	4 864	9	3 165	8	2 810	8	2 577	8	2 560	8
Rogaland	5 893	11	4 782	12	4 124	12	3 789	12	3 733	12
Vestlandet	15 225	27	10 577	26	8 893	25	7 994	25	7 902	26
Trøndelag	8 207	15	6 041	15	5 167	15	4 406	14	4 320	14
Nord-Norge	6 398	11	4 489	11	3 858	11	3 165	10	3 071	10
<i>Hele landet</i>	<i>56 004</i>		<i>40 706</i>		<i>35 581</i>		<i>31 508</i>		<i>30 979</i>	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fordeling etter størrelsesgrupper, se kapittel 2.2, og for fylkesvis fordeling se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 5.6a–f viser utviklingen i landsdelene for husdyrproduksjonene, dvs. for melkeproduksjon, ammeku, sau, smågris-, egg- og kyllingproduksjon.

Tabell 5.6a viser at det er små endringer i andel bedrifter med melkeku mellom landsdelene fra 1999 til 2018. Fra 1999 til 2018 har antall jordbruksbedrifter med melkekyr på landsbasis blitt redusert med 65 prosent. De foreløpige tallene for 2018 viser en nedgang på 293 bedrifter (4 prosent) fra året før.

Tabell 5.6a Antall og andel jordbruksbedrifter med melkekyr i landsdelene ¹⁾

	1999		2005		2010		2017		2018*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	5 371	24	3 699	23	2 711	24	2 055	25	1 981	25
Agder og Telemark	1 230	5	793	5	541	5	406	5	392	5
Rogaland	3 094	14	2 364	15	1 649	15	1 205	15	1 173	15
Vestlandet	6 033	27	4 167	26	2 850	26	2 067	25	1 994	25
Trøndelag	4 472	20	3 136	20	2 148	19	1 573	19	1 506	19
Nord-Norge	2 459	11	1 731	11	1 231	11	844	10	811	10
<i>Hele landet</i>	<i>22 659</i>		<i>15 890</i>		<i>11 130</i>		<i>8 150</i>		<i>7 857</i>	

1) Samdrifter regnes som en bedrift

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

Når det gjelder ammekyr viser tabell 5.6b relativt små endringer av andeler mellom områdene fra 1999 til 2017, med noe økt andel i Agder/Telemark og Rogaland mens Vestlandet og Trøndelag har redusert sin andel. For Østlandet og Nord-Norge er det liten endring i andel i perioden. For hele landet gikk antall jordbruksbedrifter med ammekyr svakt tilbake fram til 2014, for deretter å øke noe. De foreløpige tallene for 2018 viser en økning på 162 bedrifter (3 prosent) fra 2017.

Tabell 5.6b Antall og andel jordbruksbedrifter med ammekyr i landsdelene

	1999		2005		2010		2017		2018*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	1 930	35	1 745	33	1 743	33	1 909	35	1 968	35
Agder og Telemark	456	8	436	8	506	10	619	11	646	11
Rogaland	666	12	602	12	685	13	812	15	830	15
Vestlandet	1 111	20	1 123	21	992	19	873	16	882	16
Trøndelag	906	17	854	16	792	15	822	15	856	15
Nord-Norge	395	7	474	9	485	9	438	8	453	8
<i>Hele landet</i>	<i>5 464</i>		<i>5 234</i>		<i>5 203</i>		<i>5 473</i>		<i>5 635</i>	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendig jordbrukstelling i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

I Tabell 5.6c viser de foreløpige tallene for 2018 omtrent samme antall jordbruksbedrifter med sau som i 2017. Fra 1999 til 2019 er antall bedrifter redusert med 36 prosent. Den relative andelen viser en økning for Rogaland, noe nedgang på Vestlandet og i Nord-Norge, og relativt små endringer for de andre områdene.

Tabell 5.6c Antall og andel jordbruksbedrifter med sau i landsdelene

	1999		2005		2010		2017		2018*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	4 679	21	3 771	22	3 123	21	3 181	22	3 152	22
Agder og Telemark	1 953	9	1 358	8	1 081	7	1 121	8	1 136	8
Rogaland	3 194	14	3 003	17	2 673	18	2 541	18	2 536	18
Vestlandet	8 024	35	5 692	33	4 831	33	4 710	33	4 742	33
Trøndelag	1 836	8	1 448	8	1 288	9	1 313	9	1 320	9
Nord-Norge	3 023	13	2 128	12	1 783	12	1 584	11	1 560	11
<i>Hele landet</i>	<i>22 709</i>		<i>17 400</i>		<i>14 779</i>		<i>14 450</i>		<i>14 446</i>	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstellinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

Tabell 5.6d viser antall jordbruksbedrifter med purker. Rogaland har 4 prosentpoeng større andel av jordbruksbedriftene med purker i 2018 enn i 1999. Det totale antall jordbruksbedrifter med purker ble redusert med 70 prosent fra 1999 til 2018.

Tabell 5.6d Antall og andel jordbruksbedrifter med purker i landsdelene

	1999		2005		2010		2017		2018*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	1 489	41	809	38	537	37	442	39	420	38
Agder og Telemark	163	4	82	4	62	4	51	5	52	5
Rogaland	705	19	432	20	325	22	260	23	259	23
Vestlandet	390	11	202	10	146	10	118	10	131	12
Trøndelag	692	19	435	21	287	20	198	17	190	17
Nord-Norge	237	6	149	7	103	7	64	6	62	6
<i>Hele landet</i>	<i>3 676</i>		<i>2 109</i>		<i>1 460</i>		<i>1 133</i>		<i>1 114</i>	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

Tabell 5.6e viser antall jordbruksbedrifter med *over 500* verpehøns, for å se utviklingen på de bedriftene som driver med verpehøns over et visst omfang. Tabellen viser at fordelingen mellom landsdelene er endret i løpet av perioden. Trøndelag har økt sin andel fra 9 til 24 prosent fra 1999 til 2018, mens Agder/Telemark, Rogaland og Vestlandet har reduserte andeler. På Østlandet og i Nord-Norge har andelen vært stabil.

Tabell 5.6e Antall og andel jordbruksbedrifter med over 500 verpehøns i landsdelene

	1999		2005		2010		2017		2018*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	380	32	274	33	231	35	201	34	198	33
Agder og Telemark	131	11	85	10	49	7	32	5	33	5
Rogaland	365	31	261	31	201	31	155	26	158	26
Vestlandet	155	13	95	11	63	10	51	9	52	9
Trøndelag	102	9	80	10	87	13	128	22	137	23
Nord-Norge	53	4	34	4	26	4	22	4	24	4
<i>Hele landet</i>	<i>1 186</i>		<i>829</i>		<i>657</i>		<i>589</i>		<i>602</i>	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

Antall jordbruksbedrifter med slaktekylling økte fra 2001 til 2013, og har deretter blitt redusert (tabell 5.6f). De endelige tallene for 2017 viser 8 prosent økning i antall bedrifter fra 2001. I perioden 2001 til 2017 har Trøndelag økt sin andel, mens Østlandet har redusert sin andel. For de øvrige regionene er det mindre endringer i andel.

Tabell 5.6f Antall og andel jordbruksbedrifter med slaktekylling i landsdelene

	2001		2003		2010		2016		2017	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	279	55	257	53	258	45	273	46	241	44
Agder og Telemark	14	3	15	3	11	2	12	12	5	1
Rogaland	84	16	77	16	103	18	118	20	122	22
Vestlandet	27	5	27	6	14	2	10	2	3	1
Trøndelag	102	20	103	21	187	33	176	30	180	33
Nord-Norge	5	1	3	1	2	0	45	1		
<i>Hele landet</i>	<i>511</i>		<i>482</i>		<i>575</i>		<i>594</i>		<i>551</i>	

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Den beregna totalpopulasjon

For fordeling etter størrelsesgrupper, se kapittel 2.2, og fylkesvis fordeling se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

5.3 Sysselsetting

I innstilling 385 S (2014–2015) fra næringskomiteen til Stortinget viser komiteen til at; *«jordbruket er primærleddet i norsk verdikjede fram til forbruker. I mange lokalsamfunn er den totale sysselsettingseffekten, og verdiskapingen den står for, viktig»*.

Tabell 5.7 viser utviklingen i folkemengde, antall sysselsatte i alt¹⁴, antall normalårsverk i alt¹⁵ og antall årsverk i jordbruket på landsbasis.

Folketallet har økt gjennom hele perioden, og var i 2018 på 5,3 mill. Det er registrert en nær sammenhengende økning i antall sysselsatte fra 1993 til 2018. Andel sysselsatte av befolkningen har gått ned de siste årene. Arbeidsforbruket i jordbruket har en sammenhengende nedgangstrend etter 2. verdenskrig. I 2018 utgjorde årsverkene i jordbruket 1,8 prosent av antall sysselsatte normalårsverk.

¹⁴ Nasjonalregnskapets tall for sysselsetting ligger noe høyere enn Arbeidskraftundersøkelsens tall, fordi nasjonalregnskapstall også inkluderer utenlandske arbeidstakere på norske skip i utenriksfart. Deltidsansatte er inkludert i antall sysselsatte.

¹⁵ Antall sysselsatte normalårsverk er definert som antall heltidsregnede inntektsmottakere i produktiv virksomhet (dvs. at deltidsansatte er omregnet til heltids ved å bruke del av full post eller dellønnsbrøk som vekt).

Tabell 5.7 Folkemengde, sysselsatte i alt og årsverk i alt i jordbruket. 1 000 stk.

	1985	1999	2005	2010	2017	2018*
Folkemengde per 1.1. ¹⁾	4 146	4 445	4 606	4 858	5 277	5 312
Personer 15–74 år ²⁾	3 004	3 183	3 312	3 618	3 965	3 993
Sysselsatte i alt ²⁾	2 014	2 258	2 289	2 508	2 652	2 694
<i>Sysselsatte i % av befolkningen, 15–74 år²⁾</i>	<i>67,0</i>	<i>71,0</i>	<i>69,1</i>	<i>69,3</i>	<i>66,9</i>	<i>67,5</i>
Sysselsatte normalårsverk ³⁾	1 763	1 975	2 022	2 279	2 463	2 506
Årsverk i jordbruket ifølge BFJ	114,6	81,6	63,5	51,4	46,3	45,7
<i>Andel årsverk i jordbruket⁴⁾, %</i>	<i>6,5</i>	<i>4,1</i>	<i>3,1</i>	<i>2,3</i>	<i>1,9</i>	<i>1,8</i>

1) Statistisk sentralbyrå. Befolkningsstatistikk

2) Statistisk sentralbyrå. Arbeidskraftundersøkelsen

3) Statistisk sentralbyrå. Nasjonalregnskapet

4) Årsverk i jordbruket ifølge BFJ i forhold til totalt antall normalårsverk i Nasjonalregnskapet

*Foreløpige tall

5.4 Utviklingen i arbeidsforbruket i jordbruket

Utviklingen i arbeidsforbruket henger sammen med utviklingen i antall jordbruksbedrifter som er tatt opp i kapittel 5.1. I dette kapitlet ser vi på utviklingen i arbeidsforbruk for de samme kategoriene som er brukt for utviklingen i jordbruksbedrifter. Tallene i dette kapitlet er hentet fra SSB sine arbeidsforbrukstillinger, og tallene avviker noe fra tallene i Totalkalkylen for jordbruket. Dette skyldes at Totalkalkylens tall også omfatter arbeid med pelsdyr, noe SSB sine tall ikke gjør. I kapittel 5.4.4 viser vi også utviklingen av leid hjelp i forhold til total arbeidsinnsats i jordbruket.

5.4.1 Landsdelsnivå

Tabell 5.8 viser registrert arbeidsforbruk for menn og kvinner i jordbruket med årlig prosentvis endring i perioden 1990 til 2017.

På landsbasis er den årlige prosentvise nedgangen minst i perioden 2010–2018, og størst i perioden 1999–2010. Fordelingen mellom menn og kvinners andel av den totale arbeidsinnsatsen har vært stabil de siste årene.

Ser vi på utviklingen i de ulike landsdelene, ble arbeidsforbruket i periodene 1990–1999 og 1999–2010 mest redusert på Vestlandet.

I SSBs datainnsamling er det f.o.m. 1999 registrert arbeidsforbruk utført av selvstendig næringsdrivende, men disse timene er ikke fordelt etter kjønn. For 2010 er det i tillegg registrert timer utført av deltakere i samdrifter, men disse timene er heller ikke fordelt etter kjønn. I tabellene nedenfor er timer både for selvstendig næringsdrivende og deltakere i samdrifter fordelt på mann/kvinne med samme forhold som de kjønnsfordelte timene. I 1999, 2010 og 2018 utgjorde dette hhv. 1 314, 3 140 og 4 245 årsverk.

**Tabell 5.8 Registrert arbeidsforbruk for menn og kvinner i jordbruket fordelt på landsdeler.
 1 000 årsverk¹⁾**

		1990	1999	2005	2010	2018*	Årlig % endring		
							90–99	99–10	10–18
Østlandet	Menn	23,7	19,5	16,3	13,6	12,5	-2,1	-3,2	-1,7
	Kvinner	7,6	6,3	5,3	4,1	4,0	-2,1	-3,8	-2,0
	Sum	31,3	25,8	21,6	17,7	16,6	-2,1	-3,4	-1,7
Agder og Telemark	Menn	4,4	3,5	2,8	2,2	2,0	-2,6	-4,1	-1,7
	Kvinner	1,5	1,2	1,0	0,7	0,7	-2,8	-4,8	-1,6
	I alt	5,9	4,7	3,8	2,9	2,8	-2,7	-4,3	-1,7
Rogaland	Menn	8,7	7,0	6,1	5,1	4,7	-2,4	-2,8	-1,6
	Kvinner	2,7	2,3	2,0	1,6	1,4	-1,9	-3,2	-1,6
	I alt	11,4	9,3	8,2	6,7	6,1	-2,2	-2,9	-1,6
Vestlandet	Menn	17,7	13,9	11,0	8,1	7,4	-2,6	-4,8	-2,0
	Kvinner	6,9	4,8	3,5	2,6	2,4	-3,9	-5,4	-2,2
	Sum	24,6	18,5	14,4	10,7	9,7	-3,1	-4,9	-2,1
Trøndelag	Menn	11,3	9,9	7,9	6,2	5,3	-1,6	-4,2	-2,7
	Kvinner	3,8	3,0	2,2	1,7	1,5	-2,7	-5,0	-3,2
	Sum	15,1	12,9	10,1	7,9	6,8	-2,0	-4,4	-2,8
Nord-Norge	Menn	7,4	6,1	5,0	3,8	3,1	-2,1	-4,2	-3,4
	Kvinner	2,8	2,2	1,8	1,3	1,2	-2,9	-4,7	-1,8
	Sum	10,2	8,3	6,8	5,1	4,3	-2,3	-4,3	-3,0
Landet	Menn	73,2	59,8	49,1	39,1	35,0	-2,2	-3,8	-2,1
	%	74	75	76	76	76			
	Kvinner	25,4	19,7	15,8	12,1	11,2	-2,8	-4,5	-2,1
	%	26	25	24	24	24			
	Sum	98,5	79,5	64,9	51,2	46,2	-2,4	-4,0	-2,1

1) 1875 timer per årsverk til 1999 og 1 845 timer fra 2003

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Utvalgstillinger 1990 og 2005, fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger 1999 og 2010. Landbruksundersøkelsen 2018

Tabell 5.9 viser utviklingen i jordbrukets andel av sysselsettingen i landsdelene. Dette er beregnet ved at jordbrukets arbeidsforbruk målt i årsverk er relatert til antall sysselsatte i alt i regionen. Størrelsene er derved ikke helt sammenlignbare. I antall sysselsatte inngår også deltidsansatte med mindre enn ett årsverk. Et årsverk i jordbruket er ikke synonymt med en sysselsatt. Dels vil en del brukere arbeide utover ett årsverk, og dels vil det være deltidsarbeidsplasser i jordbruket som i det øvrige næringsliv. Det er også vanlig med yrkeskombinasjoner blant brukere. Med dette utgangspunktet vil ikke de absolutte tallene gi et reelt bilde, men gi mulighet for å sammenholde utviklingen mellom områder og i tid.

Tabell 5.9 Jordbrukets andel av sysselsettingen målt ved registrert arbeidsforbruk i årsverk i jordbruket relativt til antall sysselsatte i landsdelen totalt¹⁾. Prosent

		1997	1999	2005	2010	2016
Østlandet	Menn	3,8	3,5	2,9	2,2	1,9
	Kvinner	1,4	1,3	1,0	0,7	0,6
	I alt	2,7	2,4	2,0	1,5	1,3
Agder og Telemark	Menn	3,4	3,2	2,6	1,9	1,7
	Kvinner	1,3	1,3	1,0	0,7	0,6
	I alt	2,5	2,3	1,8	1,4	1,2
Rogaland	Menn	7,4	6,8	5,7	4,2	3,3
	Kvinner	3,0	2,6	2,3	1,5	1,4
	I alt	5,4	4,9	4,1	3,0	2,4
Vestlandet	Menn	7,5	6,5	5,2	3,5	2,9
	Kvinner	3,4	2,5	1,9	1,3	1,1
	I alt	5,6	4,7	3,7	2,6	2,0
Trøndelag	Menn	9,8	9,6	7,5	5,5	4,3
	Kvinner	3,6	3,2	2,4	1,7	1,4
	I alt	7,0	6,6	5,1	3,9	3,0
Nord-Norge	Menn	5,4	5,0	4,3	3,2	2,6
	Kvinner	2,2	2,1	1,7	1,1	0,9
	I alt	3,9	3,7	3,0	2,4	1,7
Hele landet	Menn	5,4	4,9	4,1	3,0	2,5
	Kvinner	2,1	1,8	1,5	1,0	0,8
	I alt	3,9	3,5	2,8	2,0	1,7

1) Sammenligningen avviker noe fra faktiske forhold, da en sysselsatt i gjennomsnitt arbeider mindre enn ett årsverk

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Arbeidskraftundersøkelsen, Utvalgstillingene i 1997,2005 og 2016, den fullstendige jordbrukstillingen for 1999 og 2010

Det framgår av Tabell 5.9 at jordbruket har større betydning for sysselsetting for menn enn for kvinner. Målt på denne måten er jordbrukets betydning for sysselsettingen avtagende i alle regioner. Sysselsettingsvirkningen er relativt størst i Trøndelag og minst i Agder/Telemark.

5.4.2 Virkeområder for distriktpolitiske virkemidler

Tabell 5.10 viser utviklingen for virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler. De ulike sonene er nærmere omtalt i kapittel 5.1.3. I 2013 ble virkemiddelområdene endret fra fire til tre soner. Tabellen er oppdatert med dagens inndeling i årene bakover. Virkemidlene trappes opp i rekken fra I til III, slik at sone III har de mest omfattende distriktpolitiske virkemidlene. I sone I er det ikke distriktpolitiske virkemidler.

Tabell 5.10 Registrert arbeidsforbruk for menn og kvinner i jordbruket fordelt på virkeområder for distriktpolitiske virkemidler. 1 000 årsverk

		1990	1995	1999	2010	2016	Årlig % endring		
							90-99	99-10	10-16
Sone I	Menn	23,9	22,0	19,2	13,2	11,4	-2,4	-3,3	-2,4
	Kvinner	7,2	6,7	6,0	4,2	3,6	-2,0	-3,2	-2,5
	Sum	31,1	28,7	25,3	17,4	15,0	-2,3	-3,3	-2,4
Sone II	Menn	5,8	5,2	4,7	3,2	2,9	-2,3	-3,4	-1,6
	Kvinner	1,9	1,8	1,4	0,8	0,8	-3,3	-5,0	0,0
	Sum	7,7	7,0	6,2	4,0	3,7	-2,6	-3,8	-1,3
Sone III	Menn	43,4	40,7	35,8	22,8	19,9	-2,1	-4,0	-2,2
	Kvinner	16,3	14,2	12,2	7,1	6,2	-3,2	-4,8	-2,2
	Sum	59,7	54,9	48,0	29,9	26,1	-2,4	-4,2	-2,2
Hele landet	Menn	73,2	67,9	59,8	39,1	34,2	-2,2	-3,8	-2,2
	Kvinner	25,4	22,7	19,7	12,1	10,6	-2,8	-4,3	-2,2
	Sum	98,5	90,6	79,5	51,2	44,8	-2,4	-3,9	-2,2

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Utvalgstillingene 1990 og 1995, den fullstendige jordbrukstillingen i 1999 og 2010 og Landbruksundersøkelsen 2016

5.4.3 Utvikling annen arbeidshjelp

Tabell 5.11 viser andelen «annen arbeidshjelp» i forhold til total arbeidsinnsats i jordbruket. «Annen arbeidshjelp» omfatter fast og tilfeldig hjelp som ikke defineres som i familie med bruker eller ektefelle/samboer, samt innleid selvstendig næringsdrivende. Tabellen gjelder for jordbruksbedrifter drevet av personlig bruker. Jordbruksbedrifter drevet av upersonlig bruker, som f.eks. ANS, DA, AS mv. er ikke med.

Andelen leid hjelp har økt og det er de minste brukene som har den største økningen. En av årsakene til det er at enkelte deltakere i melkesamdrifter blir registrert uten jordbruksareal, dvs. de kjøper fôr fra medlemmene i samdrifta, og driver sine egne gårdsbruk utenom samdrifta. En annen årsak er sannsynligvis at det på en stor del av disse brukene drives intensive produksjoner som grønnsaker, frukt og bær, noe som krever stor arbeidsinnsats i en kort periode av året.

Tabell 5.11 Andel «annen arbeidshjelp»¹⁾ i forhold til total arbeidsinnsats i jordbruket

	1999	2010	2017
Østfold	19,4	28,7	35,2
Akershus/Oslo	21,7	30,7	34,4
Hedmark	20,3	26,3	30,1
Oppland	14,6	25,2	26,9
Buskerud	19,2	37,8	42,7
Vestfold	28,5	41,5	46,5
Telemark	14,1	23,9	27,0
Aust-Agder	19,1	29,0	36,5
Vest-Agder	11,9	22,9	27,3
Rogaland	14,6	29,7	29,0
Hordaland	10,6	19,2	20,8
Sogn og Fjordane	8,6	18,7	19,1
Møre og Romsdal	10,4	21,0	28,0
Sør-Trøndelag	12,2	21,4	
Nord-Trøndelag/ Trøndelag	15,9	27,5	28,5
Nordland	11,9	20,0	22,6
Troms	10,6	15,5	23,8
Finnmark	11,1	23,9	36,2
Hele landet	14,6	25,5	28,7
Jordbruksareal i drift			
0–49 dekar	28,3	58,1	40,7
50–99 dekar	9,1	16,4	23,3
100–199 dekar	10,4	13,1	18,6
200–499 dekar	14,7	19,0	23,0
>500 dekar	34,2	44,2	45,7

1) «Annen arbeidshjelp» omfatter fast og tilfeldig hjelp som ikke defineres som i familie med bruker eller ektefelle/samboer, samt innleid selvstendig næringsdrivende

Kilde: Statistisk sentralbyrå, jordbrukstelling 1999 og Landbrukstelling 2010, Landbruksundersøkelsen 2017

5.5 Alder på bruker

Tabell 5.12 gir en oversikt over aldersfordelingen, og Tabell 5.13 viser gjennomsnittsalderen på personlige brukere etter størrelsen på jordbruksbedriftene.

Brukere under 39 år utgjør 18 prosent av alle brukere i 2018, mot 26 prosent i 1999. I 1999 var 45 prosent av brukerne over 50 år, og denne andelen økte til 57 prosent i 2018.

Tabell 5.12 Personlig brukere etter alder. Antall og prosent

Aldersgruppe	1999	2005	2010	2017	2018*
-39	17 923	11 083	8 391	6 900	6 804
%	26	22	19	18	18
40-49	20 447	15 129	12 863	9 779	9 341
%	29	30	29	26	25
50-59	19 276	15 109	12 984	11 437	11 232
%	28	30	30	30	30
60-65	7 074	6 162	6 113	5 184	5 202
%	10	12	14	14	14
66-69	2 907	1 899	2 153	2 364	2 283
%	4	4	5	6	6
over 70	2 332	1 094	1 262	2 609	2 750
%	3	2	3	7	7
Totalt	69 959	50 476	43 766	38 273	37 612

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Fra 1999 til 2018 har gjennomsnittsalderen gått opp for alle bruksstørrelser. I hovedsak går gjennomsnittsalderen på brukere ned med økende bruksstørrelse (Tabell 5.13).

Tabell 5.13 Gjennomsnittlig alder på brukere etter arealgrupper

Størrelsesgruppe	1999	2005	2010	2017	2018*
< 100	50,3	51,1	51,8	53,3	53,6
100-199	46,9	49,0	50,3	52,3	52,5
200-299	45,4	47,2	48,8	50,6	50,7
300-499	45,2	46,6	47,5	49,0	49,2
500-799	45,3	46,2	47,0	47,9	48,0
≥800	46,0	45,8	46,9	48,3	48,4
Alle jordbruksbedrifter	48,0	48,8	49,8	51,4	51,5

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, beregna totalpopulasjon i 2005, 2017 og 2018

For fylkesvis fordeling, se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

5.6 Landbrukseiendommer

Landbruksregisteret registrerer antall landbrukseiendommer. Landbrukseiendommene er f.o.m. 2007 knyttet opp mot Matrikkelen¹⁶, der en innhenter opplysninger om eierforhold og bebyggelse.

Det var i 2017 ca. 162 300 landbrukseiendommer med minst 5 daa eid jordbruksareal og det er ca. 3 000 færre enn i 2012. I tillegg til dette er det ca. 21 000 eiendommer med minst 25 daa produktivt skogareal, som ikke har eller har mindre enn 5 dekar jordbruksareal.

Tabell 5.14a gir en oversikt over antall eiendommer med minst 5 dekar eid jordbruksareal og antall eiere. På 69 prosent av eiendommene er det mannlig eier, mens kvinner eier 25 prosent av eiendommene i 2017. På de resterende eiendommene er eieren for eksempel et aksjeselskap, annet selskap, utenlandsk eier, en personlig eier som er død eller eier ikke er oppgitt.

Tabell 5.14a Antall landbrukseiendommer med minst 5 daa eid jordbruksareal desember 2012, 2016 og 2017, og eiere i desember 2017

Eid jordbruks-areal	Eiendommer i alt			Eiere 2017		
	2012	2016	2017	Mann	Kvinne	Upers. o.a.
< 100 daa	132 385	129 521	128 878	85 601	34 788	8 489
%	80	79	79	66	27	7
100–199 daa	22 121	22 143	22 058	17 182	4 307	569
%	13	14	14	78	19	3
200–299 daa	6 640	6 891	6 892	5 394	1 298	200
%	4	4	4	78	19	3
300–499 daa	3 269	3 477	3 506	2 757	614	135
%	2	2	2	79	18	4
500–799 daa	712	809	835	629	150	56
%	0	0	1	78	19	7
>800 daa	138	145	147	93	19	35
%	0	0	0	64	13	24
Landet	165 265	162 986	162 316	111 656	41 176	9 484
%				69	25	6

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Eieropplysninger er hentet fra Matrikkelen (GAB)

En jordbruksbedrift omfatter alt som blir drevet som en enhet, under en ledelse og med felles bruk av produksjonsmidler. Jordbruksbedriften er uavhengig av kommunegrenser og kan omfatte arealer på en eller flere landbrukseiendommer, dvs. både eide og leide arealer. Antall landbrukseiendommer er derfor langt høyere enn

¹⁶ Matrikkelen er et offentlig register over Grunneiendommer, Adresser og Bygninger i Norge. Registeret ble opprettet i forbindelse med innføringen av delingsloven den 1. januar 1980 og forvaltes av Statens kartverk.

antall jordbruksbedrifter. Tabell 5.14b viser antall jordbruksbedrifter i 1999 og 2017, og antall brukere i 2017.

Tabell 5.14b Antall jordbruksbedrifter i 1999 og 2017, og personlige brukere i 2017

Eid jordbruks-areal	Antall jordbruksbedrifter		Brukere, 2017		
	1999	2017	Mann	Kvinne	Upers. o.a.
< 100 daa	31 237	12 159	9 188	2 257	714
%	44	30	76	19	6
100–199 daa	22 286	10 653	8 648	1 726	279
%	32	26	81	16	3
200–299 daa	10 367	6 776	5 573	983	220
%	15	17	82	15	3
300–499 daa	5 273	6 280	5 240	761	279
%	7	16	83	12	4
500–799 daa	1 287	2 985	2 422	270	293
%	2	7	81	9	10
>800 daa	290	1 485	1 135	70	280
%	0	4	76	5	19
<i>Landet</i>	<i>70 740</i>	<i>40 338</i>	<i>32 206</i>	<i>6 067</i>	<i>2 065</i>
%			80	15	5

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendig jordbrukstelling i 1999, og beregna totalpopulasjon i 2017

5.7 Bygdeutvikling

Midler til investering og bedriftsutvikling i landbruket (IBU-midlene) er det viktigste økonomiske virkemidlet til Landbruks- og matdepartementet for å nå målet om næringsutvikling i – og i tilknytning til landbruket. Formålet er å legge til rette for langsiktig og lønnsom verdiskaping, samt bidra til sysselsetting, bosetting og et variert landbruk i alle deler av landet med utgangspunkt i landbrukets ressurser generelt og landbrukseiendommen spesielt.

Tabell 5.15 gir en oversikt over søknader om IBU-midler til Innovasjon Norge. Antall søknader har i hovedsak gått ned etter 2009, først og fremst fordi det foretas en grundig siling av prosjekter på kommuneplan for å utnytte de knappe rammene best mulig. De sakene som innvilges støtte er også gjennomgående større enn for noen år tilbake. I 2018 var det både færre søknader (-15 prosent) og færre innvilgede søknader (- 10 prosent) enn i 2017. Dette til tross for større rammer enn i 2017. Innovasjon Norge oppgir at dette skyldes at regionale partnerskap fra 2018 ikke kan fastsette lavere regler for støtte enn det forskriften gir rom for, og at det i 2018 var en ordning med 75 mill. kr i tilskudd til investeringsstøtte i landbruket.

Tabell 5.15 Søknader om IBU-midler

	1999	2008	2010	2017	2018
Antall søknader	9 315	1 632	1 721	1430	1205
Antall innvilgede søknader	8 527	1 379	1 489	1212	1091
Andel innvilget, i %	91	84	87	85	91

Kilde: Innovasjon Norge

Tabell 5.16 viser en oversikt over tildeling av IBU-midler. For 1999 og 2010 viser den også lånerammer for beregning av rentestøtte. Det var bare selve rentestøtten som var IBU-midler. Ordningen med rentestøtte ble avvirket i 2015.

IBU-tilskudd til tradisjonelt jord- og hagebruk økte med 25 mill. kr fra 2017 til 2018, mens tilskudd til andre IBU-tiltak økte med 16 mill. kr.

Tabell 5.16 Tildeling av IBU-midler, mill. kr

	1999	2010		2017	2017
	IBU-tilskudd	IBU-tilskudd	Låneramme	IBU-tilskudd	IBU-tilskudd
Tradisjonelt jord- og hagebruk	220	308	949	517	542
Grøfting	32				
Andre IBU-tiltak	343	101	78	86	102
Forvaltet av Fylkesmannen		71			
Sum	595	480	1 027	603	644

Kilde: Innovasjon Norge

Tabell 5.17 viser den fylkesvise fordelingen av midlene i 1999, 2017 og 2018.

Tabell 5.17 Fylkesvis tildeling av IBU-midler. Mill. kr

	1999		2016		2018	
	Jord- og hagebruk	Andre tiltak	Jord- og hagebruk	Andre tiltak	Jord- og hagebruk	Andre tiltak
Østfold	8,2	15,6	19,1	4,5	16,4	5,0
Akershus/Oslo	6,6	13,9	15,9	3,2	16,5	4,3
Hedmark	16,9	22,4	32,7	6,8	36,1	9,4
Oppland	18,8	24,6	39,2	4,6	47,6	6,8
Buskerud	9,6	17,7	23,1	5,6	32,7	5,2
Vestfold	6,7	11,8	14,4	2,8	21,0	2,1
Telemark	7,1	16,5	23,9	3,7	19,4	5,4
Aust-Agder	5,3	12,1	11,4	6,8	12,6	7,3
Vest-Agder	6,2	13,3	13,0	2,2	21,7	2,8
Rogaland	14,9	23,5	47,9	3,1	40,8	2,6
Hordaland	12,7	22,5	33,1	6,0	38,4	3,6
Sogn og Fjordane	17,8	27,6	51,7	4,2	52,3	3,8
Møre og Romsdal	16,8	24,7	41,5	3,1	44,7	6,3
Sør-Trøndelag	15,1	23,2	39,3	4,0		
Nord-Trøndelag/Trøndelag ¹⁾	21,0	25,7	32,9	10,0	69,5	15,5
Nordland	15,9	20,4	36,1	6,7	37,7	11,4
Troms	12,0	15,9	23,4	3,1	20,3	9,2
Finnmark	8,4	11,6	18,7	2,2	10,9	0,7
Flere fylker				3,3	3,4	0,1
Sum	220,0	343,0	517,2	85,7	542,1	101,6

Kilde: Innovasjon Norge

¹⁾Trøndelag fra 2018

I tillegg til IBU-midlene ble det gitt tilskudd til investeringsstøtte for landbruket som en engangsløyving for 2018 utenom Jordbruksavtalen. Midlene ble fordelt fylkesvis i hovedsak etter samme nøkkel som IBU-midlene. Fylkene Trøndelag, Rogaland og Oppland fikk størst andel med henholdsvis ca. 12, 7 og 7 mill. kr. Det ble gitt mest støtte til storfekjøttproduksjon med 31 mill. kr og melkeproduksjon med 16 mill. kr.

5.8 Tilleggsnæringer

Det er gjennom en årrekke satset på å utvide næringsgrunnlaget med basis i jordbruksbedrifter, blant annet gjennom bygdeutviklingsmidlene (kapittel 5.7).

I Meld. St. 31 (2014–2015) Garden som ressurs – marknaden som mål, skrives det om vekst og gründerskap innen landbruksbaserte næringer. Det sies videre at det er markedspotensiale og gode muligheter både for videre utvikling av eksisterende landbruksbaserte næringer og utvikling av nye produkter og tilbud. Meldingen påpeker at det er viktig at landbruksnæringen tar tak i disse mulighetene som grunnlag for å øke verdiskapingen og skape stabile arbeidsplasser på både små og store jordbruksbedrifter.

Både landbruksundersøkelsene og -tellingene fra SSB har spørsmål om tilleggs-næringer. Det må bemerkes at i disse undersøkelsene svarer bøndene på et ja/nei-spørsmål om de har tilleggsnæring eller ikke. Det er ikke noen vurdering av omfanget på tilleggsnæringen eller krav om at aktiviteten er skattemessig registrert som egen næring. I Tabell 5.18 viser vi fylkesvis antall enheter med tilleggsnæring, og en fordeling av noen sentrale aktiviteter og arbeidsforbruk. Nederst er antall enheter i 2017 fordelt på virkeområder for distriktpolitiske virkemidler forklart i kapittel 5.1.2.

Bearbeiding av eget skogsvirke, bortfeste av tomter og utleie av jordbruksareal er aktiviteter med relativt stort omfang som ikke er spesifisert i tabellen. I Statistisk sentralbyrås materiale regnes pelsdyrnæringen som en tilleggsnæring, mens i Totalkalkylen for jordbruket inngår pelsdyrproduksjonen i jordbruket.

Andelen jordbruksbedrifter som har tilleggsnæring var 41 prosent i 1999, 55 prosent i 2016 og 2017. På en jordbruksbedrift kan det være aktiviteter som faller inn under flere ulike grupper av tilleggsnæring.

Leiekjøring og utleie av jakt/fiske er den vanligste tilleggsnæringen, i tillegg til samleposten «annet». På landsbasis drev 43 prosent av de som hadde tilleggs-næring i 2017 med leiekjøring.

Leiekjøring er vanlig over hele landet, men har aller størst utbredelse i Troms. Utleie av jakt og fiskerettigheter er relativt hyppigst i Buskerud og Trøndelag, mens camping, hytteutleie og annen gardsturisme har høyest andel i Telemark og Sogn og Fjordane. Utleie av bygninger for øvrig er vanligst i Østfold.

**Tabell 5.18 Antall jordbruksbedrifter med tilleggsnæringer og tilhørende arbeidsforbruk.
Fylkesvis utbredelse av de ulike tilleggsnæringene 2017**

	Antall jordbruksbedrifter med tilleggsnæring						Arbeid, årsverk
	Antall i alt	Antall					
		Leie- kjøring	Utleie jakt- og fiskerett	Camping, hytteutleie, gards- turisme	Utleie av drifts- bygning og våningshus	Annet	
<i>Landet, 1999</i>	29 097	14 076	5 851	3 106	3 490	12 096	4 357
<i>Landet, 2010</i>	26 610	10 834	10 289	2 448	5 937	14 252	4 062
<i>Landet 2016</i>	22 074	9 746	8 283	2 033	5 497	13 781	2 643
<i>Landet 2017</i>	21 847	9 377	7 920	1 805	5 186	13 852	3 349
Østfold	1 308	575	157	47	572	854	
Akershus/Oslo	1 193	598	304	62	449	734	
Hedmark	1 847	833	781	100	453	1015	
Oppland	2 629	1242	1421	204	514	1413	
Buskerud	1 425	537	805	189	362	1162	
Vestfold	784	372	193	14	277	607	
<i>Østlandet</i>	<i>9 186</i>	<i>4157</i>	<i>3661</i>	<i>616</i>	<i>2627</i>	<i>5785</i>	
Telemark	840	395	187	136	157	662	
Aust-Agder	455	249	111	45	75	364	
Vest-Agder	557	189	74	22	109	443	
<i>Agder og Telem.</i>	<i>1 852</i>	<i>833</i>	<i>372</i>	<i>203</i>	<i>341</i>	<i>1469</i>	
<i>Rogaland</i>	<i>1 743</i>	<i>638</i>	<i>362</i>	<i>125</i>	<i>415</i>	<i>1177</i>	
Hordaland	1 334	491	199	103	350	881	
Sogn og Fjordane	1 377	524	552	227	257	662	
Møre og Romsdal	1 278	580	439	149	216	688	
<i>Vestlandet</i>	<i>3 989</i>	<i>1595</i>	<i>1190</i>	<i>479</i>	<i>823</i>	<i>2231</i>	
<i>Trøndelag</i>	<i>3 567</i>	<i>1412</i>	<i>2002</i>	<i>279</i>	<i>746</i>	<i>2394</i>	
Nordland	962	431	205	86	130	539	
Troms	396	234	103	6	85	192	
Finnmark	152	76	25	11	21	60	
<i>Nord-Norge</i>	<i>1 510</i>	<i>741</i>	<i>333</i>	<i>103</i>	<i>236</i>	<i>791</i>	
Virkeområder, 2017							
Sone I	9 342	3 905	2 525	407	2 974	6 424	
Sone II	12	5 472	5 396	1 398	2 212	7 429	

Kilde: SSB. Jordbrukstelingen 1999, landbrukstelingen 2010 og landbruksundersøkelsen 2016 og 2017

Driftsgranskingene registrerer driftsoverskudd for næringsvirksomhet og deler denne i jordbruk, skogbruk, tilleggsnæringer og annen næring. Driftsgranskingene omfatter jordbruksbedrifter «der en vesentlig del av inntektene kommer fra bruket» uten at de er rekruttert spesielt med tanke på tilleggsnæringer. For de 928 jordbruksbedriftene som inngikk i denne undersøkelsen i 2017, ga tilleggsnæringer et driftsoverskudd på kr 70 100 i gjennomsnitt per bedrift. Det er nesten seks ganger skogbrukets bidrag, og det utgjør ca. 16 prosent av jordbrukets driftsoverskudd i 2017.

Tabell 5.19 viser at tilleggsnæringene er en betydelig inntektskilde i alle bruksstørrelser i driftsgranskingsmaterialet.

Tabell 5.19 Driftsoverskudd i jordbruk, skogbruk, tilleggsnæring og annen næring. 2017. 1 000 kr

Arealgruppe, dekar	Jordbruk	Skogbruk	Tilleggsnæring	Annen næring
0–49	303,4	3,0	86,2	32,5
50–99	270,2	0,8	77,1	56,2
100–199	236,9	12,1	48,8	52,3
200–299	284,8	14,2	61,1	28,7
300–499	450,5	9,8	68,9	37,9
>500	702,9	15,8	92,3	34,6
Alle jordbr.bedrifter	426,5	12,1	70,1	37,8

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene 2017

I 2017 hadde 64 prosent (592 bruk) omsetning over kr 20 000 i tilleggsnæring, noe som er to prosent mer enn året før. (Omsetning er definert som salgsinntekter av varer og tjenester.)

På 81 prosent av de 928 jordbruksbedriftene, dvs. 751 bruk, er det registrert omsetning på tilleggsnæring. Mange jordbruksbedrifter har registrert omsetning på flere tilleggsnæringsaktiviteter.

Tabell 5.20 presenterer resultater fra disse 751 brukene, og viser gjennomsnittlig driftsoverskudd, omsetning og arbeidstimer i ulike tilleggsnæringsaktiviteter og i gjennomsnitt per jordbruksbedrift. Kolonnene merket n viser hvor mange observasjoner som ligger til grunn for tilhørende gjennomsnitt. Når en splitter opp i driftsgrener får en et betydelig større antall observasjoner enn om en ser på hele gruppen under ett. Dette er på grunn av at mange jordbruksbedrifter driver med flere ulike typer tilleggsnæring, og hvert bruk kommer dermed med i flere undergrupper.

Driftsoverskudd i tilleggsnæringen er i gjennomsnitt kr 83 100 på disse jordbruksbedriftene. Dette er kr 4 200 mer enn året før. Det kan registres omsetning på noen færre jordbruksbedrifter enn de som har beregnet driftsoverskudd. Dette kommer av at flere jordbruksbedrifter kun har kostnader på tilleggsnæring eller kun balanseverdier og derav avskrivninger, noe som medfører at de får beregnet negativt driftsresultat uten å ha omsetning.

Tabell 5.20 Gjennomsnittlig driftsoverskudd, omsetning og arbeidstimer i ulike tilleggsnæringsaktiviteter og i gjennomsnitt per jordbruksbedrift. 2017

	Driftsoverskudd		Omsetning		Arbeidstimer	
	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt
Utleie	443	49 700	426	81 600	323	27
Maskinkjøring	463	53 600	455	138 300	442	173
Vareproduksjon	166	17 700	132	158 200	129	243
Utmarksnæring	321	25 800	301	29 700	159	26
Turisme	13	38 500	12	208 300	12	485
Annen tjenesteyting	60	93 400	56	252 800	55	590
Gj.snitt per jordbr.bedr.	773	83 100	773	186 700	704	226

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene 2017

De jordbruksbedriftene som har registrert arbeidsforbruk i tilleggsnæringen har et gjennomsnitt på 226 timer per bruk i 2017. Det er brukerne selv som oppgir arbeidsforbruket og for en del er det vanskelig å skille helt nøyaktig mellom timer i jordbruket og tilleggsnæring. Det er derfor knyttet noe mer usikkerhet til registreringene av arbeidstimer enn til de økonomiske tallene.

Vi ser at det er maskinkjøring og utleie som er de mest utbredte tilleggsnæringsaktivitetene, og at det er annen tjenesteyting som gir høyest gjennomsnittlig driftsoverskudd. Annen tjenesteyting omfatter blant annet «Inn på tunet», landbruksverksted, klauvskjæring med mer. Turisme er den mest arbeidskrevende tilleggsnæringen, med gjennomsnittlig 485 timer per jordbruksbedrift, men der er det kun 12 bruk som er med i beregningene.

Driftsoverskuddet fra tilleggsnæring utgjorde i gjennomsnitt 7 prosent av samlet inntjening på alle 928 driftsgranskingsbruk i 2017. I hele perioden etter 2005 har andelen fra tilleggsnæringer vært på 6-7 prosent av samlet inntjening. Bidraget varierer naturlig nok med ulike regioner og ulike tilleggsnæringer. I 2017 hadde bidrag fra tilleggsnæringer mest betydning på flatbygdene både i Trøndelag og på Østlandet. I Rogaland og Agder har tilleggsnæringer mest betydning i andre bygder.

6 Miljø og ressursvern

I Prop.1S (2015-2016) sies det at «*For å sikre at befolkninga i dag og framtidige generasjonar har tilgang til nok og trygg mat, tømmer og treprodukt, energi og andre varer og tenester, må landbruket ha eit langsiktig perspektiv for vern og berekraftig bruk av areal og ressursgrunnlaget i landbruket*».

En partssammensatt arbeidsgruppe la i februar 2015 fram rapporten «Helhetlig gjennomgang av miljøvirkemidler i jordbrukspolitikken». Der presenteres nasjonale miljømål, herunder følgende mål for jordbruket:

- Kulturlandskap
- Biologisk mangfold
- Kulturminner og kulturmiljøer
- Friluftsliv og tilgjengelighet
- Avrenning til vann
- Utslipp til luft
- Plantevernmidler

Budsjettnemndas resultatkontroll for miljø- og ressursvern bygger på denne rapporten, samt på resultatene fra LMDs miljøarbeid som dokumenteres i rapporten «Jordbruk og miljø» fra Statistisk sentralbyrå, og i Landbruksdirektoratets miljøstatistikk.

6.1 Miljøprogram i jordbruket

Langsiktig ressursforvaltning og ivaretagelse av miljøet er viktige hensyn i landbrukspolitikken. Hovedutfordringen er å sikre en bærekraftig ressursforvaltning der miljøhensyn i næringsvirksomheten, vern om areal og ressurser i et langsiktig perspektiv og utvikling av miljøgodene i jordbruket står i fokus.

Ved jordbruksoppgjøret 2003 ble det derfor bestemt at det skulle innføres miljøprogram i jordbruket. Hovedhensikten var å øke miljøarbeidet i jordbruket, og gjøre miljøordningene og miljøinnsatsen mer synlig. Fra 2013 ble nytt Nasjonalt miljøprogram satt i verk¹⁷. Her legges det vekt på økt miljøretting av de regionale miljøtilskuddene.

Miljøprogram i jordbruket er delt på tre nivå:

- 1. Nasjonalt miljøprogram** ble innført fra 2004, og har som hovedmål å sikre et åpent og variert jordbruks- og kulturlandskap, og sikre at særprega landskapstyper (som bla verdifulle biotoper og kulturmiljø) blir ivarettatt. Det skal også medvirke til at jordbruksproduksjonen fører til minst mulig forurensning og tap av næringsstoffer, og ivareta internasjonale plikter. Det nasjonale miljøprogrammet legger de sentrale målene, sikrer helheten og legger rammene for de regionale og kommunale miljøordningene. Virkemidlene er areal- og kulturlandskapstilskudd, tilskudd til dyr på beite, tilskudd til bevaringsverdige storferaser, tilskudd til økologisk jordbruk, klima og miljøprogrammet og utvalgte kulturlandskap i jordbruket/verdensarvområdene.
- 2. Regionale fylkesvise miljøprogram (RMP)** ble innført fra 2005, og skal bidra til økt forankring av miljøarbeidet i landbruket på lokalt og regionalt nivå. Miljøprogrammene skal fremme følgende miljømål:
  - redusere forurensning til vann og luft
  - ivareta kulturlandskap og kulturminner
  - tilrettelegge for friluftsliv
  - ivareta biologisk mangfold
- 3. Kommunale miljøordninger, blant annet SMIL-ordningene** ble innført fra 2004. SMIL er delt inn i en kulturlandskapsdel og en forurensingsdel, men det kan òg gis til planleggings- og tilretteleggingsprosjekt for å få en mer helhetlig og samordnet innsats på miljøområdet. Miljømidler over Landbrukets utviklingsfond (LUF) omfatter SMIL (spesielle miljøtiltak i jordbruket) og NMSK (nærings- og miljøtiltak i skogbruket). Saksbehandlingen skal bygge på kommunale tiltaksstrategier, men også ta hensyn til prioriteringene i RMP for fylket. SMIL-

---

¹⁷ Nasjonalt miljøprogram 2012. Nasjonale prioriteringer og virkemidler i jordbrukets miljøinnsats, Landbruksdirektoratet

ordningen retter seg mot jordbrukets kulturlandskap, og tiltaket må være tilknyttet en registrert landbrukseiendom.

Kravet om miljøplan for den enkelte gårdbruker opphørte fra og med 1.1.2015, men miljøplan er fortsatt et krav for å få produksjonstilskudd. For å få godkjent KSL er det også fortsatt et krav at det gjøres miljøregistreringer. Det kan medføre avkorting i tilskudd hvis miljøkrav ikke er oppfylt.

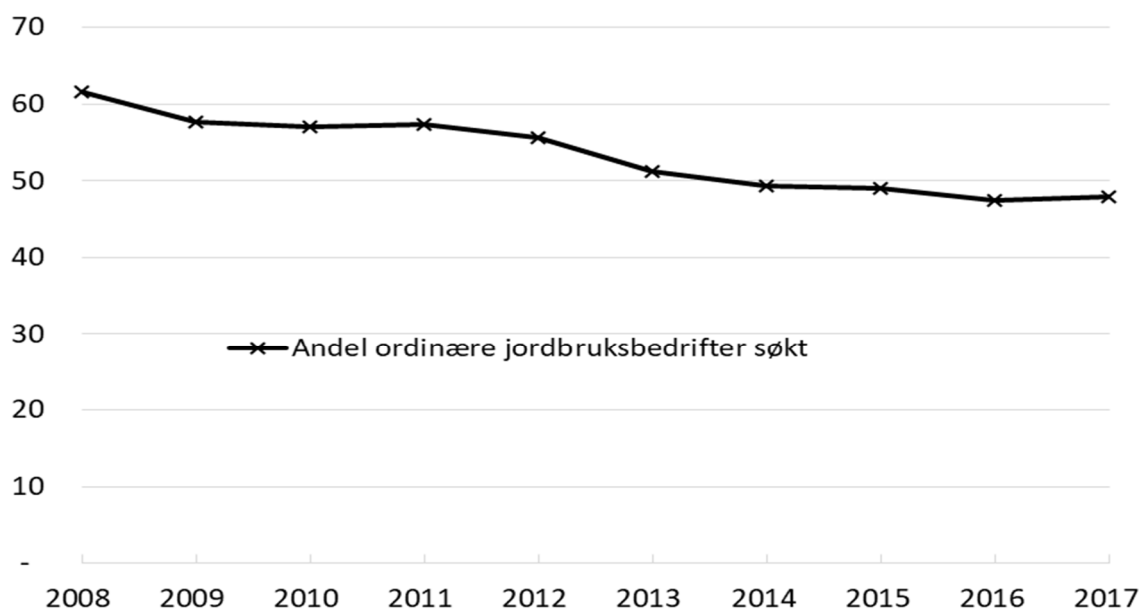
Tabell 6.1 viser hvilke omfang de ulike miljøprogrammene har hatt i ulike år. Regionalt Miljøprogram (RMP) og spesielle miljøtiltak i landbruket (SMIL) utgjør de viktigste målrettede ordningene for å ivareta vassdrag, kulturlandskap og kulturminner, friluftsliv og biologisk mangfold. I tillegg er det særskilte avsetninger til spesielt utvalgte kulturlandskap og verdensarvområdene.

Tabell 6.1 Miljøtilskudd i jordbruket. Mill. kr

		2013	2015	2017	2018
Nasjonalt	AK-tilskudd	3 233,0	3 128,2	3 008,8	3 066,5
	Tilskudd til dyr på beite	742,0	790,5	852,0	822,5
	Tilskudd til bevaringsverdige husdyrraser	4,9	5,1	14,1	18,0
	Tilskudd til økologisk landbruk	110,2	105,4	108,9	108,6
	Utviklingstiltak økologisk landbruk	45,1	32,4	29,4	31,9
	Klima og miljøprogrammet	13,8	11,9	15,7	13,3
	Utvalgte kulturlandsk. i jordbr./Verdensarvomr	17,1	17,7	18,1	22,6
Regionalt	Regionalt miljøprogram	423,8	427,7	419,7	432,0
Kommunalt	Spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL)	124,4	111,0	103,0	111,2
	Tilskudd til drenering	6,7	25,4	39,1	69,3
Sum		4 721,0	4 655,3	4 608,8	4 695,9

Kilde: Landbruksdirektoratet, regnskapsførte utbetalinger. Nominelle kroner

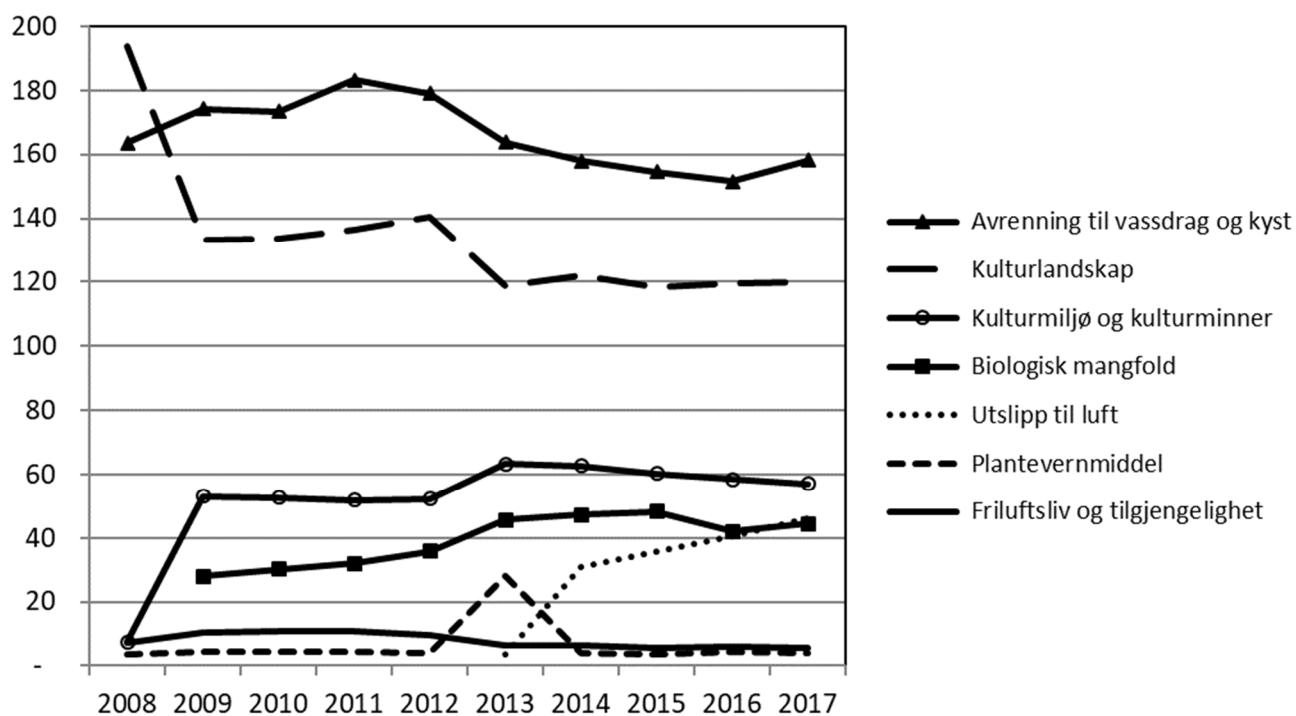
Figur 6.1 viser andel av søkere totalt og andel av ordinære jordbruksbedrifter som søker om RMP-midler. Andelen søkere var synkende i perioden 2008-2016, men gikk svakt opp fra 2016 til 2017.

Figur 6.1 Andel av ordinære jordbruksbedrifter som søker om RMP-midler

Kilde: SSB

Figur 6.2 viser RMP-midlene fordelt etter ulike miljøtema. Avrenning til vassdrag og kyst og kulturlandskap er de temaene det er brukt mest midler på.

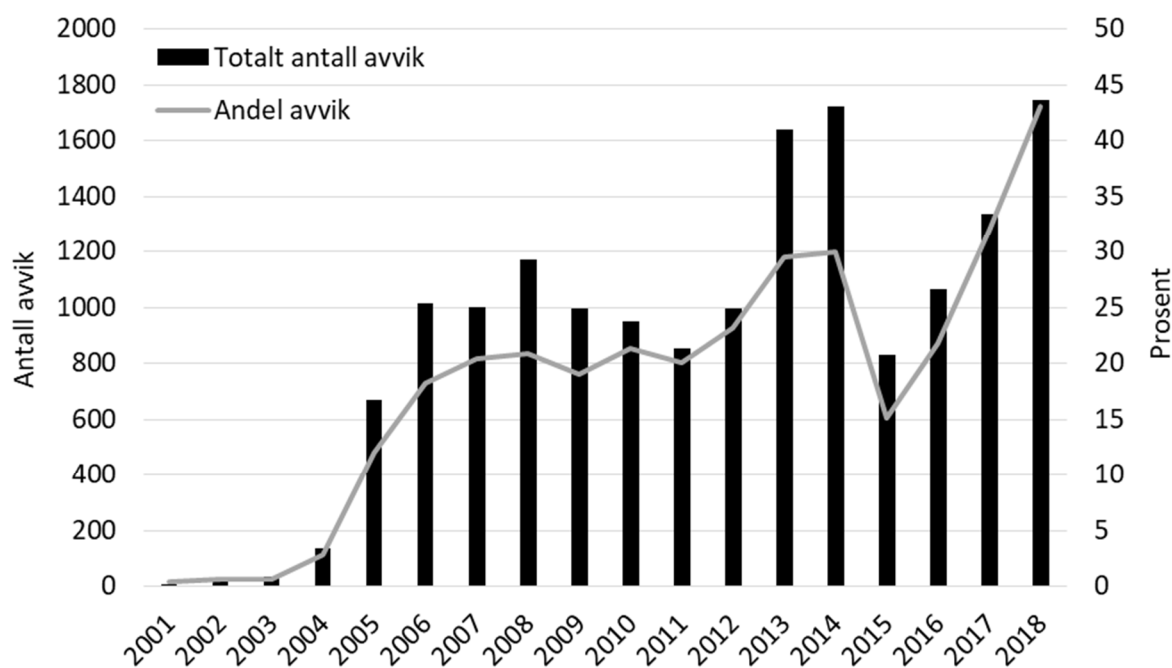

Figur 6.2 RMP-midler fordelt etter ulike miljøtema. Millioner kroner

Kilde: SSB

6.1.1 Oppfølging av miljøkrav i jordbruket

Forskrift om miljøplan ble som nevnt avvirket fra 2015. Formålet med miljøplanen er videreført gjennom Kvalitetssystemet i landbruket (KSL), forskrift om gjødslingsplanlegging og forskrift om plantevernmidler. Sentrale miljøkrav for å ivareta biologisk mangfold og kulturminner, godt vannmiljø og trygg mat, er videreført gjennom eget regelverk. Her gjelder bestemmelser blant annet etter naturmangfoldloven, kulturminneloven, forurensningsloven, jordloven og matloven. Dette gjelder for eksempel regelverk om gjødsling og bruk av plantevernmidler. Et kvalitetssystem må ha en revisjonsordning for å være troverdig, og det kan være både ved egenrevisjon og ekstern revisjon. Figur 6.3 viser antall og andel avvik ved ekstern revisjon. Andelen avvik var størst i 2018, med 43 prosent (tom. medio november 2018).

Figur 6.3 Antall og andel avvik ved KSL-revisjon i landbruket.

Kilde: Matmerk

Tabell 6.2 viser fordelingen av ulike typer avvik som er avdekket ved revisjon. Før 2014 ble de ulike avvikene ikke spesifisert. Det har også vært endringer på ulike krav og spesifikasjoner etter dette. I alle årene har det vært «jordprøver og gjødslingsplan» som har hatt de fleste avvikene.

Tabell 6.2 Fordeling av ulike typer avvik, avdekket ved revisjon

	2014	2015	2016	2017	2018
Avfallshåndtering	14	4	17	27	125
Jordprøver og gjødslingsplan mm	588	598	689	726	935
Sjekkliste miljøplan	881	12			
Bruk av plantevernmidler	115	134	228	434	552
Annen dokumentasjon	71	57	44	32	27
Kulturlandskap og biol. mangfold	22	8	12	3	2
Lagring av driftsmidler, punktutslipp	18	3	6	11	16
Bruk av plantevernmidler			10	20	15
Funksjonstest av spredeutstyr			54	75	66
Annet	13	14	3	8	6
Sum	1722	830	1063	1336	1744

Kilde: Matmerk

Avvik ved KSL-revisjon gir ikke automatisk avkortning produksjonstilskudd. Det vil de først gjøre ved et offentlig tilsyn som blir gjennomført av landbrukskontorene eller Fylkesmannen. De avvikene bonden får ved KSL-revisjon knyttet til plantevern, gjødsling og skiftenoteringer blir gitt lukkefrist og dersom de ikke blir fulgt opp så får det konsekvenser ved leveranse. F.eks. har kornbransjen trekk på 10 øre for fôrkorn, og matkorn blir underkjent som korn til mat, sortert til fôr og gjort opp med fôrkornpris minus 10 øre. Grøntbransjen knytter konsekvenser for manglende oppfølging opp mot leveringsplaner, dvs. en kan få stopp i sin leveringsplan.

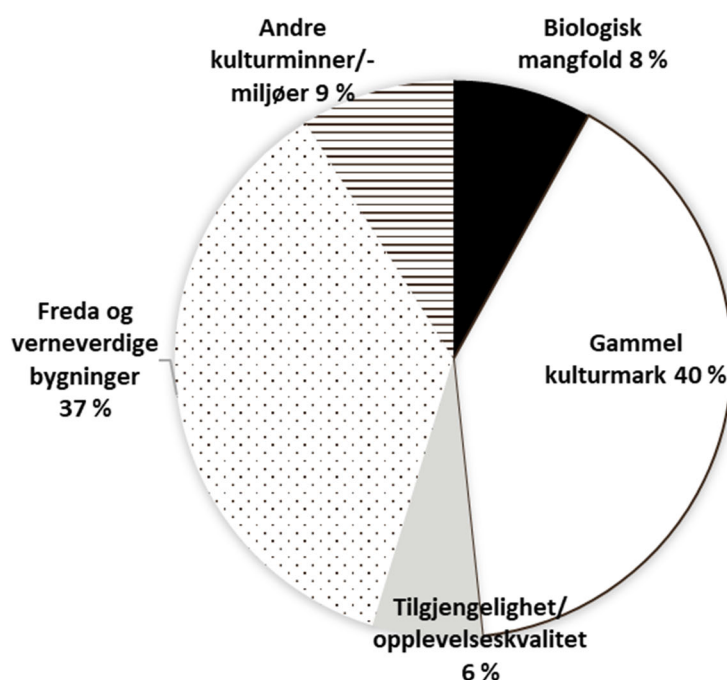
I KSL-standarden er konsekvensene for produksjonstilskudd tydeliggjort i veileder dersom man ikke har gjødselplan og plantevernbruk i orden

6.2 Kulturlandskapet

I Prop. 1S (2015–2016), sies det følgende:

«Det er eit mål å ta vare på og utvikle landbruket sitt kulturlandskap». Og vidare: «Kulturlandskapet er i kontinuerleg endring, og er blitt til gjennom menneskeleg aktivitet. Aktiv drift i landbruket utviklar og held ved like kulturlandskapet. Eit variert og godt ivareteke kulturlandskap er attraktivt for turistnæringa, friluftsliv, rekreasjon, jakt og fiske. Det kan utgjere grunnlag for etablering av ny næringsverksemd og formidling av viktige verdiar, historie, tradisjonar og naturkunnskap. Særleg vil beitebruk ha stor nytte for å hindre gjengroing og for å utnytte fôrverdiane i både inn- og utmark».

Figur 6.4 viser hvordan SMIL-midlene ble fordelt på ulike kulturlandskapstiltak i 2018. Den totale rammen til dette var på ca. 83 mill. kroner, og tiltak rettet mot gammel kulturmark fikk 40 prosent av midlene.

Figur 6.4 Fordeling av SMIL-midler brukt til kulturlandskap, 2018

Det er etablert et program for overvåking av kulturlandskapet drevet av NIBIO, (tidligere Skog og landskap), 3Q-programmet. 3Q er «Tilstandsovervåking og resultatkontroll i jordbrukets kulturlandskap ved hjelp av utvalgskartlegging». 3Q skal måle endringene i jordbrukslandskapet ved hjelp av indikatorer for arealstruktur, biologisk mangfold, kulturminner og kulturmiljøer og tilgjengelighet. Fugler og karplanter inngår som indikatorer for biologisk mangfold.

3Q viser en moderat netto avgang av jordbruksareal på 1,5 prosent over 5 år. Nettotall skjuler imidlertid at det lokalt kan foregå større endringer, og dette varierer over landet. De største forskjellene med hensyn til totale endringer, finner vi mellom Nord-Norge og Sør-Norge. Størst arealendringer skjer det i Nord-Norge. Innen Sør-Norge så er det først og fremst skogtraktene på Sør- og Østlandet hvor det skjer relativt store endringer, og da først og fremst ved at areal går ut av drift.

Endring i kulturlandskapet kan også synliggjøres ved å se på utvikling av intensiv eller mer ekstensiv drift av arealene. En overgang fra et tydelig fulldyrka areal til areal med tydelig beitepreg, eller at arealet har blitt definert som i usikker drift er kategorisert som ekstensivering i Tabell 6.3. Arealet er oppgitt i prosent av jordbruksareal ved første periode, og gjelder endringer over 5 år. Intensivert bruk er arealer hvor beite blir definert

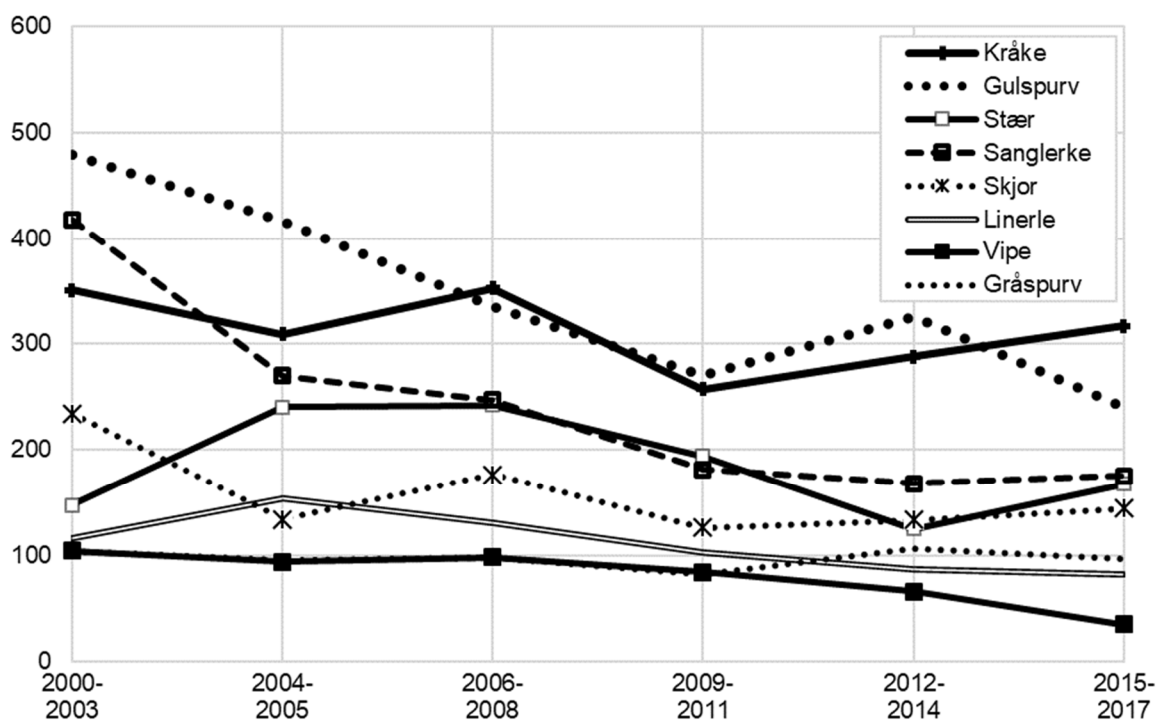
som fulldyrka areal i andre omdrev, eller at areal i usikker bruk går over til å være definert som beite eller fulldyrka areal – det vil si i sikker bruk. Dette er endringer som kommer i tillegg til eventuell oppdyrking eller at areal går ut av drift.

Tabell 6.3 Endring i bruk av jordbruksareal

	Lavlandet og kyst på Østlandet	Skogbygder Østlandet	Rogaland	Dal- og fjellbygder (foreløpig)	Sogn og Fjordane + Hordland	Troms
Ekstensivering	0,60	2,00	0,60	2,20	1,50	7,30
Intensivert bruk	0,30	0,90	1,00	0,50	0,40	0,60
Netto areal	-0,30	-1,10	0,50	-1,70	-1,10	-6,80

Kilde: NIBIO

Gjennom NIBIOs 3Q-program blir det også gjort registreringer av fugler, og Figur 6.5 viser antall hekkende par hos de vanligste kulturlandskapsartene som er registrert i 3Q-programmet. Nedgangen er i samsvar med tilsvarende trend i Europa. Det er på denne bakgrunnen ikke mulig å anslå eksakt hvor stor påvirkning norsk landbruk har på bestandsutviklingen. Bestandsutviklingen er imidlertid klart forskjellig fra hva samme datasett viser for skogartene, noe som tyder på at nedgangen er knyttet spesifikt til redusert areal og/eller redusert habitatkvalitet for de inkluderte kulturlandskapsartene.

Figur 6.5 Hekkende par hos de vanligste kulturlandskapsartene som er registrert i 3Q-programmet

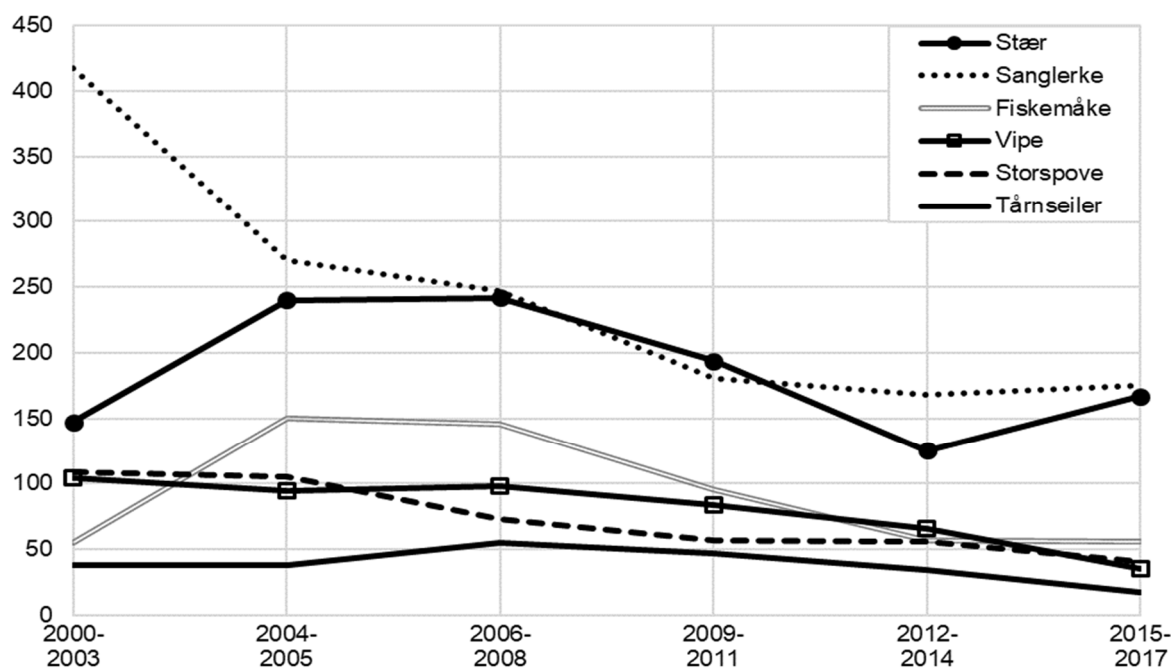
Kilde: 3Q, NIBIO

En sammenlikning av 12 vanlige kulturlandskapsarter (fugler) i Europa og i 3Q-flatene viser ofte samme negative bestandsutvikling for flere av artene. Gjennom analyser av materialet har en funnet sammenheng mellom antall kulturlandskapsarter og størrelse på jordbruksareal. Resultatene viser at et godt jordbrukslandskap for fugler bør inneholde en variasjon av forskjellige typer jordbruksareal blandet med naturlig vegetasjonstyper, for å opprettholde flest mulig arter og flest individer av hver art. Antallet kulturlandskapsarter øker med økende grad av variert jordbruksareal på 3Q-flatene, og disse artene liker ikke store sammenhengende og ensartede areal. For arter som ikke er kulturavhengige er det tilsynelatende viktigere at jordbrukslandskapet inneholder den typen naturlige habitater som de er avhengig av.

Også mange rødlistearter¹⁸ har sine hovedleveområder i kulturlandskapet, og det finnes et spesielt stort biologisk mangfold i kulturmark som er skapt av de gamle driftsformene. Gjengroing og oppgjødsling av kulturmark med stort biologisk mangfold, har stor negativ påvirkning på truede arter, særlig i artsrike naturtyper som slåttemyr, slåttemark og artsrike beitelandkaper. Av i alt 80 naturtyper som står på Norsk rødliste for naturtyper (2011), kan 10 regnes som mer eller mindre kulturpåvirkede.

Figur 6.6 viser antall hekkende par hos de vanligste rødlisteartene som er registrert i 3Q-programmet.

Figur 6.6 Hekkende par hos de vanligste rødlisteartene som er registrerte i 3Q-programmet

Kilde: 3Q, NIBIO

¹⁸ Norsk rødliste for arter 2015 utarbeides av Artsdatabanken, samt miljøforhold og påvirkninger for rødlistearter.

I følge Norske rødliste for arter (2015) er totalt 4 438 arter truet. I kulturmark finnes 24 prosent av artene på rødlista. I «Norsk Rødliste 2006» sies følgende: «Gjengroing av åpen mark som resultat av manglende hevd er en av de viktigste trusler mot artsmangfoldet. Mer enn en fjerdedel av rødlisteartene trues av opphørt, endret eller for liten hevd i jordbruksområder (957 arter). Gjengroingsprosessen medfører at åpenmarksarealer gjennom ulike suksjonsfaser etter hvert går over til skog. Denne utviklingen kan være fordelaktig for arter knyttet til økosystemer under naturlig dynamikk, men det vil avhenge av hvor lenge arealene får stå urørte. Gjengroingen fører til at arter som er knyttet til kulturmark med lang og sammenhengende hevd etter hvert forsvinner. Samtidig vil slike arter ofte ikke kunne eksistere i dagens jordbrukslandskap med intensiv bruk».

En kan ikke automatisk sammenligne antall og type arter inkludert i rødlista de enkelte år, da endringer i arter trolig har flere forklaringer. Dette handler blant annet om at man får ny kunnskap og bedre datagrunnlag. Det kan også være vurderinger av populasjonsendringer og leveområde som varierer mellom versjonene av rødlista. En endring mellom år trenger derfor ikke være pga. en reel endring i populasjonen av en art.

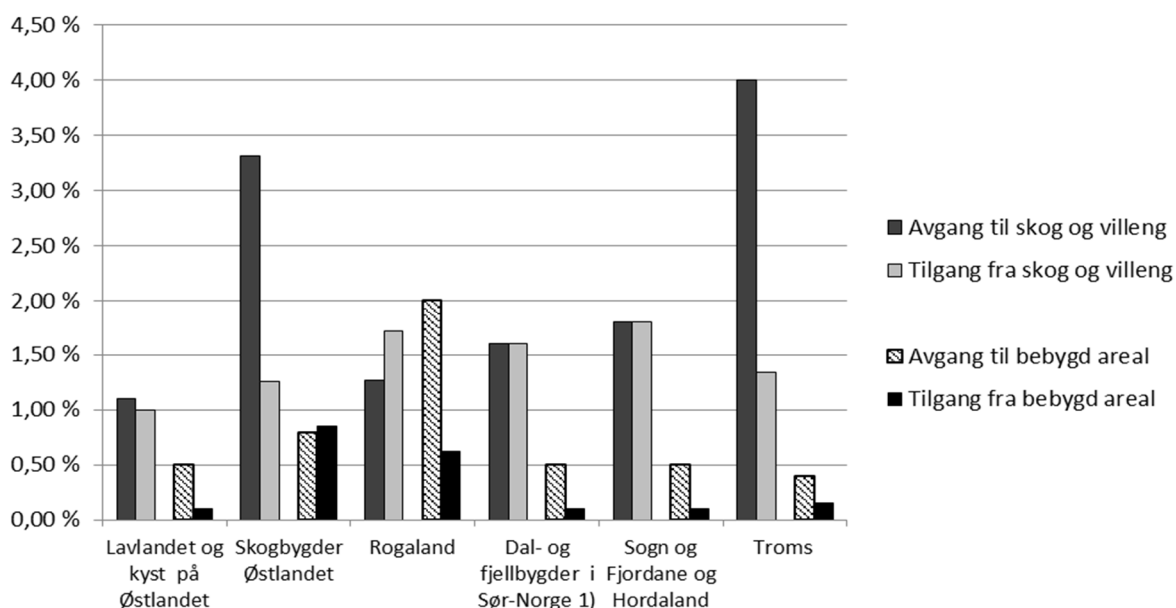
6.2.1 Kulturlandskap og gjengroing

Færre husdyr på beite, langt mindre utmarksslått, kraftig redusert og opphørt brenning av lyngheier og endringer i skogsdriften gjør at gjengroingen er tydelig i store deler av utmarka. Klimaendringer påskynder gjengroingen i deler av landet, og det samme gjør nitrogennedfall fra langtransportert forurensning.¹⁹

Figur 6.7 Figur 6.7 viser avgang og tilgang til jordbruksareal fra ulike “naturlige” arealtyper, først og fremst villeng og skog basert på data fra 3Q-programmet. Figuren viser prosent av totalt jordbruksareal ved første tidspunkt, for endring over 5 år, og avgang og tilgang til bebygd areal. Bebygd areal er definert ganske vidt, det gjelder alle former for infrastruktur og utbygging, utviding av hager (tun), og inkluderer også traktorveier og tømmervelter.

---

¹⁹ Miljostatus.no

Figur 6.7 Tilgang og avgang av jordbruksareal over 5 år, i prosent av jordbruksareal i første omdrev

1) Foreløpige tall. Mangler mest fra helt i sør, og i Hedmark og Trøndelag

Kilde: NIBIO

6.2.2 Biologisk mangfold

Landbrukets mål under område biologisk mangfold er å opprettholde matvaresikkerhet og et bærekraftig landbruk gjennom bruk og vern av landbrukets genetiske ressurser. Mål under kulturlandskapet er også relevante her.

Under resultatområde «Naturmangfold» i Prop. 1S (2014–2015) fra KLD nevnes følgende nasjonale mål:

- *Økosystema skal ha god tilstand og levere økosystemtenester*
- *Ingen arter og naturtypar skal utryddast, og utviklinga til truga og nær truga arter og naturtypar skal betrast*
- *Eit representativt utval av norsk natur skal bevarast for kommande generasjonar*

Det åpne og artsrike kulturlandskapet er et resultat av menneskelig aktivitet, og er avhengig av slik aktivitet for å holdes ved like. Utrekninger gjennomført ved NIBIO indikerer at om lag 20 prosent av arealet i Sør-Norge viser klar påvirkning fra jordbruksvirksomhet. Engvegetasjon, som har oppstått som resultat av slått og/eller beite, er blant de mest artsrike livsmiljøene i Norden. I Norge finnes det mellom 650

og 700 plantearter i slike enger, og om lag halvparten av dem finnes ikke andre steder²⁰.

I 2011 begynte NIBIO (da Norsk institutt for skog og landskap) på en re-kartlegging av 569 analyseruter i beitemark og villeng (jordbruksareal ute av drift) for å kartlegge hvilke arealbruksendringer som har skjedd de siste 8-10 år og hvilke konsekvenser dette har hatt for artsmangfoldet i karplantefloraen. Karplanter er den viktigste organismegruppen for flesteparten av de landlevende dyregruppene – også for mennesker. 3Q-programmet til NIBIO overvåker utbredelsen til karplanter i jordbrukslandskapet i forhold til arealbruk.

På Østlandet viser utviklinga fra første til andre registrering stor grad av gjengroing. Flere beitetolerante arter som rødkløver, hvitkløver og løvetann er i klar tilbakegang. Samtidig øker utbredelsen av typiske skogarter på de tidligere jordbruksarealene. Dersom de karplanteartene som er avhengig av aktiv skjøtsel blir borte, vil mange andre arter som er avhengige av disse kunne få redusert overlevingsevne. Viktige grupper i faresonen er for eksempel pollinatorer som humler og bier, som har stor nytte i matproduksjonen.

Basert på gjentaksregistreringene viser det seg at mer av arealet i Midt-Norge er i hevd i forhold til Østlandet, og gjengroingen er ikke like markant. Dette får også utslag på endringene i karplanteartene. Endringene i karplantesamfunnene har ikke like entydige nedganger blant de kulturavhengige artene.

Av fremmede arter i Norge utgjør de fleste ingen trussel mot naturmangfoldet, men noen arter gjør stor skade i området de sprer seg til.

Viktige forutsetninger for et rikt biologisk mangfold er å ta vare på og styrke leveområder og spredningsveier for planter og dyr. Kulturlandskapet i jordbruket med vegetasjon som over lang tid er utformet ved slått, beiting, brenning og lignende, er viktige leveområder for kulturplanter og husdyr, ville planter og dyr, fugler og insekter.

Gjennom de kommunale miljøordningene i Spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL), og fylkesvise Regionale miljøprogram (RMP), blir det gitt tilskudd til ulike tiltak for å styrke det biologiske mangfoldet.

I 2017 ble det gitt tilsagn om SMIL-tilskudd på kr 5,5 mill. kr direkte til biologisk mangfold. Av fylkene fikk Rogaland mest med 2,1 mill. kr.

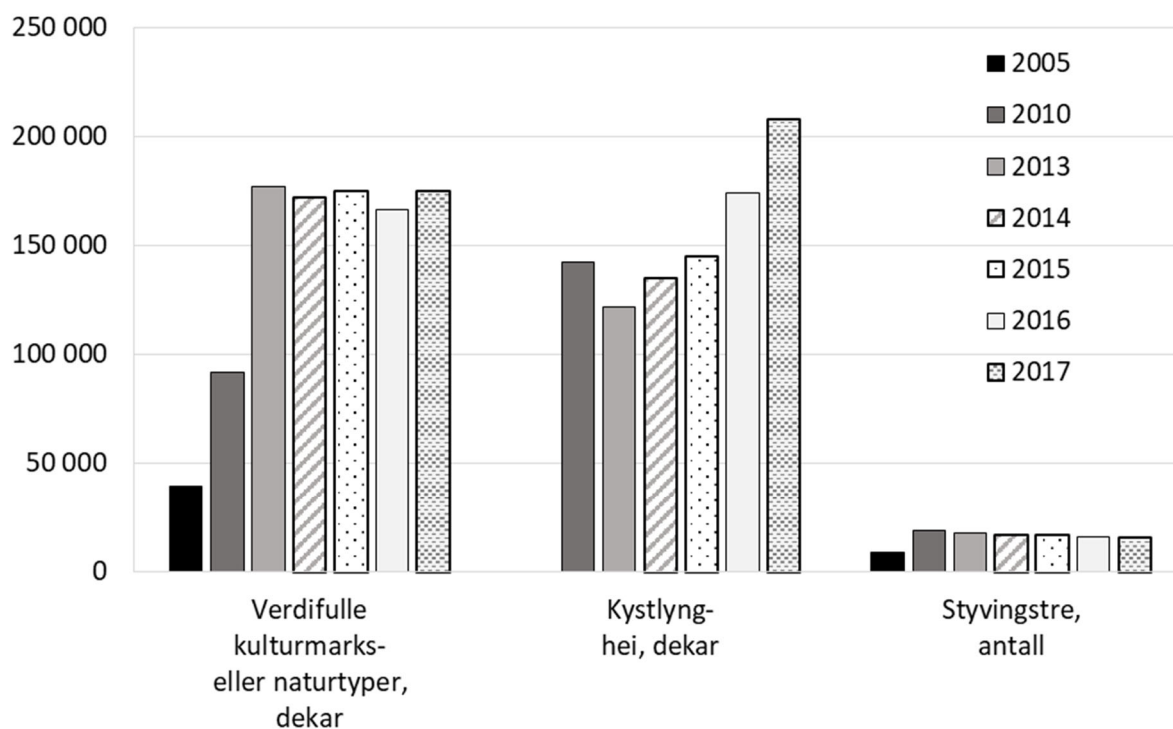
Det ble gitt tilsagn på 36,5 mill. kr i SMIL-midler til bevaring av gammel kulturmark. I 2017 var det Hordaland fylke som fikk mest, med 4,4 mill. kr.

I Regionale miljøprogram (RMP) har biologisk mangfold over tid fått økt oppmerksomhet. Samlet tilskudd var på 44,4 mill. kr fordelt på 3 120 søkere og til tiltak for verdifulle kulturmark- eller naturtyper, kystlynghei og styvingstre. Figur 6.5 viser

---

²⁰ Prop 1S (2014-2015) KLM

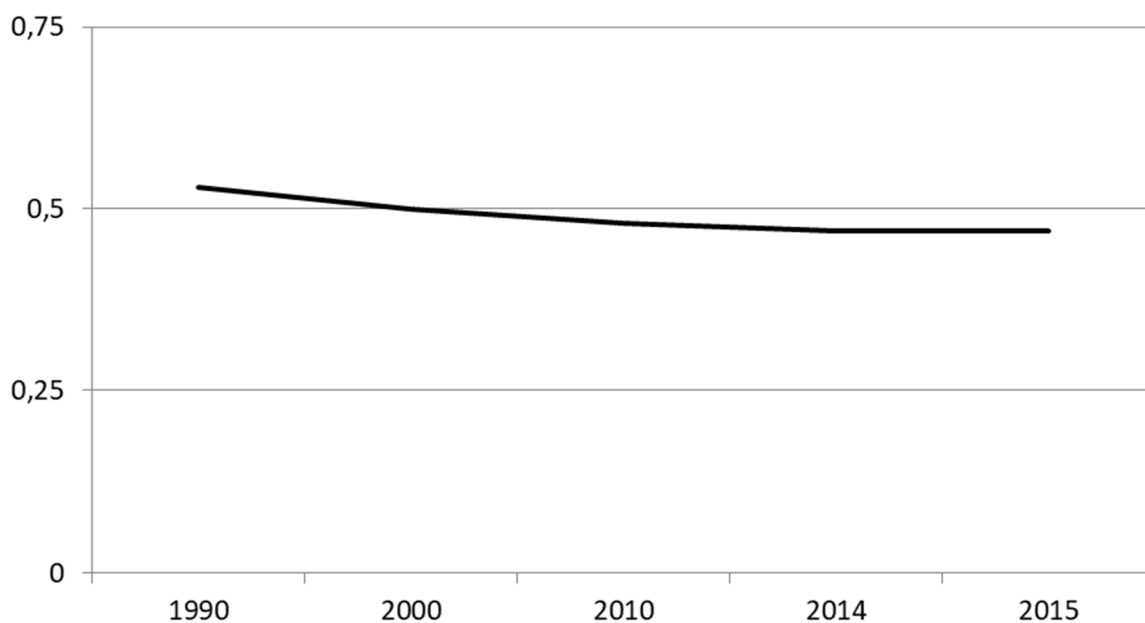
antall dekar det er bevilget RMP-tilskudd til for henholdsvis verdifulle kulturmark- eller naturtyper og kystlynghei, totalt 383 000 dekar. Figuren viser også antall styvingstre det er gitt tilskudd til, og det var 15 500 trær i 2017. I 2017 gikk 30 prosent av RMP-tilskuddet til biologisk mangfold til Nord-Trøndelag.

Figur 6.8 Bevilget RMP-tilskudd til skjøtsel, antall dekar og antall styvingstre

Kilde: Landbruksdirektoratet og SSB

Miljødirektoratet er ansvarlig for utvikling og oppdatering av naturindekser, som måler tilstand og utvikling til det biologiske mangfoldet i hovedøkosystemene. Figur 6.9 viser naturindeksen i åpent lavland. Åpent lavland inneholder sjeldne naturtyper og arter. Åpent lavland finnes i områder med lite trær og busker under skoggrensa, oftest skapt av mennesker gjennom langvarig bruk med beitedyr, slått og brenning i utmarka. Nedgangen i kulturmarkstyper som bl.a. naturbeitemark og slåttemark, som finnes i det som er klassifisert som åpent lavland i naturindeksen, startet for alvor ved moderniseringen av jordbruket etter 1950. Som naturindeksverdien viser har utviklingen fortsatt etter 1990 og fram til 2015.

Figur 6.9 Naturindeks i åpent lavland

Kilde: Miljødirektoratet, www.naturindeks.no

På møtet under Konvensjonen om biologisk mangfold i Nagoya i 2010 ble det vedtatt en ny strategisk plan (2011–2020) med globale mål for biologisk mangfold fram mot 2020, og en visjon for 2050 (Aichimålene). Aichimålene er FN's Internasjonale mål, og det kreves også at Norge har en strategi for å oppnå god tilstand i økosystemene. Regjeringens politikk for å følge opp dette blir beskrevet i Meld. St. 14 (2015–2016) Natur for livet - Norsk handlingsplan for naturmangfold.

6.3 Kulturminner og kulturmiljøer

Landbrukets mål under dette område er å forvalte mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer i landbruket som grunnlag for kunnskap, opplevelser og verdiskaping.

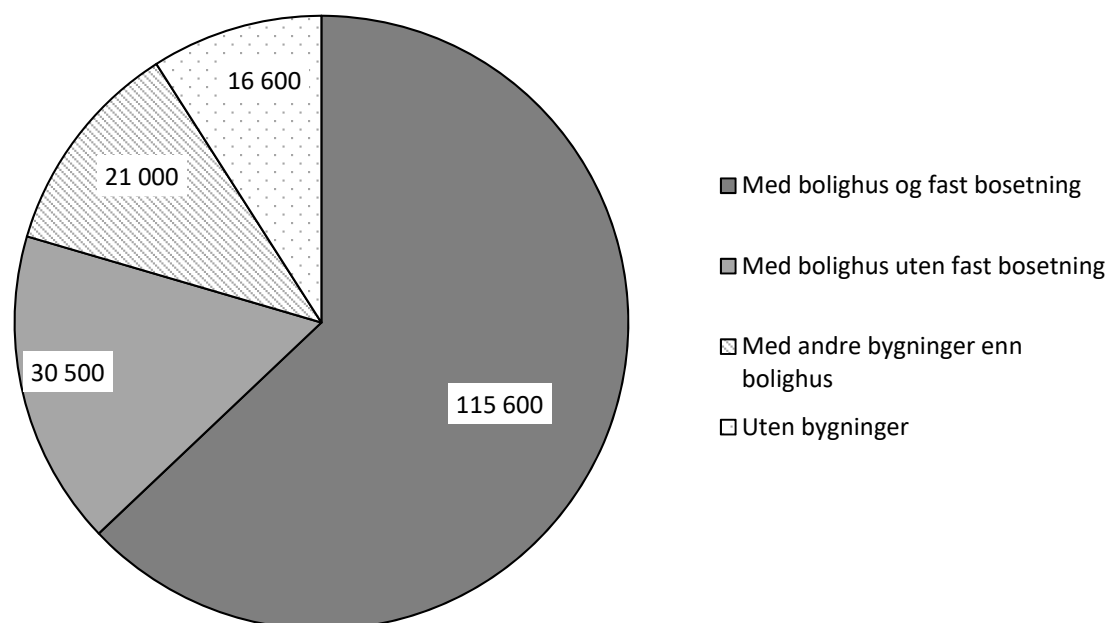
De nasjonale målene her er ifølge Prop. 1S (2014–2015) fra KLD:

- *Tapet av verneverdige kulturminner skal minimeres. Innen 2020 skal det foreligge oversikter over verneverdige kulturminner og kulturmiljø for hver kommune som grunnlag for å prioritere et utvalg som skal tas vare på.*
- *Et prioritert utvalg automatisk freda og andre arkeologiske kulturminner skal ha et ordinært vedlikeholds nivå innen 2020.*
- *Et representativt utvalg kulturminne og kulturmiljø skal være vedtaksfreda innen 2020.*
- *Freda bygninger, anlegg og fartøy skal ha et ordinært vedlikeholds nivå innen 2020*

Landbrukseiendommer

Kulturlandskapet er formet av bruk og aktivitet av menneskene bosatt på landbrukseiendommer. I 2017 var det bosatt 373 000 personer på landbrukseiendommer. Dette utgjør ca. 7 prosent av landets befolkning. Tilsvarende tall for 2006 var 447 000 bosatte og 10 prosent av befolkningen. Det var størst andel av befolkningen bosatt på landbrukseiendommer i Sogn og Fjordane med i overkant av 20 prosent. Hedmark, Oppland og Nord-Trøndelag hadde mellom 16 og 18 prosent andel bosatt på landbrukseiendommer, mens Akershus/Oslo lå lavest med under 2 prosent.

Det var bolighus på nær 80 prosent av landbrukseiendommene, 11 prosent hadde andre bygninger enn bolighus og 9 prosent hadde ikke bygninger. Dette er vist i Figur 6.10.

Figur 6.10 Landbrukseiendommer med og uten bygning og bosetting. 2017

Kilde: SSB

Av de 146 100 landbrukseiendommene med bolighus var 21 prosent fraflytta eller bare brukt som feriested. Andelen eiendommer uten bosetting varierer fra 7 prosent i Vestfold til 39 prosent i Nordland.

Til sammen var det 952 000 bygninger på landbrukseiendommer i 2017. Disse fordeler seg med 22 prosent på boliger, 47 prosent på driftsbygninger og 32 prosent på andre bygninger. Riksantikvaren har registrert 22 prosent av bygningen i SEFRAK-registeret. Dette er et landsdekkende register over eldre bygninger og kulturminner.

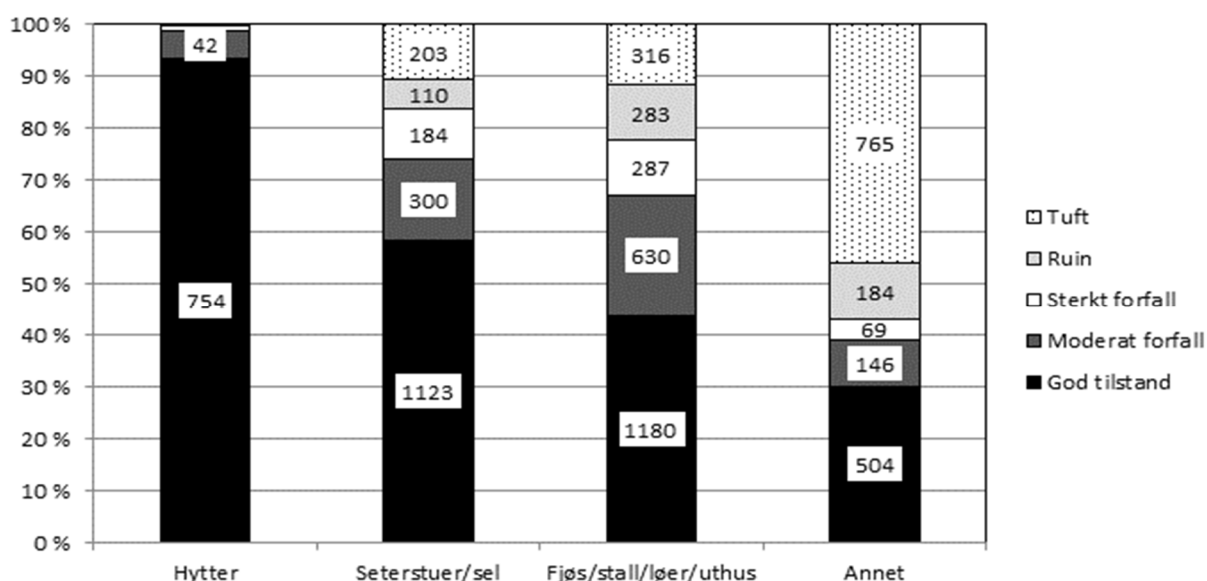
I 2017 var det 1 980 søknader som fikk SMIL-tilsagn på i alt 80,2 mill. kr til kulturlandskapstiltak. Dette var 2,6 mill. mer enn året før. 36 prosent av tilsagnsbeløpet gitt til freda og verneverdige bygninger. SMIL-tilskuddene til freda og verneverdige bygninger i landbruket ble redusert etter at det i 2015 ble innført at bare de som fyller kravene til produksjonstilskudd i jordbruket kan søke om SMIL-midler. Men i 2017 økte tilsagn om SMIL-tilskudd til freda/verneverdige bygninger med tre prosentpoeng.

Landbruket har en mangfoldig og verdifull bygningsarv, både som enkeltbygninger og helhetlige kulturmiljøer og som nøkkelelementer i jordbrukets kulturlandskap. De er store bruksressurser, men byr også på utfordringer i det å forene bosetting og moderne gårdsdrift med gammel bygningsmasse. Omkring 2 400 (0,2 prosent) av landbrukets bygninger er fredet. Landbrukets bygningsarv representerer både det sjeldne, som middelalderbygg, og det «alminnelige», som de røde låvene som fortsatt preger jordbrukslandskapet. Begge deler er av stor kulturhistorisk verdi.

Det er fredet 10 kulturmiljøer etter kulturminneloven. Et fåtall av disse omfatter landbruk og landbruk og landbrukseiendommer. Når det gjelder arkeologiske kulturminner er det 157 000 synlige kulturminnelokaliteter i Askeladden (kulturminnedatabase). I tillegg er det et utall ukjente arkeologiske kulturminner som ligger under jordoverflaten. Miljøovervåkningsprogrammet Fortidens minner i dagens landskap i et utvalg av kommuner (NIKU) viser at arkeologiske kulturminner er svært utsatt for tap og skade. I områder med intensivt jordbruksdrift er økt pløvedybde, drenering, nydyrking og annen jordarbeiding viktige årsaker. Overvåkningsprogrammet 3Q viser at det er gjort inngrep (f.eks. pløyd) i sikringssonen på 80 prosent av de synlige gravminnene

Bygninger/tufter i seterlandskapet er kulturminner/miljøer hvor tilstanden blir registrert. NIBIO har i perioden 2009-2015 gjennomført et seterprosjekt basert på feltarbeid. I et tilfeldig utvalg var 300 flater à 5 x 5 km² oppsøkt og registrert. Figur 6.11 viser tilstanden til ulike typer seterbygninger. Halvparten av bygningene på setrene er i god tilstand, en fjerdedel er i forfall og den siste fjerdedelen består av tufter og ruiner. Totalt er det registrert 7 090 bygninger inkludert tufter.

Figur 6.11 Tilstanden på bygninger i seterlandskapet

Kilde: NIBIO

6.4 Friluftsliv og tilgjengelighet

Landbrukets mål her er å bidra til et rikt og variert friluftsliv for opplevelser og aktivitet. Områder av verdi for friluftslivet skal sikres og forvaltes slik at naturgrunnlaget blir tatt vare på, samtidig som allemannsretten blir holdt i hevd.

Klima- og miljødepartementet har en nasjonal strategi på området: «National strategi for et aktivt friluftsliv – En satsing på friluftsliv i hverdagen; 2014–2020» Der sies det at «Landbrukets kulturlandskap oppfattes av de fleste som rekreasjonsområder med stor tilgjengelighet. En spredt bruk av utmarka representerer sjelden noen problemer, verken for eier eller bruker. Et problem kan imidlertid oppstå dersom området ønskes åpnet med veier, som kan medføre større trafikk og mer organisert bruk av området. Grunneiere kan ha en økonomisk virksomhet i sine områder, og økt bruk kan føre til tap eller ulemper, som kan medføre krav om kompensasjon.»

I Meld. St. 18 (2015–2016) Friluftsliv, heter det at: «*Allemannsretten legger til rette for at alle kan bruke jordbruksarealer til friluftsliv, innenfor klare rammer, da innmark på grunn av matproduksjonen er mindre tilgjengelig for friluftsliv enn utmarksområder. Det er likevel gode muligheter for friluftsliv i jordbrukslandskapet. Jordbrukets kulturlandskap byr på store opplevelser med ulike produksjoner, ville arter, kulturminner og ulike anlegg.*»

I miljøtemaet «friluftsliv og tilgjengelighet» ble det i 2016 gitt tilskudd til 1 044 kilometer ferdselsårer for å legge til rette for turbruk og tilgjengelighet i jordbrukslandskapet. Totalt tilskudd i 2016 var 5,8 millioner kroner. Rogaland fikk 70 prosent og Troms 11 prosent av det samlede tilskuddet til «friluftsliv og tilgjengelighet». I alt 900 brukere med jordbruksdrift søkte om denne typen tilskudd.

Seterbruket er en sentral del av landbrukets kulturhistorie. Det har skapt unike og verdifulle bygningsmiljøer, plantesamfunn og landskap. NIBIO foretok i perioden 2009-2015 registreringer på seterbruk, for å belyse hvilke og hvor store endringer som har skjedd i setermiljøene. Det er lite aktiv drift igjen på mange av setrene, men områdene er likevel attraktive for annen type bruk.

Tilgjengelighet til seteranlegg er en mulighet for å gjøre jordbrukets kulturlandskap tilgjengelig for allmenheten, og tilgjengelighet har betydning for bruk, vedlikehold og utvikling. Det er lettest tilgjengelige setre på Østlandet og vanskeligst på Vestlandet. Det er bilvei helt fram til 64 prosent av setrene på Østlandet, til 56 prosent i Midt-Norge og til 26 prosent av setrene på Vestlandet. Innen 15 minutters gange kan man nå 87 prosent av setrene på Østlandet, 74 prosent av setrene i Midt-Norge og 42 prosent av setrene på Vestlandet. Mer enn en times gange er det til to prosent av setrene på Østlandet, til seks prosent i Midt-Norge og til 19 prosent av setrene på Vestlandet.

6.5 Avrenning til vann

I Prop. 1 S (2016-2017) fra Landbruks- og matdepartementet er det et sentralt mål å hindre tilførsel av næringsstoffer til vassdrag og hav:

- *Miljøsatsinga over jordbruksavtalen skal bidra til å halde kulturlandskapet vedlag og til å redusere miljøbelastninga frå jordbruket, som utslepp til luft og vatn*

- *Verkemidla i nasjonalt og regionale miljøprogram skal bidra til at jordbruksproduksjonen fører til minst mogleg forureining og tap av jord og næringsstoff*

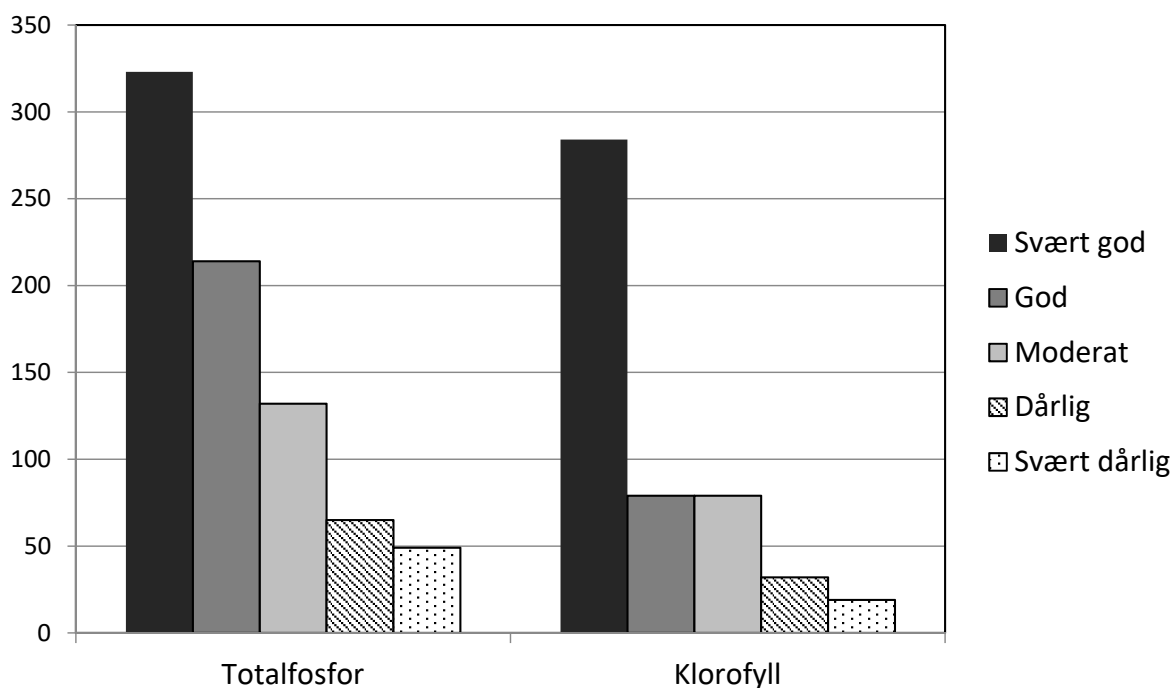
6.5.1 Tilførsler av næringsalter

Norge har gjennom EØS-avtalen tatt inn EUs Rammedirektiv for vann i norsk lov gjennom forskrift for vannforekomster (vannforskriften) 2007. Målet er at alle vannforekomster skal oppnå eller opprettholde god økologisk og kjemisk tilstand innen 2021, eventuelt i 2027 der det er brukt tidsutsettelse. Vannforskriftens formål er å beskytte og om nødvendig forbedre miljøtilstanden i vannforekomstene. Den fastsetter miljømål som skal sikre helhetlig beskyttelse og bærekraftig bruk. I juli 2016 stadfestet regjeringen vannforvaltningsplaner med forpliktende mål for elver, innsjøer, grunnvann og kystvann.

Avrenning av næringsstoffer og plantevernmidler, samt erosjon av partikler fra jordbruket er med på å påvirke vannkvaliteten i vassdrag og hav. Tilførsler av næringsalter til vann kan føre til eutrofiering og algevekst, i ferskvann særlig knyttet til fosfortilførsler, i saltvann særlig knyttet til nitrogentilførseler.

I følge SSB rapporten Jordbruk og miljø 2018 har 25 % av klassifiserte vannforekomster i Norge moderat eller dårlig tilstand. 75 % er i god eller særs god tilstand. I vannområdene Vestre-Viken, Trøndelag, Glomma og Sogn og Fjordane har mellom 60 og 80 prosent av vannforekomstene god eller særs god tilstand mens bare halvparten av vannregionene Hordaland Rogaland har god eller særs god tilstand. Agder har dårligst økologisk tilstand med under 40 prosent som har god eller særs god tilstand.

En indikator for økologisk tilstand er mengde av næring i vannforekomstene. Eutrofiparametrene fosfor, nitrogen og klorofyll blir brukt som indikatorer. Figur 6.12 viser at for totalt 783 innsjøer som har gode nok overvåkingsdata til å klassifisere totalfosfor, var det 537 (69 %) som oppnådde god eller svært god økologisk tilstand og som dermed har nådd miljømålet. 114 innsjøer hadde dårlig eller svært dårlig tilstand og dermed stor avstand til miljømålet. Tilsvarende resultat for klorofyll, som er et mål for algevekst, var 363 (74 prosent) med god eller svært god økologisk tilstand. Om lag 50 innsjøer hadde dårlig eller særs dårlig tilstand. De fleste av disse er påvirket av avløpsvann og jordbruk.

Figur 6.12 Økologisk tilstand i innsjøer, antall vannforekomster

Kilde: Vann-Nett Norges vassdrag- og energidirektorat (NVE)/Miljødirektoratet 2018

Tilsvarende tall for god eller svært god tilstand for registreringer i 2014 viser 77 prosent for fosfor og 67 prosent for klorofyll.

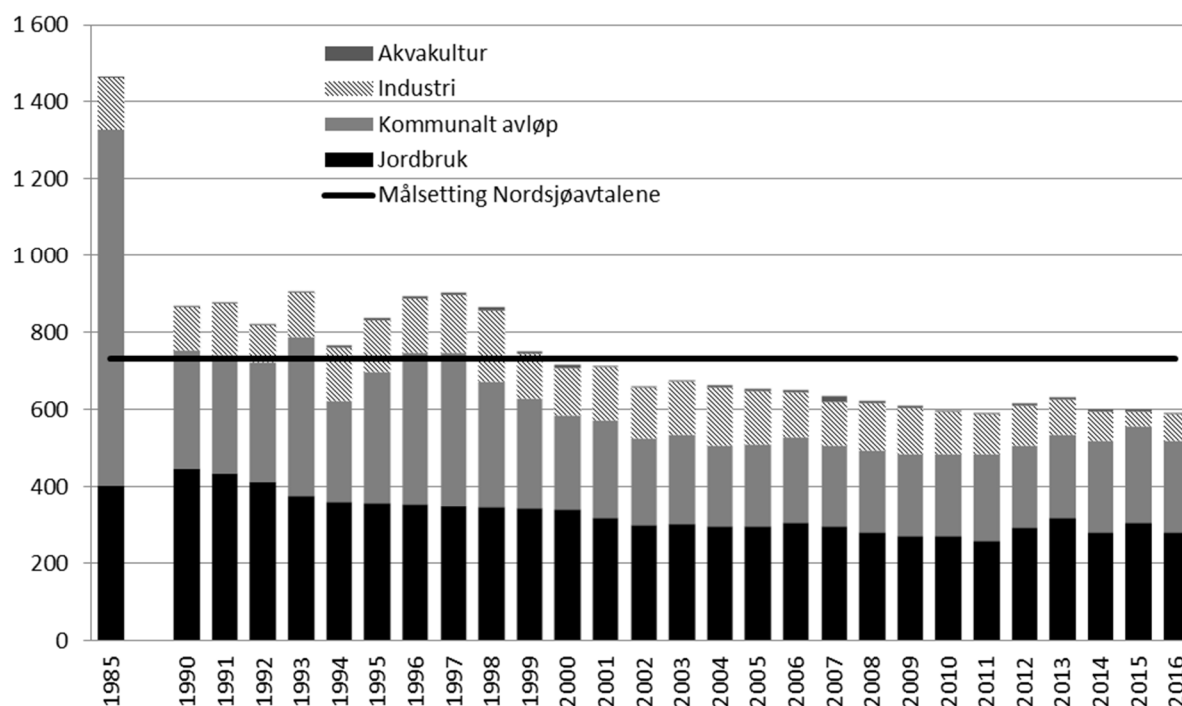
Overvåkingsdataene for økologiske tilstanden for elver og bekker viser at 73 prosent hadde god eller svært god tilstand for totalfosfor. For totalnitrogen hadde 69 prosent god eller svært god tilstand i 2018. 592 av elvene som er overvåket når ikke miljømålet for fosfor og 667 for nitrogen. Disse innsjøene og elvene ligger i områder hvor det bor til dels mange mennesker og det er store brukerinteresser knyttet til mange av vannforekomstene.

Flere kystvannforekomster er også påvirket. Utslippene av nitrogen til kystområdene ligger fremdeles over målet som er satt i Nordsjøavtalene.

Helhetlig forvaltning av vannet der det renner fra fjell til fjord forutsetter samarbeid i vannområdene som ofte går på tvers av kommune- og fylkesgrenser. Alle sektorer som bruker og påvirker vann må delta med sin kunnskap, målformuleringer og løsninger. Ved prioritering av tiltak ses effekt opp mot kostnad ved at de mest kostnadseffektive tiltakene prioriteres.

En viktig del av Norges innsats for å bedre miljøforholdene i norske kystfarvann har vært styrt av Nordsjødeklarasjonen (Nordsjøavtalen) hvor Norge har forpliktet seg til å redusere utslipp av fosfor og nitrogen til Nordsjøen og Skagerak med 50 prosent fra nivået i 1985. For fosfor (Figur 6.13) har utslippene gått nedover siden 1997 og har siden år 2000 mer enn oppfylt reduksjonsmålsettinga. Samlet menneskeskapt utslipp av

fosfor har blitt redusert med 59 prosent, fra 1 465 tonn i 1985 til 590 tonn i 2016. Jordbrukets andel ble redusert fra 401 tonn i 1985 til 254 tonn i 2011. I 2016 utgjør jordbrukets andel 277 tonn, som tilsvarer 47 prosent av de menneskeskapte tilførslene av fosfor til dette havområdet.

Figur 6.13 Tilførsel av fosfor (tot-P) til området Svenskegrensa-Lindesnes i tonn

Kilde: Miljødirektoratet og SSB

Selv om målsettingen for Nordsjøavtalen ikke er nådd, var det en betydelig reduksjon i tilførselen av nitrogen fra 1985 til 2005. For 2006–2016 er utslippene noe høyere. I 2016 var samlet menneskeskapt utslipp ca. 23 700 tonn. Dette er 27 prosent mindre enn i 1985 og omtrent på samme nivå som de siste årene. I 2016 kom 12 721 tonn (55 prosent) av totalt nitrogenutslipp i dette havområdet fra jordbruket. Jordbrukets relative andel av totalt nitrogenutslipp har økt fra 45 prosent i 1985. Utslipet fra jordbruket er redusert med 13 prosent fra 1985.

I tillegg til avrenning fra jordbruket er det også gassutslipp av ammoniakk, som kan ha forsurende virkning i jord og vatn. Jordbruket står for ca. 93 prosent av samlet utslipp av ammoniakk.

De viktigste økonomiske virkemidlene med hensyn til avrenning fra jordbruket er tilskudd gjennom de regionale miljøprogrammene (RMP), tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) og sentrale og lokale/regionale miljøkrav. RMP-midlene går til årlige tiltak som å la åkeren ha plantedekke (stubb) over vinteren eller å så fangvekster. SMIL-midlene

går til vedlikehold eller bygging av mer faste installasjoner som for eksempel reparasjon av rør og kummer og bygging av fangdammer.

Landbruksdirektoratet oppgir i sin miljøstatistikk at det for 2016 ble gitt 157 mill. kr i tilskudd gjennom RMP og 58 mill. kr gjennom SMIL til tiltak mot avrenning. Dette er henholdsvis 6 mill. kr mer enn året før for RMP og 19 mill. kr mer for SMIL. I tillegg finnes ulike juridiske virkemidler, og en betydelig innsats ved FoU-tiltak og informasjon/rådgivning innenfor vannområdet.

Miljøstatistikken fra Landbruksdirektoratet viser foreløpige tall at 1 091 tusen dekar kornareal ikke ble pløyd høsten i 2017. Dette tilsvarer 37 prosent av totalt kornareal. Dette er en økning på 3 prosentpoeng fra 2016, men 18 prosentpoeng lavere enn i 2011 da jordbrukets andel var størst. Høstpløying øker erosjon i løpet av vinteren.

Noe av årsaken til reduksjonen over tid er at vannområdene fra 2013 er delt inn i prioriterte og ikke prioriterte områder, og tilskudd til erosjonsklasse 1 ble fjernet. I 2016 ble tilskudd til erosjonsklasse 1 og 2 fjernet i ikke prioriterte områder. I prioriterte pilotvannområder meldes det imidlertid også om nedgang i arealer i stubb.

Tilskudd til grasarealer (bufferoner og gras i dråg) har hatt en stor økning på landsbasis fra 4,1 millioner i 2005 til 33,2 millioner kroner i 2017. Fra de prioriterte pilotvannområdene rapporteres det imidlertid om en nedgang i bufferoner og dråg sett under ett.

Åpenåkerareal med fangvekster nådde en topp i 2002 med 350 000 dekar og tilskudd på 37,7 millioner. Senere er arealet gradvis redusert og var i 2017 på 23 900 dekar.

Tiltaksgjennomføringen for fangdammer har gradvis gått ned siden 2001 da det ble gitt 9,8 millioner i tilskudd. I 2017 ble det gitt 0,7 mill. kroner i stønad til etablering av 20 nye fangdammer og våtmarker. Siden 1994 har 1 094 fangdammer blitt etablert med støtte fra SMIL-tilskudd. Det er mest etablering av nye fangdammer i Rogaland og Østfold. I 2017 ble det innvilget tilskudd til 7 nye fangdammer i Rogaland og 6 i Østfold.

Tilskudd til nye eller vedlikehold av eldre hydrotekniske anlegg har økt kraftig siden 1998 og særlig siden 2012. I 2017 er det gitt 51 millioner i tilskudd til 854 anlegg.

Resultatene fra Program for jord- og vannovervåking (JOVA) ved NIBIO har gitt nyttig informasjon for arbeidet med å redusere utslipp til vann. JOVA programmet overvåker 10–11 nedbørsfelt som representerer viktige jordbruksområder i landet. Ved noen av feltene har det vært gjort registreringer av partikler, plantenæringsstoffer og rester av plantevernmidler helt siden 1992.

6.5.2 Jordarbeiding og erosjon

Sentralt for å redusere avrenning og erosjon fra jordbruksarealene, er å nytte en praksis ved jordarbeiding som minsker risikoen for avrenning/erosjon fra arealene og

til vassdrag. Det er åpenåkerarealet som er særlig utsatt for avrenning/erosjon. Andelen åpenåkerareal (inkludert hage) økte fram til 1990-tallet, men har siden i hovedsak gått ned, slik det går fram av Tabell 6.4 og Figur 6.14.

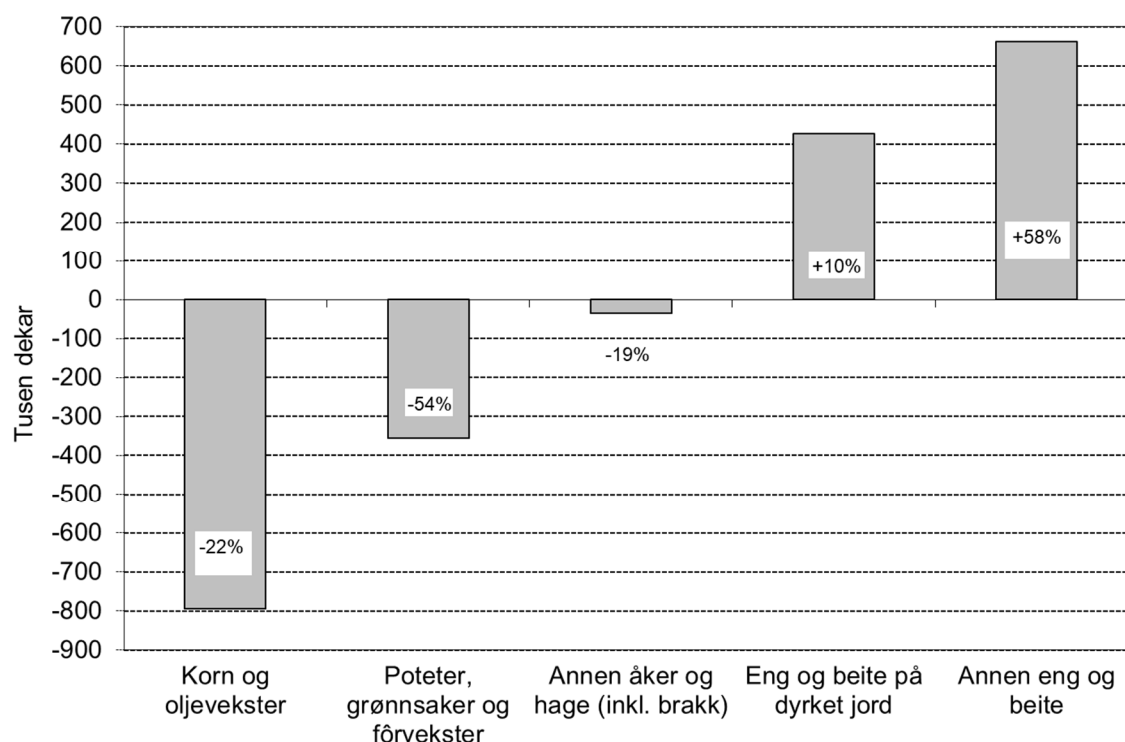
Tabell 6.4 Utviklingen i åpenåker- og kornarealet 1970–2018

	1970	1980	1990	2006	2010	2017	2018*
Åpenåkerareal i % av fulldyrket areal	45,5	49,0	50,5	43,2	42,6	41,2	40,6
Kornareal i % av åpenåkerareal	70,5	78,6	81,3	87,0	86,8	87,1	86,4

*Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket og Statistisk Sentralbyrå

Nedgangen i andelen av åpenåkerareal av fulldyrket areal fra 1990 henger sammen med at korn- og potetarealet har blitt redusert mer enn det fulldyrkede arealet.

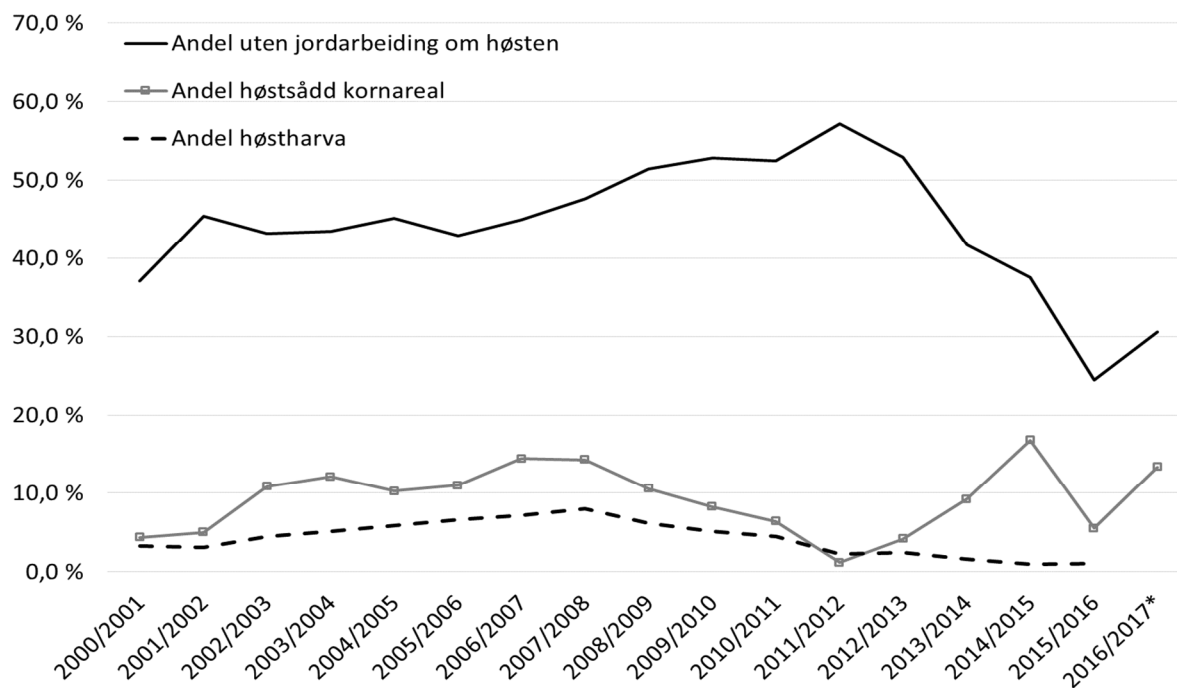
Figur 6.14 Endring i arealbruken fra 1990–2018

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Figur 6.15 viser utviklingen i korn- og oljevekstarealet i landet fordelt etter jordarbeidingsmetode og tidspunkt for såing.

Åkerareal i stubb regnes å ha en reduserende, det vil si positiv effekt på arealavrenningen. Dyrking av høstkorn (som blir sådd om høsten) regnes for å være mer positivt med hensyn til arealavrenningen enn høstpløying. Det var minst høstsådd

areal høsten 2011, med 1,2 prosent av kornarealet. Høstsådd areal var på topp i 2015, da 16,8 prosent av kornarealet i 2015 ble sådd høsten 2014. I 2017 gikk arealet opp igjen etter at det var nede i 5,5 prosent i 2016. Data for høstharva areal ble ikke registrert i 2017.

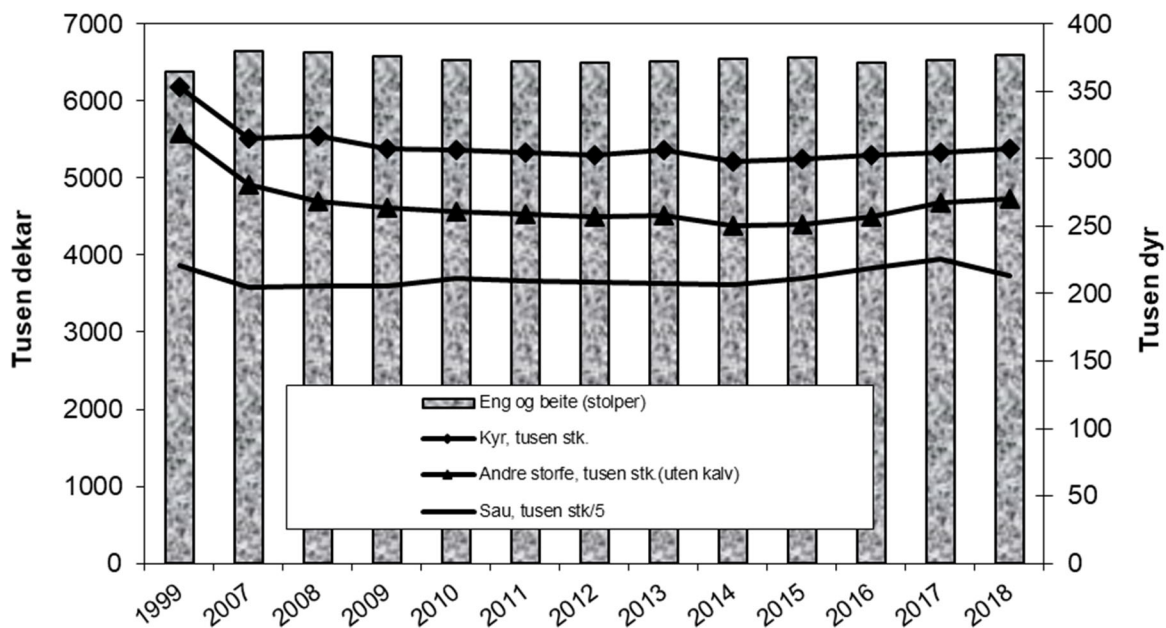

Figur 6.15 Metode for jordarbeiding og tidspunkt for såing for korn og oljevekster

Kilde: Statistisk sentralbyrå

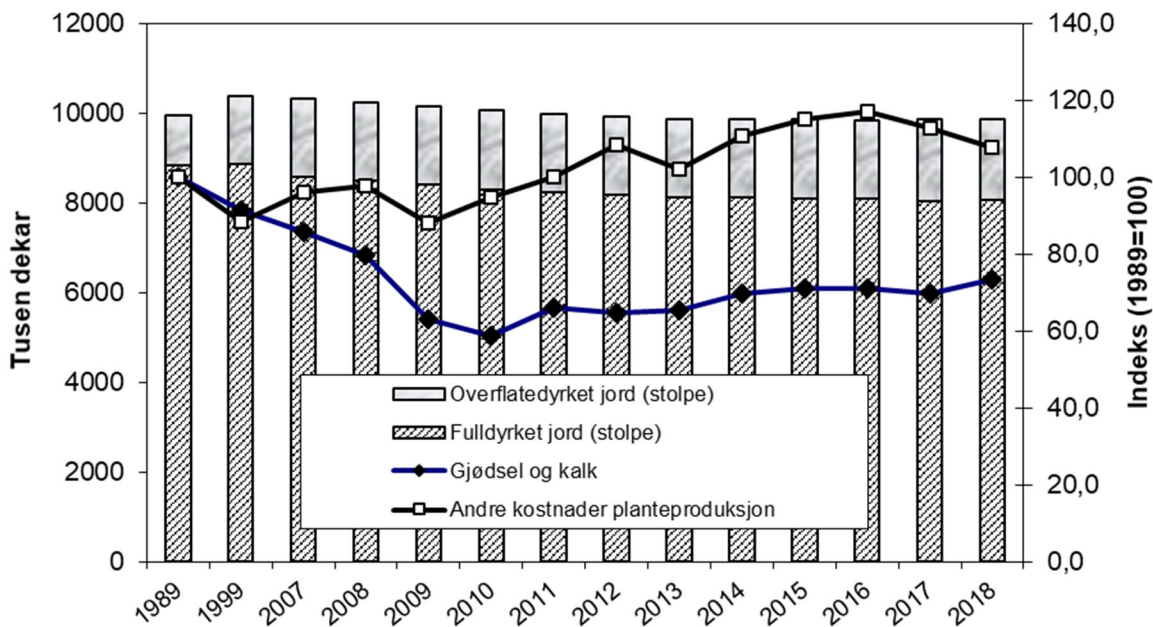
Figur 6.16 viser utviklingen i antall grovfôrdyr sammen med utviklingen i grovfôrareal, og Figur 6.17 viser volumendring av innsatsfaktorer sammen med arealutviklingen. Figurene indikerer at det de siste årene er en tendens til ekstensivering av arealbruken.

Figur 6.16 Utviklingen i eng- og beiteareal og grovfôrdyr

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Figur 6.17 Utvikling i areal og volumendringer av innsatsfaktorer

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

6.5.3 Gjødselforbruk

Riktig gjødsling, det vil si samsvar mellom næringstilførsel og næringsopptak, er viktig for å unngå avrenning av næringssalter. Riktigere gjødsling skjer blant annet ved forbedrede gjødseltyper, gjødselplanlegging, tilstrekkelige lagringsløsninger og spredearealer for husdyrgjødsel og rett valg av spredetidspunkt.

Tabell 6.5 viser at forbruket av mineralgjødsel per dekar var 23 prosent lavere i 2018 enn i 1985. Dette skyldes redusert fosförgjødsling og at det gjennomgående brukes gjødseltyper med større nitrogeninnhold. N-forbindelsen i de fleste gjødselslag har en forsurende virkning på jordsmonnet. Forbruket av mineralgjødsel per daa jordbruksareal var synkende fra 2005 til og med 2010, men har vært omtrent 46 kg per dekar de siste årene.

Grovt regnet trengs 1 kg kalk, tilsvarende 2 kg kalksteinsmel, for å nøytralisere virkningen av 1 kg N i fullgjødsel. Tilførselen av kalk, gjennomsnittet av alle kalkslag, var ca. 24 kg per dekar i 2018, jf. tabell 6.5. For å opprettholde pH-nivået i vanlig jord trengs imidlertid 50–100 kg kalksteinsmel per dekar. Dette skyldes effekten av den generelle forsuringen. Kalkingsbehovet varierer ellers mye landet over og er foruten selve gjødslingen avhengig av jordart, klima og vekster.

Tabell 6.5 Mineralgjødsel og kalk i mill. kg og kg per dekar jordbruksareal

	1985	1999	2005	2010	2017	2018*
Mineralgjødsel:						
Totalt, mill. kg	590	516	511	384	467	458
Kg/daa jordbruksareal	60,2	49,4	49,3	38,2	47,3	46,4
Kalk:						
Totalt, mill. kg	340	275	206	168	199	236
Kg/daa jordbruksareal	40,8	26,5	19,9	16,7	20,1	23,9

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

På grunn av gjødsel som betydelig kostnadspost, har utviklingen i forbruket av gjødsel hatt spesiell oppmerksomhet. Tilførsel av næringsstoffer pr daa har fra 2008/09 vist en jevn økning, med mest markant økning for nitrogen, men de siste årene har nivået vært relativt stabilt for alle gjødselsorter (Tabell 6.6). Det kan forklares med større oppmerksomhet om riktig gjødsling i kombinasjon med husdyrgjødsel og oppdaterte gjødselnormer.

Tabell 6.6 Næringsforbruk av nitrogen, fosfor og kalium brukt i jordbruket¹

	Jordbr. areal 1000 daa	Nitrogen, N		Fosfor, P		Kalium, K		Verdistoff Tonn
		Tonn	Kg/daa	Tonn	Kg/daa	Tonn	Kg/daa	
2004/05	10 354	106 882	10,3	12 660	1,2	45 926	4,4	165 468
2009/10 ²	10 060	83 982	8,3	7 831	0,8	31 943	3,2	123 756
2014/15	9 860	102 933	10,4	9 284	0,9	34 043	3,5	146 280
2015/16	9 837	102 514	10,4	9 090	0,9	34 162	3,5	145 766
2016/17	9 850	99 733	10,1	8 705	0,9	33 409	3,4	141 847
2017/18	9 864	104 064	10,5	8 899	0,9	34 044	3,5	141 006
2018/19	9 868	103 146	10,5	8 657	0,9	34 198	3,5	146 001

1) Korrigert for forbruk til grøntanlegg og hager

2) Inkl. verdistoff av 55 000 tonn gjødsel i 2008/09 og 10 000 tonn gjødsel i 2009/10 hamstret fra 2007/08

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Mest mulig spredning av gjødsla i vekstsesongen er viktig for en bedre utnyttelse av nærings saltene. Samtidig reduseres risikoen for avrenning. I kornproduksjonen er våronna det dominerende tidspunkt for gjødsling. Delt gjødsling (gjødsling både i våronn og seinere i vekstperioden) er stort sett aktuelt kun ved dyrking av mathvete. Arealet med delt gjødsling i kornproduksjonen er dermed avhengig av omfanget av hvetedyrkingen, hvor delt gjødsling er betinget av økonomien i dyrkingen.

6.6 Utslipp av klimagasser

I Prop.1S (2015–2016) sies det at «Gjennom metodar for berekraftig produksjon skal landbruket bidra til redusert forureining og utslipp av klimagassar, leggje til rette for auka opptak av klimagassar og for nødvendig tilpassing av produksjonen til klimaforholda i framtida».

Landbruket er den viktigste kilden til utslipp av metan (CH₄) og lystgass (N₂O). I tillegg bidrar også forbruk av mineralsk gjødsel indirekte med CO₂ og N₂O-utslipp. 89 prosent av metanutslippene kommer fra dyrenes fordøyelse, resten kommer fra håndtering av husdyrgjødsel. Lystgass dannes ved nedbryting av nitrogenforbindelser i jord og lagret husdyrgjødsel under oksygenfattige forhold. Økt tilførsel av nitrogen-forbindelser, for eksempel ved gjødsling, øker dannelse og utslipp av lystgass. Utslipp av CO₂ stammer fra bruk av traktorer, maskiner og oppvarming, men utgjør en liten andel av landbrukets utslipp av klimagasser.

Fra planteproduksjonen kommer det klimagassutslipp som N₂O ved fremstillingen av kunstgjødsel, og som resultat av gjødselbruk, arealbruksendringer og avrenning. En stor del av planteproduksjonen er fôrproduksjon til husdyrhold. Fordøyelse av grovfôr medfører betydelig utslipp av CH₄, og bruk av husdyrgjødsel i planteproduksjon fører til utslipp av både CH₄ og N₂O.

Når det gjelder lystgass er det usikkerhet knyttet til beregninger av utslipp og effekter av tiltak. Det kan forekomme store episodiske utslipp av lystgass som et resultat av kompliserte sammenhenger mellom temperatur, nedbør, drenering og nitrogentilgang. NIBIO har påvist mangedoblet utslipp fra dårlig drenert jord under i nedbørsperioder sammenlignet med moderat drenert jord. Utslipp fra husdyr- og handelsgjødsel utgjør 77 prosent av lystgassutslippene i 2017. Den største kilden er husdyrgjødsel inkludert utslipp fra lager, spredning og beite (36 %), deretter kommer handelsgjødsel (25 %). Av de andre kildene er avrenning (10 %) og kultivering av myr (21 prosent).

Tabell 6.7 viser status for utslipp av klimagassene karbondioksid (CO₂), metan (CH₄) og lystgass (N₂O) fra landbrukssektoren omregnet til 1 000 tonn CO₂-ekvivalenter. Landbrukets utslipp var i 2017 på totalt 4,5 mill. CO₂-ekvivalenter. Jordbruket er den viktigste kilden til utslipp av metan og lystgass, med henholdsvis 52 og 75 prosent av landets samlede utslipp.

Utslipp av CO₂ stammer fra bruk av fossilt drivstoff til traktorer, maskiner og oppvarming, og utgjør ca. 400 000 tonn CO₂ ekvivalenter – altså i underkant av 10 % av landbrukets samlede utslipp av klimagasser.

Tabell 6.7 Klimagasser fra planteproduksjon og husdyrbruk i Norge, omregnet til CO₂-ekvivalenter. 1 000 tonn

	1990		2000		2005		2016		2017	
	CH ₄	N ₂ O	CH ₄	N ₂ O	CH ₄	N ₂ O	CH ₄	N ₂ O	CH ₄	N ₂ O
Husdyrtarmgass	2 415	-	2 338	-	2 323	-	2 305	-	2 329	-
Husdyrgjødsel	245	522	239	535	244	564	280	595	282	601
Mineralgjødsel	-	516	-	502	-	500	-	479	-	460
Jordbruk annet	-	729	-	720	-	705	-	714	-	708
Sum	2 660	1 767	2 577	1 757	2 567	1 769	2 585	1 788	2 611	1 769

Kilde: SSB

Utslipp av CO₂ og N₂O fra produksjonsprosessen av mineralgjødsel og stasjonær forbrenning av mineralgjødsel inngår ikke i utslippene fra jordbrukssektoren i sektorregnskapet fra SSB vist i Tabell 6.7. Disse utslippene utgjorde 471 tusen tonn CO₂ og 279 tusen tonn CO₂-ekvivalenter N₂O i 2017. Dette er en nedgang på henholdsvis 200 og 30 tusen tonn sammenlignet med tilsvarende beregning for 2016. De totale utslippene fra jordbruk har vært relativt stabile fra år til år. Tabell 6.8 viser en nedgang på 1 prosent fra 1990 til 2017. Utslippene fra jordbruket i Tabell 6.7 utgjorde 8,7 prosent av samlet utslipp av i 2017. Dette er en økning fra året før på 0,2 prosentpoeng.

I tillegg til utslippene vist i tabell 6.8 er det også et tap av CO₂ fra dyrket jord. Globalt utgjør dette ca. 20 prosent av de totale menneskeskapte klimagassutslippene. I Norge er dette tapet hovedsakelig knyttet til tap fra dyrket myr og mineraljord. Tall fra NIBIO sier at myr utgjør 9 prosent av landarealet i Norge og inneholder 3,5 mrd. tonn CO₂. Til sammen er det årlige tapet av CO₂ ekvivalenter fra dyrket myr beregnet til ca. 1,8 mill. tonn årlig. Beregning av tap fra jord er vanskelig og metodene er under stadig bedring. For myrjord har NIBIO beregnet det årlige tapet fra dyrket myr til ca. 1,8 tonn CO₂ per dekar og år, totalt ca. 1,3 mill. tonn CO₂. I tillegg til CO₂ er dyrket myr også en viktig kilde til utslipp av lystgass (N₂O) og det beregnes mengde metan som slippes ut fra grøftene. NIBIO har i sin modell for beregning av CO₂-tap fra mineraljord, også tatt med binding eller tap i grasmark. Det årlige tapet fra mineraljord er nå beregnet til 0,14 mill. tonn CO₂.

Jordbruket bidrar også betydelig til utslipp av forsurende gasser. Næringen er viktigste kilde til utslipp av ammoniakk (NH₃). Det aller meste av ammoniakk-utslippene fra jordbruket kommer fra lagring og spredning av husdyrgjødsel. Norge er i Gøteborgprotokollen av 1999 forpliktet til å holde de årlige utslippene av ammoniakk på maksimalt 23 000 tonn fra og med 2010. Ved revisjon av protokollen i 2012 forpliktet Norge seg til å redusere de årlige ammoniakktutslippene med 8 prosent innen 2020, i forhold til nivået i 2005. Den opprinnelige forpliktelsen om et maksimalt årlig utslipp på 23 000 tonn vil i utgangspunktet fortsatt gjelde også etter 2020. SSB statistikkbanken viser 33 420 tonn totalt utslipp av ammoniakk i 2017. Av dette kom 31 614 tonn (95 %) fra jordbruk. Til sammenligning var totalutslippet i 2005 på 34 171 tonn, herav 31 012 tonn (91 %) fra jordbruk. Med andre ord en total reduksjon på 2 prosent, mens jordbrukets andel av utslippene har økt. Denne økningen må sees i sammenheng med produksjonsøkning i samsvar med målsetting.

I 2017 var utslipp av ammoniakk fra husdyrgjødsel estimert til om lag 21800 tonn mot 18600 tonn i 1990, en økning på 17 prosent. Det har imidlertid vært en stor reduksjon i utslipp fra ammoniakkbehandling av halm på grunn av redusert forbruk. Utslippet i 2017 var om lag 300 tonn, en nedgang på 79 prosent siden 1990.

6.7 Plantevernmidler

Landbrukets mål for dette området er å redusere avhengigheten av plantevernmidler og å redusere helse- og miljørisikoen ved bruk av plantevernmidler.

Forsvarlig handtering og bruk av plantevernmidler har betydning både for den enkelte bruker, brukerens nærmiljø og for å unngå rester i mat og fôr. Forhold vedrørende plantevernmidler er regulert i Lov om matproduksjon og mattrygghet mv. (av 19.12.2003 nr. 124) med tilhørende forskrifter. Mattilsynet er ansvarlig godkjenning-myndighet for plantevernmidler i Norge. Det kreves dokumentert at nye midler er like

gode eller bedre enn allerede godkjente preparater eller metoder, og det kreves autorisasjon for omsetning og yrkesmessig bruk av plantevernmidler.

Forskrift om plantevernmidler (ikrafttredelse 1.6.2015) setter krav om at det ved yrkesmessig bruk skal føres sprøytejournal, og at det kun skal brukes spredeutstyr som er godkjent ved en funksjonstest. Endring i forhold til forrige forskrift er at det nå skal inn en vurdering knyttet til integrert plantevern og det skal beskrives hvilke alternative behandlinger som er vurdert.

Nedenfor (Tabell 6.8) er forbruket av plantevernmidler i landbruket angitt i mill. kr sammen med omsatt mengde virksomt stoff av plantevernmidler. Tallene for omsatt mengde gjelder salg fra importør til distributør/forhandler, og gir dermed ikke det faktiske salget av det enkelte preparat fra forhandler hvert år. Noe av dette vil dessuten gå til sektorer utenom jordbruket. Mengden av virksomt stoff er ikke direkte sammenlignbar fra ett år til et annet. Det skyldes at det er stadig utskifting av preparater med ulik konsentrasjon og virkningsgrad. Omsetningsstatistikken vil også være preget av endringer i avgiftssystemet.

Omsetning av virksomt stoff vil variere fra år til år pga. at det ofte blir kjøpt inn plantevernmidler til flere sesonger av gangen. I 2018 var det særlig en nedgang i soppmidler, og dette kan komme av at det var en veldig varm og tørr sommer som gjorde at behovet for soppmidler var mindre.

Tabell 6.8 Forbruk av plantevernmidler i mill. kr, og omsatt mengde av ulike stoffer

	1985	1990	1999	2010	2015	2017	2018
Mill. kr ¹⁾	406,8	379,0	403,0	315,0	366,1	392,7	412,5
<i>Omsatt mengde virksomt stoff, 1 000 kg²⁾</i>							
Ugrasmidler	1 236,2	965,1	448,7	577,7	467,5	495,5	485,4
Soppmidler	138,4	1 53,0	219,9	87,5	93,0	109,8	82,9
Skadedyrmidler	38,7	19,0	23,8	5,7	6,3	7,2	12,8
Andre midler	116,1	46,4	103,9	65,9	82,9	64,9	41,2
<i>Totalt, 1 000 kg²⁾</i>	<i>1 529,3</i>	<i>1 183,5</i>	<i>796,3</i>	<i>736,8</i>	<i>649,7</i>	<i>677,4</i>	<i>622,3</i>

1) Verdi av plantevernmidler brukt i jordbruket omregnet til faste 2018-kroner

2) Total grossistomsetning

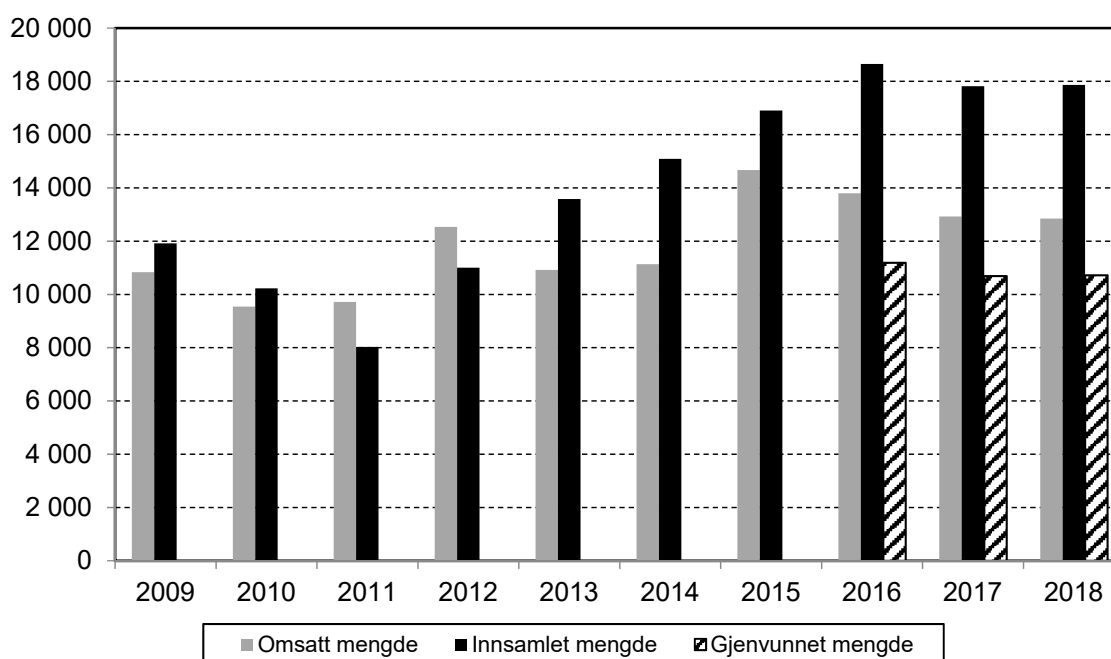
Kilde: Totalkalkylen for jordbruket og Mattilsynets omsetningsstatistikk for plantevernmidler

6.8 Innsamling av landbruksplast

Et nasjonalt mål på dette området er at mengden avfall til gjenvinning skal være om lag 80 prosent, basert på at mengden avfall til gjenvinning skal økes i tråd med det som er et samfunnsøkonomisk og miljømessig fornuftig nivå. Grønt Punkt Norge står for innsamling og gjenvinning av landbruksplast

Landbruket er en stor forbruker av ulike plastprodukter. Systemet med returordning av plast finansieres ved at importører og produsenter av plast betaler et emballasjevederlag. Vederlagssatsen økte i 2015 fra kr 1,15 til kr 1,35 per kg, og har vært uendret siden. Det kan ventes ytterligere økning for å nå målet om at emballasjevederlaget skal dekke alle kostnader knyttet til innsamling og gjenvinning. Grønt Punkt Norge AS står for innkreving av dette vederlaget. Innsamling av landbruksplast organiseres lokalt av bønder i samarbeid med lokale innsamlere. Det finnes ca. 230 leveringssteder for landbruksplast. Dette gjelder folie til rundballer, rundballenett, solfangerfolie, plansilofolie og dekkfolie brukt i landbruket.

Figur 6.18 viser omsatt og innsamlet / gjenvunnet mengde de siste 10 år. Fra 2016 er 40 prosent av innsamlet mengde regnet som forurensning som for eksempel jord, stein og is. Reell gjenvunnet mengde er da 60 prosent av innsamlet. Dette er vist som egen søyle fra og med 2016. Differanse mellom omsatt og gjenvunnet mengde kan skyldes at plast som ikke egner seg til gjenvinning brukes til produksjon av energi, og at noe plast blir behandlet ulovlig.

Figur 6.18 Omsatt, innsamlet og materialgjenvunnet jordbruksfolie 2009–2018. Tonn

Kilde: Grønt Punkt Norge AS

7 Inntekter, økonomiske forhold og levekår

I Innst. 385S (2014–15) sies det at «Komiteen viser til at gode inntektsmuligheter er en forutsetning for økt matproduksjon og at dyktige næringsutøvere, og ikke minst ungdom, skal se på jordbruk som en interessant arbeidsplass for fremtiden. Komiteen mener det er avgjørende at utøverne i landbruket skal kunne ha en inntektsutvikling og sosiale vilkår på linje med andre grupper, slik Stortinget har forutsatt.».

7.1 Utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital for Totalkalkylens normaliserte regnskaper

Tabell 7.1 viser utviklingen i resultatmålet «Vederlag til arbeid og egenkapital»²¹ ifølge Totalkalkylens registrerte og normaliserte regnskaper. Det er normaliserte regnskaper som legges til grunn i jordbruksforhandlingene.

Tabell 7.1 Vederlag til arbeid og egenkapital ifølge normaliserte og registrerte regnskaper. Kr/årsverk. Løpende kroner, avrundet

	2002	2005	2010	2015	2017	2018*
Normaliserte regnskaper:						
Nivå	137 400	151 700	240 700	307 400	324 000	328 400
Endring fra foregående år	5 500	3 200	31 500	36 200	-2 200	4 400
Registrerte regnskaper:						
Nivå	132 100	152 400	233 400	315 100	317 400	312 700
Endring fra foregående år	-1 000	3 300	30 700	34 800	-35 300	-4 700

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

²¹ Resultatmålet viser hva som står igjen til arbeid og egenkapital etter at alle inntekter er fratrukket ikke-varige produksjonsmidler, kapitalkostnader og realrentekostnadene på den lånte delen av kapitalen

Hovedårsaker til forskjeller mellom normaliserte og registrerte regnskaper er:

- I normaliserte regnskaper forutsettes et «normalår» med blant annet normalårsavlinger i planteproduksjonen, mens registrerte regnskaper bygger på faktiske registreringer, blant annet for avlinger.
- Andre viktige forskjeller er rentekostnadene hvor det regnes gjennomsnitt av siste tre år i normalisert regnskap.

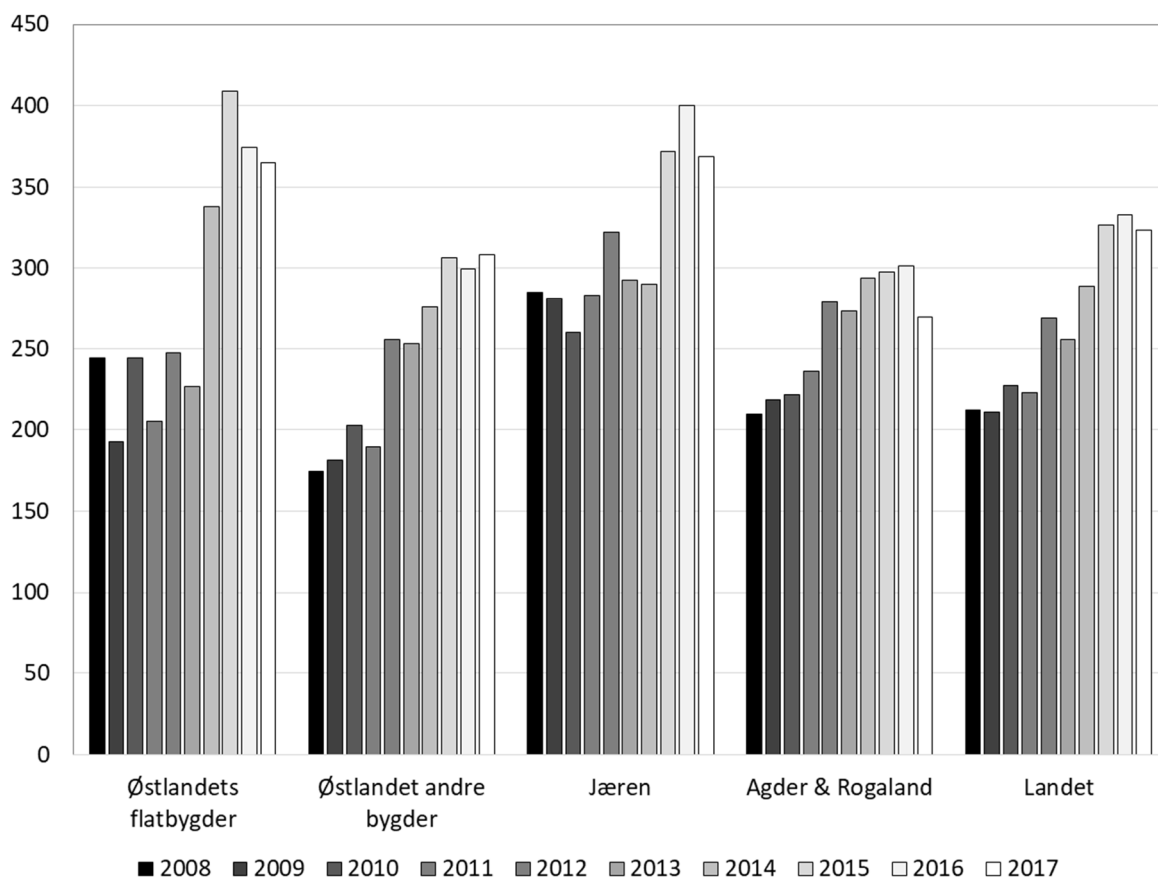
7.2 Utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital for de enkelte områdene, driftsformene og størrelsesgruppene

Dette kapitlet bygger på Driftsgranskingene som er en regnskapsundersøkelse for 900-1000 jordbruksbedrifter der «en vesentlig del av de samlede inntektene til familien kommer fra jordbruket». Driftsgranskingene dekker hele landet og grupperer jordbruksbedriftene etter område, produksjon og størrelsesgrupper.

7.2.1 Inntekt etter område

Figur 7.1a viser utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for jordbruksbedrifter i de sørlige og østlige delene av landet slik det går fram av Driftsgranskingene. I figuren ligger det også inne søyler for hele landet. Resultatet for jordbruksbedrifter i Østlandets «andre bygder» ligger ofte lavest i undersøkelsen. Dette blant annet på grunn av at brukene med best resultat (korn/svin) ligger på flatbygdene, og at de fleste sauebrukene, som har dårligere resultat, ligger i «andre bygder». I 2017 har andre bygder i Rogaland og Agder det dårligste resultatet, blant annet fordi det er mange bruk med sau i dette området, og på grunn av overproduksjon var det lavere pris på sau- og lammekjøtt dette året.

Fra 2016 til 2017 ble resultatet på melkeproduksjonsbrukene på Jæren betydelig redusert. 2017 var et vanskelig avlingsår på Jæren, og mange av bøndene hadde problemer med å få grovfôravlinga i hus. Trolig er dette en av årsakene til nedgangen i resultatet for gårdsbruk på Jæren.

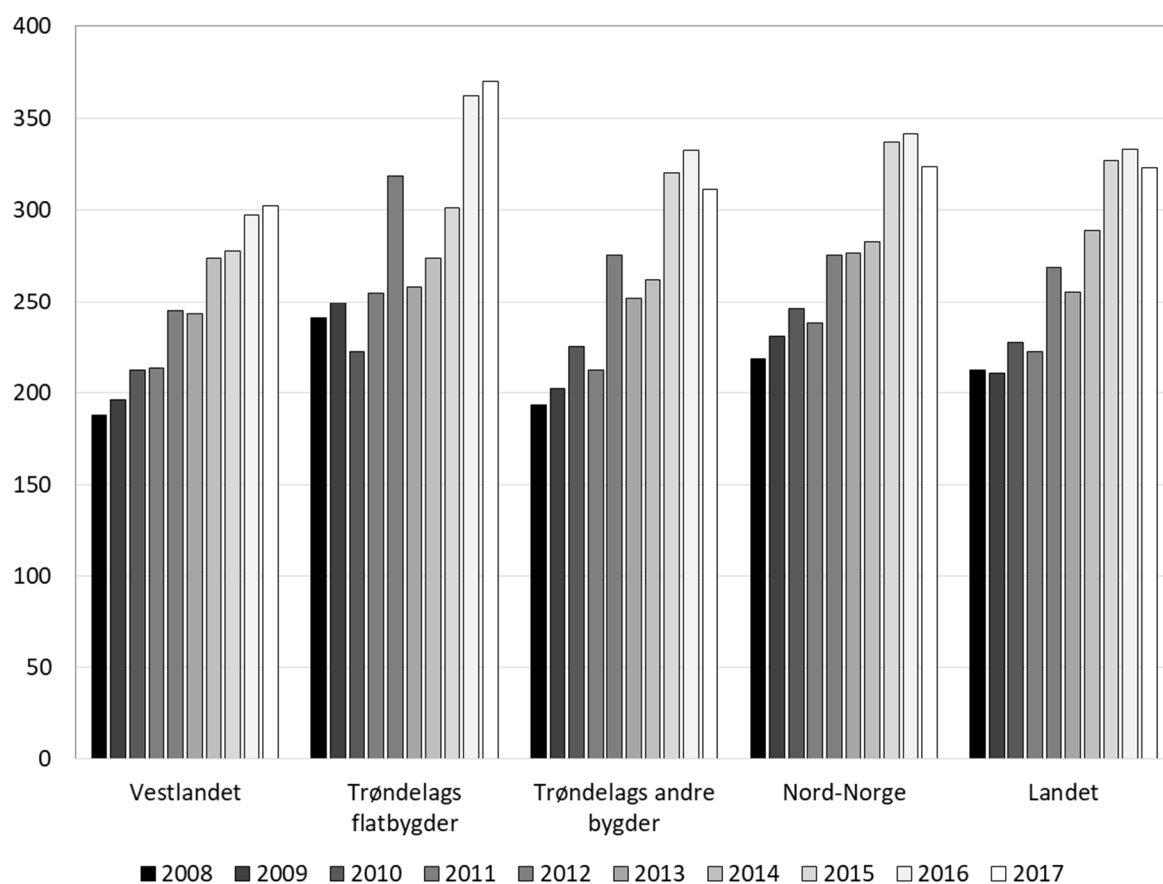

Figur 7.1a Vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for områder i det østlige og sørlige Norge. Nominelle 1 000-kroner

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene

Figur 7.1b viser utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for jordbruksbedrifter i det vestlig, midtre og nordlige Norge. I likhet med Figur 7.1a har også denne med søyler for hele landet. I disse landsdelene dominerer grovfôrbaserte produksjoner, og variasjonene mellom år er ikke så store. De aller fleste år har jordbruksbedrifter i Trøndelags flatbygder et resultat som ligger godt over landsgjennomsnittet, mens jordbruksbedrifter på Vestlandet hvert år har av de svakeste resultatene i undersøkelsen.

RESULTATKONTROLL FOR GJENNOMFØRING AV LANDBRUKSPOLITIKKEN
Budsjettnemnda for jordbruket, 2019

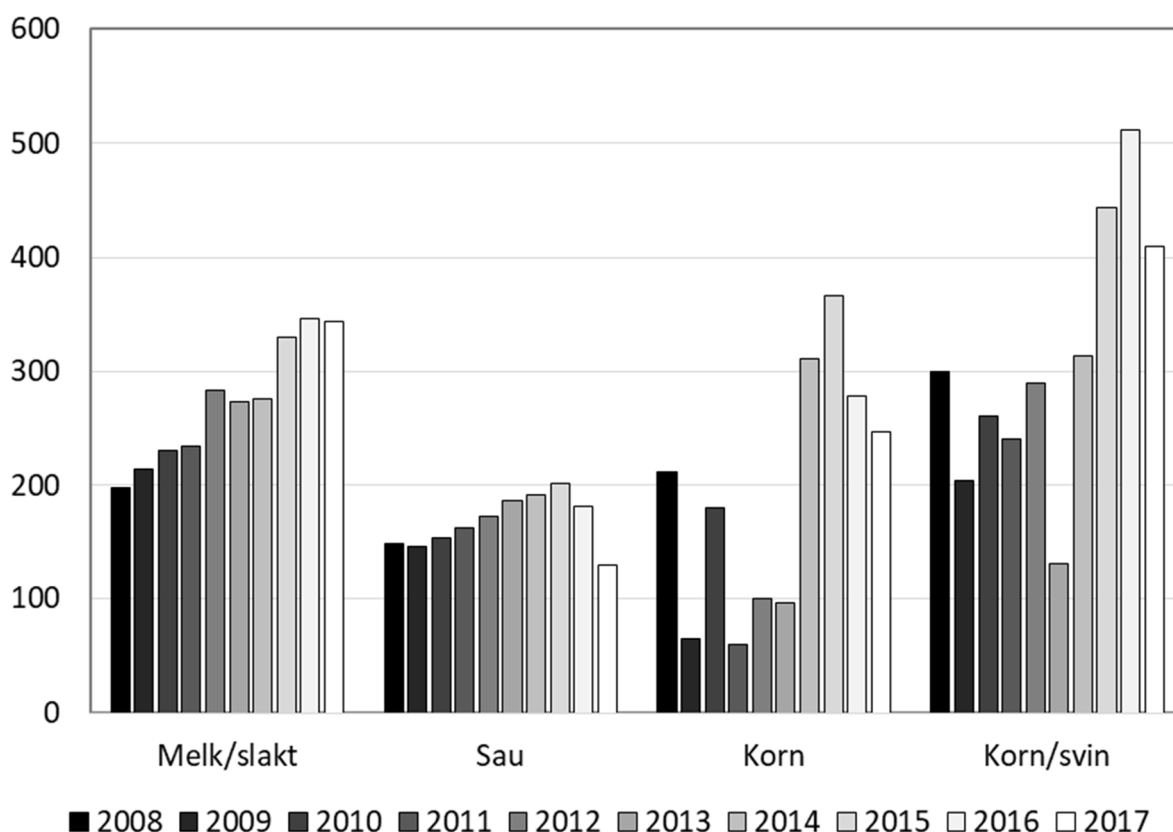

Figur 7.1b Vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for områder i Vest-Norge, Midt-Norge og Nord-Norge. Nominelle 1 000-kroner

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene

7.2.2 Inntekt etter produksjon

Figur 7.2 viser utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital siste 10 år for en del utvalgte driftsformer i Driftsgranskingene. Driftsformer med korn varierer mye med de meteorologiske forholdene, mens grovfôrbaserte produksjoner har mye mindre variasjoner. På grunn av overproduksjon var det lavere pris på sau- og lammekjøtt i 2017.

Figur 7.2 Vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for utvalgte produksjoner.
Nominelle 1 000 kroner

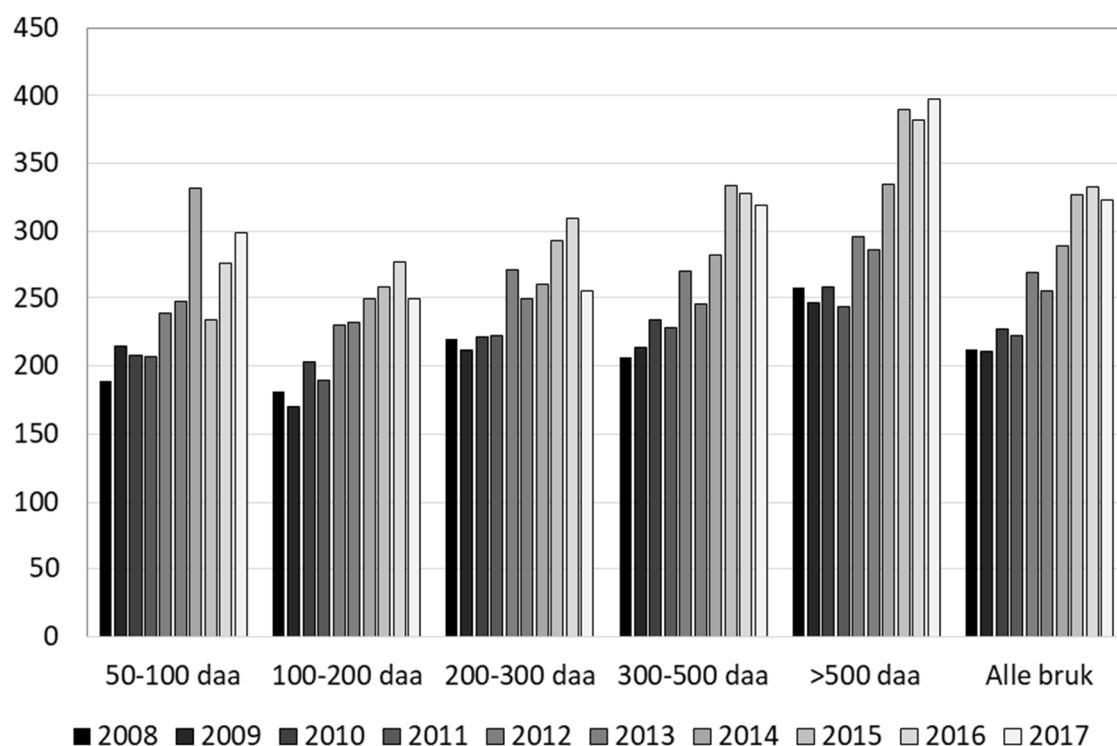
Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene

7.2.3 Inntekt etter bruksstørrelse

Figur 7.3 viser endringen fra år til år i vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for forskjellige arealgrupper i Driftsgranskingene.

Gruppene over 300 dekar har større årlig variasjon enn de mindre brukene, noe som blant annet skyldes at store bruk i gjennomsnitt har stort kornareal. Årsvariasjonen på inntektskurven for gruppene over 300 dekar har ganske godt samsvar med årsvariasjonen i kornavlingene. Gruppen med 50-100 dekar hadde en markant nedgang i resultat i 2015. I denne gruppen er det en stor andel gårdsbruk med

fruktproduksjon, og 2015 var et spesielt dårlig fruktår på Vestlandet. Det har tatt seg opp igjen i 2016 og 2017.

Figur 7.3 Vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for arealgrupper. Nominelle 1 000 kroner

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene

7.3 Alminnelig inntekt

Alminnelig inntekt omfatter alle skattepliktige inntekter, der de viktigste er lønn, pensjoner, overskudd fra næringsvirksomhet, renteinntekter og andre kapitalinntekter. Fra summen av inntekter trekkes alle fradrag, blant annet minstefradrag (kun i lønnsinntekt), fagforeningskontingent, premie til egen pensjonsforsikring, renteutgifter og jordbruksfradrag.

Tabell 7.2 til Tabell 7.8 viser utviklingen i alminnelig inntekt fordelt etter jordbruksareal, brukers alder, kornareal, antall melkekyr og antall sauer. Tabell 7.2 og Tabell 7.3 har samme innhold, men den ene viser tall kun for bruker og den andre tall for bruker med eventuell ektefelle/samboer. Det samme gjelder Tabell 7.6 til Tabell 7.8, Tabell 7.4 og Tabell 7.5 (som viser alminnelig inntekt inndelt etter kornareal, antall melkekyr og antall sauer) viser totaltall for bruker og eventuell ektefelle/samboer.

Det var 73 prosent av de personlige brukerne som hadde ektefelle/samboer i 1995. Fra 2008 til 2016 var andelen ca. 77 prosent, og i 2018 var andelen 73 prosent. Det blir derfor inntektene for ektefellene/ samboerne til denne andelen som regnes med

i statistikken sammen med inntektene til det totale antall brukere. Det er ikke tatt hensyn til hvorfra ektefellene henter sin inntekt. Fylkesvis fordeling av alminnelig inntekt vises på <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>.

Legg merke til at det kan være flere produksjoner på samme jordbruksbedrift i grupperingene i tabellene. Brukene i den største arealgruppa har hele tiden hatt størst alminnelig inntekt.

Fra 2016 til 2017 har alminnelig inntekt økt med 2,8 prosent for bruker og 3 prosent for bruker og ektefelle/samboer.

Tabell 7.2 Alminnelig inntekt for bruker fordelt etter jordbruksareal. 1 000 kr

Arealgruppe, dekar	1992	1995	1999	2010	2016	2017
0– 99	136,7	155,0	195,2	292,4	399,6	411,0
100–199	166,1	176,8	208,8	282,1	383,4	393,4
200–299	190,1	205,4	222,0	277,7	395,3	392,9
300–499	209,0	249,3	259,4	300,1	397,7	409,3
> 500	274,9	348,1	473,2	372,3	538,7	567,6
Alle	154,2	174,3	214,5	293,2	407,4	418,8

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2017. Bøndernes inntekt og formue

Tabell 7.3 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter jordbruksareal. 1 000 kr

Arealgruppe, dekar	1992	1995	1999	2010	2016	2017
0– 99	195,8	222,4	291,9	473,1	646,1	664,3
100–199	240,8	259,2	314,0	462,2	625,3	648,3
200–299	281,8	303,5	337,7	464,3	649,6	649,1
300–499	303,1	357,9	396,4	502,8	660,2	680,3
>500	385,8	488,7	628,6	604,4	856,1	892,0
Alle	222,6	252,6	321,0	481,5	663,2	683,1

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2017. Bøndernes inntekt og formue

Tabell 7.4 viser alminnelig inntekt etter brukers alder. For både bruker og bruker med ektefelle/samboer har hovedtendensen vært at de over 70 år har lavest alminnelig inntekt.

Tabell 7.4 Alminnelig inntekt for bruker fordelt etter brukers alder¹⁾. 1 000 kr

Aldersgruppe	1992	1995	1999	2010	2016	2017
< 39	144,1	164,9	190,6	260,7	321,8	332,2
40–49	171,6	195,1	235,6	317,5	428,6	447,2
50–59	164,6	187,8	234,1	311,4	440,0	463,9
60–65	153,6	159,8	203,9	278,2	432,3	434,4
66–69	130,7	130,9	164,7	254,2	432,5	405,9
> 70	101,2	112,7	147,0	218,8	320,0	324,3

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2017. Bøndernes inntekt og formue

Tabell 7.5 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter brukers alder¹⁾. 1 000 kr

Aldersgruppe	1992	1995	1999	2010	2016	2017
< 39	195,4	220,0	272,2	416,0	521,5	540,3
40–49	263,7	294,8	359,5	521,7	718,5	747,0
50–59	243,1	284,5	357,8	520,5	717,8	751,4
60–65	216,7	229,8	306,9	461,4	697,5	708,6
66–69	176,1	181,3	246,8	414,1	663,1	662,5
> 70	127,3	145,4	189,5	328,4	491,4	488,7

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2017. Bøndernes inntekt og formue

Tabell 7.6 alminnelig inntekt for bruker med eventuell ektefelle/samboer i forhold til kornareal. Også her ser vi at trenden er økt alminnelig inntekt med økt areal.

Tabell 7.6 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter kornareal¹⁾. 1 000 kr

Arealgruppe, dekar	1992	1995	1999	2010	2016	2017
1–99	219,3	255,1	338,1	516,3	693,6	723,3
100–199	239,5	297,5	379,6	548,2	754,4	770,8
200–299	282,5	337,5	453,9	564,9	821,5	831,2
300–499	312,4	402,4	485,6	618,1	827,1	865,3
> 500	407,4	574,9	561,4	707,6	1 080,4	1 153,3

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2017. Bøndernes inntekt og formue

Tabell 7.7 viser hvordan alminnelig inntekt varierer med antall melkekyr. I hele perioden øker alminnelig inntekt for bruker og ektefelle/samboer med antall kyr.

Tabell 7.7 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter antall melkekyr¹⁾. 1 000 kr

Besetningsstørrelse	1992	1995	1999	2010	2016	2017
1–9	218,7	228,8	279,2	349,1	465,4	466,1
10–19	271,3	275,6	307,4	402,4	531,5	552,6
20–39	330,4	350,3	366,2	465,1	621,7	618,9
>40	380,7	399,3	424,0	569,4	666,5	724,6

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2017. Bøndernes inntekt og formue

Tabell 7.8 viser alminnelig inntekt for bruker med eventuell ektefelle/samboer på bruk med sau, gruppert etter besetningsstørrelse. I alle år har brukene med mer enn 200 sauer hatt høyest alminnelig inntekt. På sauebrukene ser vi ikke en så klar tendens til at økende besetningsstørrelse gir økende alminnelig inntekt.

Tabell 7.8 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter antall sauer per 1. juni¹⁾. 1 000 kr

Besetningsstørrelse	1992	1995	1999	2010	2016	2017
1–49	200,9	217,1	283,7	449,0	602,1	616,0
50–99	224,2	231,9	291,1	442,0	590,1	619,6
100–199	212,7	231,6	288,9	438,7	587,6	590,1
>200	237,5	241,2	342,5	504,0	705,3	704,1

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2017. Bøndernes inntekt og formue

I Tabell 7.9 har vi delt den alminnelige inntekten i intervaller. Tabellen viser hvor stor andel av henholdsvis bruker og bruker pluss eventuell ektefelle/samboer som ut fra skatteligningen 2017 havnet i de ulike intervallene. Brukere som har alminnelig inntekt over kr 300 000 utgjør 55,1 prosent i 2017, mot 53,9 prosent i 2016.

Tabell 7.9 Andel brukere og brukere pluss evt. ektefelle/samboer fordelt etter alminnelig inntekt. Prosent, 2016

Alminnelig inntekt i 1 000 kroner	Uten eller negativ	1– 100	100– 200	200– 300	300– 400	400– 500	500– 750	Over 750
Kun bruker	5,6	8,3	14,2	16,8	16,3	12,7	15,6	10,5
Bruker og evt. ektefelle/samboer	2,9	3,2	6,0	8,5	10,2	11,0	25,7	32,5

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2017. Bøndernes inntekt og formue. Levekår

7.4 Levekår

7.4.1 Næringsinntekt og jordbruksfradrag

I Prop.1S (2015–2016) sies det at «*Regjeringa vil styrkje bruk som har ressursgrunnlag til å vere heiltidsbruk.*»

Tabell 7.10 viser den relative betydningen av inntekt fra jordbruket. Grunnlaget er selvangivelsesdata og post 2.7.1 i selvangivelsen: Næringsinntekter ifølge næringsoppgave i jordbruk, gartneri mv. Den sammenlignes med bruttoinntekten for bruker og ektefelle/samboer. Bruttoinntekt er lønnsinntekter, næringsinntekter, pensjoner og kapitalinntekter. Tabell 7.10 til Tabell 7.14 inkluderer også jordbruksbedrifter under 5 dekar.

Av bruk med selvangivelsesdata var 28,8 prosent uten positiv næringsinntekt fra jordbruket i selvangivelsen i 2017. Totalt for landet henter 19,7 prosent av alle brukere over halvparten av bruttoinntekta fra næringsinntekt i jordbruket. I 1999 var tilsvarende andel 35 prosent.

Tabell 7.10 Andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt¹⁾. Tall for bruker og ektefelle/-samboer. Prosentandel fylkesvis 2017, og landstall 2016, 2010 og 1999

	Antall brukere	Andel næringsinntekt av bruttoinntekt, prosent					
		Uten	<10	10–49	50–89	>90	>50
Østfold	2 084	25,0	22,7	34,6	13,9	3,7	17,6
Akershus/Oslo	1 955	27,5	25,7	33,9	10,3	2,6	12,9
Hedmark	3 004	25,8	17,9	34,0	17,3	5,1	22,4
Oppland	4 197	27,1	18,8	32,8	15,6	5,6	21,2
Buskerud	2 054	31,5	24,5	31,7	10,2	2,0	12,2
Vestfold	1 290	32,9	22,0	30,1	12,2	2,9	15,1
Telemark	1 332	42,9	25,2	23,0	7,1	1,9	9,0
Aust-Agder	665	39,1	21,4	25,6	11,9	2,1	14,0
Vest-Agder	1 023	39,6	20,7	26,6	10,2	2,9	13,1
Rogaland	3 901	21,4	18,1	34,7	18,8	7,0	25,8
Hordaland	2 932	41,7	24,8	22,8	8,1	2,6	10,7
Sogn og Fjordane	2 737	26,5	20,6	35,4	12,9	4,6	17,5
Møre og Romsdal	2 378	31,7	18,8	28,6	15,6	5,2	20,8
Sør-Trøndelag	2 630	29,5	18,1	29,7	17,5	5,2	22,7
Nord-Trøndelag	2 815	21,1	18,3	33,7	21,4	5,4	26,8
Nordland	1 929	23,6	15,0	32,3	20,7	8,4	29,1
Troms	838	24,8	14,0	34,4	18,5	8,4	26,9
Finmark	273	34,1	16,8	22,3	16,1	10,6	26,7
<i>Hele landet, 2017</i>	<i>38 037</i>	<i>28,8</i>	<i>20,2</i>	<i>31,4</i>	<i>14,9</i>	<i>4,8</i>	<i>19,7</i>
<i>Hele landet, 2016</i>	<i>38 868</i>	<i>28,2</i>	<i>20,7</i>	<i>31,8</i>	<i>14,6</i>	<i>4,7</i>	<i>19,3</i>
<i>Hele landet, 2010</i>	<i>43 615</i>	<i>23,8</i>	<i>20,8</i>	<i>33,1</i>	<i>17,2</i>	<i>5,1</i>	<i>22,3</i>
<i>Hele landet, 1999</i>	<i>69 910</i>	<i>26,4</i>	<i>14,2</i>	<i>24,3</i>	<i>20,9</i>	<i>14,1</i>	<i>35,0</i>

1) Sum lønnsinntekt, næringsinntekt, pensjoner og kapitalinntekt

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2017

Tabell 7.11 viser tilsvarende fordeling ut i fra jordbruksareal i drift. I størrelsesgruppen fra 5 til 49 dekar er 58 prosent av brukerne uten næringsinntekt, og bare 4 prosent av brukerne henter mer enn 50 prosent av bruttoinntekten fra jordbruket. Med unntak av den minste gruppen øker andelen brukere som henter mer enn 50 prosent av bruttoinntekten fra jordbruket, med økende bruksstørrelse.

På landsbasis er det 4,8 prosent av brukene som henter mer enn 90 prosent av inntekta fra jordbruket i 2017, og det er en nedgang fra 14 prosent i 1999.

Tabell 7.11 Andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt¹⁾. Tall for bruker og ektefelle/samboer. Prosentandel for ulike arealgrupper. 2017

Arealgruppe, dekar	Antall brukere	Andel næringsinntekt av bruttoinntekt, prosent					
		Uten	<10	10–49	50–89	>90	>50
< 5	1 054	29,3	14,6	31,9	18,0	6,2	24,2
5–49	3 762	58,0	24,1	13,9	3,0	1,0	4,0
50–99	6 529	50,1	28,8	16,8	3,1	1,2	4,3
100–199	10 311	30,9	27,1	30,6	8,6	2,9	11,5
200–299	6 526	17,0	17,9	42,1	16,9	6,1	23,0
300–499	5 979	10,6	9,9	43,2	27,7	8,7	36,4
>500	3 876	6,6	4,6	38,8	39,1	11,0	50,1
<i>Alle</i>	<i>38 037</i>	<i>28,8</i>	<i>20,2</i>	<i>31,4</i>	<i>14,9</i>	<i>4,8</i>	<i>19,7</i>

1) Sum lønnsinntekt, næringsinntekt, pensjoner og kapitalinntekt

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2017

Tabell 7.12 viser en tilsvarende fordeling etter alder på bruker. Med unntak av de over 70 år, hvor bare 3,6 prosent henter mer enn 50 prosent av inntekten fra jordbruket, er det ikke store forskjeller mellom aldersgruppene. Vedlikehold og avskrivninger vil påvirke næringsinntekten. Det er derfor ikke urimelig at de yngste i etableringsfasen og de eldste der en del har trappet ned drifta, vil ha flere brukere uten positiv næringsinntekt.

Tabell 7.12 Andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt¹⁾. Tall for bruker og ektefelle/samboer. Prosentandel for ulike aldersgrupper. 2017

Alders-gruppe	Antall brukere	Andel næringsinntekt av bruttoinntekt, prosent					
		Uten	0–10	10–49	50–90	>90	>50
< 30	1 461	39,4	15,3	25,2	13,8	6,4	20,2
30–39	5 392	31,2	17,9	30,7	15,1	5,0	20,1
40–49	9 704	26,9	20,5	31,0	16,0	5,6	21,6
50–59	11 374	26,3	19,2	31,2	17,5	5,9	23,4
60–69	7 517	28,3	21,8	33,2	13,6	3,2	16,8
> 70	2 589	37,1	25,7	33,5	3,6	0	3,6
<i>Alle</i>	<i>38 037</i>	<i>28,8</i>	<i>20,2</i>	<i>31,4</i>	<i>14,9</i>	<i>4,8</i>	<i>19,7</i>

1) Sum lønnsinntekt, næringsinntekt, pensjoner og kapitalinntekt

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2017

St.meld. nr. 19 (1999–2000) gikk inn for å «bruke skatt i inntektspolitikken i jordbruket, innføre fradrag i positiv næringsinntekt i jordbruket som kompensasjon for reduserte målpriser.» Det generelle fradraget er på 63 500 kr. Det gis ytterligere fradrag på 38 prosent beregnet av den delen av næringsinntekt i jord- og hagebruk som ligger mellom 63 500 og 334 290 kr, slik at maksimalt fradrag i 2017 blir 166 400 kr. Maksimalt jordbruksfradrag kunne for 2017 gi opp til 39 936 kr i spart skatt.

Frdraget gjelder for beregning av alminnelig inntekt og har ingen virkning på personinntekten.

Tabell 7.13 viser omfanget av brukere som vil kunne benytte fradraget. Grunnlaget for fradraget vil i tillegg til det som føres i næringsoppgaven, også inkludere sykepenger fra jordbruket. Det blir et tillegg til næringsinntekten i tabellen, men forskjellen blir liten.

Av tabellen går det fram at 27 prosent av jordbruksbedriftene hadde inntekt på mer enn 334 290 kr fra jordbruket i næringsoppgaven i 2017, og dermed lå an til å utnytte jordbruksfradraget maksimalt etter reglene for 2017.

Tabell 7.13 Inntektsposisjon i forhold til jordbruksfradraget. Tall for bruker og ektefelle/ samboer inndelt etter næringsinntekt per bedrift, fylkesvis, 2017

	Antall brukere	Næringsinntekt per jordbruksbedrift, andel i gruppa. %				
		Uten	1 – 63 500	63 501– 199 999	200 000 – 334 289	334 290 og mer
Østfold	2 084	25,0	14,3	22,0	11,0	27,7
Akershus/Oslo	1 955	27,5	16,8	20,7	10,1	24,9
Hedmark	3 004	25,8	12,5	19,4	10,8	31,5
Oppland	4 197	27,1	13,9	20,7	11,0	27,3
Buskerud	2 054	31,5	17,6	21,7	10,8	18,5
Vestfold	1 290	32,9	13,6	19,8	7,9	25,8
Telemark	1 332	42,9	19,9	17,0	7,8	12,3
Aust-Agder	665	39,1	17,0	17,3	7,5	19,1
Vest-Agder	1 023	39,6	16,9	15,4	9,0	19,1
Rogaland	3 901	21,4	12,9	19,8	10,3	35,5
Hordaland	2 932	41,7	20,1	16,7	7,6	13,9
Sogn og Fjordane	2 737	26,5	16,9	22,1	11,8	22,7
Møre og Romsdal	2 378	31,7	14,3	17,1	9,5	27,3
Sør-Trøndelag	2 630	29,5	12,8	17,5	9,8	30,4
Nord-Trøndelag	2 815	21,1	13,0	19,3	9,9	36,6
Nordland	1 929	23,6	13,0	18,2	9,6	35,6
Troms	838	24,8	11,7	19,7	12,1	31,7
Finnmark	273	34,1	16,5	12,1	7,7	29,7
<i>Hele landet</i>		<i>28,8</i>	<i>14,9</i>	<i>19,3</i>	<i>10,0</i>	<i>27,0</i>
<i>Antall</i>	<i>38 037</i>	<i>10 943</i>	<i>5 665</i>	<i>7 345</i>	<i>3 803</i>	<i>10 281</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2017

Tabell 7.14 viser tilsvarende etter størrelsesgrupper. Vi ser at andelen som vil kunne utnytte maksimalt fradrag (dvs. at de har inntekt på minimum 334 290 kr) øker med økende bruksstørrelse over 100 dekar.

Tabell 7.14 Inntektsposisjon i forhold til jordbruksfradraget. Tall for bruker og ektefelle/ samboer inndelt etter inntektsnivå fra jordbruket og arealgruppe. 2017

Arealgruppe, dekar	Antall brukere	Næringsinntekt per jordbruksbedrift, andel i gruppa. %				
		Uten	1–63 500	63 501–199 999	200 000–334 289	334 290 og over
< 5	1054	29,3	10,7	16,0	9,6	34,3
5– 49	3 762	58,0	21,6	11,8	3,3	5,3
50– 99	6 529	50,1	25,6	15,3	4,0	5,1
100–199	10 311	30,9	19,4	25,8	10,1	13,8
200–299	6 526	17,0	10,4	26,4	14,8	31,3
300–499	5 979	10,6	4,8	17,3	15,2	52,0
> 500	3 876	6,6	2,5	8,3	10,3	72,4
<i>Alle</i>	<i>38 037</i>	<i>28,8</i>	<i>14,9</i>	<i>19,3</i>	<i>10,0</i>	<i>27,0</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2017

7.4.2 Helse og arbeidsmiljø

Arbeidstilsynet har registrert fem dødsulykker i landbruket i 2018. Dette er to flere enn i 2017 og i 2016, men vesentlig færre enn i perioden 2013-2015, da det var et snitt på åtte arbeidsskadedødsfall per år. Alle fem dødsulykkene i 2018 skjedde i forbindelse med bruk av kjøretøy eller annet arbeidsutstyr i jordbruket

Fra 2014 er den tidligere Landbrukets HMS-tjeneste (LHMS) blitt en del av Norsk Landbruksrådgivning (NLR) og organisert som en egen avdeling i Norsk Landbruksrådgivning. De tilbyr helsefremmende tiltak til alle i landbruket. Målsettingen er å bidra til færre ulykker og yrkeslidelser i landbruket.

NLR HMS tilbyr kompetansegivende kurs til hele næringa uavhengig av medlemskap. Kurset «Praktisk HMS-arbeid» er utpekt som hovedsatsning for hele næringa gjennom «Felles plan for HMS-arbeidet i norsk landbruk». Til sammen har over 10.000 bønder har deltatt på kurset. Kurset er skreddersydd til kravet i Arbeidsmiljølovens § 3-5 hvor ansvarlig leder for enhver virksomhet pålegges å ta dokumentert HMS-opplæring.

NLR tilbyr HMS-rådgivning til bønder over hele landet i form av HMS-besøk på gården, helseoppfølging hos bedriftshelsetjeneste, kursing og andre faglige tiltak som gjør hverdagen tryggere. Ved ulykker tilbyr de også krisehåndtering.

I 2018 ble det gjennomført 2 141 HMS-besøk på gårdsbruk. Det ble også ytt kriseforebygging og hjelp på 182 gårder, herav 38 hos bedriftshelsetjeneste.

Kursing innenfor HMS-området er stor og en økende del av aktiviteten i HMS-avdelingen. Tabell 7.15 viser antall kurs og antall deltakere fordelt på ulike kurs i 2017 og 2018.

Tabell 7.15 Kurs og kursdeltakere Norsk Landbruksrådgivning HMS

	2017		2018	
	Kurs	Deltakere	Kurs	Deltakere
HMS-kurs	26	900	74	709
Varme arbeider, brann og HMS	152	2 500	122	1 800
Maskinfører	15	280	7	146
Inn på tunet			5	56
Førstehjelp			7	74
Gnager-kurs			3	132
Plantevern, HMS-del			42	827
Sum	193	3 680	260	3 744

Kilde: Norsk Landbruksrådgivning HMS

På naturbruksskolene er det i 2017 arrangert 19 sikkerhetsdager med 630 elever og 22 dager med 813 elever i 2018.

Stiftelsen Matmerk gjennomførte i 2018/2019 en undersøkelse om skader og ulykker i landbruket. Det ble totalt sendt ut 28 400 eposter med spørsmål om ulykker i landbruket. Av de 12 410 som svarte, opplyste 708 (5,7 prosent) at de eller andre på gården hadde vært utsatt for ulykke siste året. I Tabell 7.16 gjengis et sammendrag av sentrale spørsmål, og svarene som prosentvis hadde størst svarandel. Noen av spørsmålene hadde flere svaralternativer.

Tabell 7.16 Sentrale spørsmål i Matmerks undersøkelse om skader og ulykker i landbruket

Spørsmål	Svarandel
Hvem ble skadet?	
Eier	67,9
Familiemedlem	17,4
Hvor gammel er den som ble utsatt for ulykken?	
26 – 40	19,7
41 – 55	37,3
56 -70	30,3
Er den skadde?	
Mann	81,0
Kvinne	19,0
Hva forårsaket ulykken?	
Husdyr	31,1
Maskiner, ATV eller traktor	21,5
Hva mener du var årsaken?	
Uheldig eller feil arbeidsstilling	24,2
Uoppmerksomhet	39,8
Hva slags skade oppsto?	
Bruddskade	28,0
Sårskade	36,5
Har ulykken ført til varige mén?	
Ja	11,0
Nei	69,7
Vet ikke	19,3

Kilde: Matmerk, den store undersøkelsen om skader og ulykker i landbruket 2018/2019

På spørsmål om det hadde vært situasjoner på gården der det har vært tilløp til ulykke(r) siste året opplyste 8,5 prosent at det hadde vært en eller flere situasjoner.

Undersøkelsen viser også at bønder særlig søker råd knyttet til HMS hos Norsk Landbruksrådgivning, rådgivere knyttet til landbruksetaten i kommunen og hos Matmerk.

7.4.3 Velferd og avløsning

Avløsertilskudd skal sikre husdyr-, plante- og honningprodusenter avløsning ved sykdom, svangerskap, fødsel med videre²². Husdyrprodusenter kan gis tilskudd hele året, mens plante- og honningprodusenter kan få tilskudd for perioden 15. april til 1. oktober etter nærmere regler. Det kan også gis tilskudd til avløsning ved ferie og fritid. Formålet er å hjelpe husdyrbrukere til ferie, ordnet fritid og avlastning i onnetider ved å bidra til finansiering av leid arbeid.

²² Landbruks- og matdepartementet (LMD) fastsatte 19. desember 2014 ny «forskrift om tilskot til avløsning ved sykdom og fødsel mv.». Forskriften trådte i kraft 1. januar 2015

Landbruksvikarordningen skal avløse bøndene ved sykdom og krisesituasjoner. I 2017 var det kun fire kommuner som var uten landbruksvikar, men de fleste av disse har ingen eller svært få foretak med husdyrproduksjon. Det er derfor mindre behov for landbruksvikar i disse kommunene. Landbruksdirektoratet har i 2017 fordelt 240 årsverk til landbruksvikarstillinger på fylkene, og videre har fylkene fordelt disse videre på de ulike avløserlagene. Landbruksdirektoratet betaler ut 270 200 kr i tilskudd per årsverk. Tabell 7.17 viser utbredelse og omfang av landbruksvikarordningen.

Tabell 7.17 Landbruksvikarordningen, omfang og finansiering

	1999	2009	2010	2016	2017
Antall med i ordningen:					
Kommuner	284	398	400	417	422
Jordbruksbedrifter	5 655	2 494	2 663	2 276	2 126
Finansiering mill. kr:					
Stat	18	60	60	65	64
Kommuner	36	0	0	0	0
Brukere:	41				
Betaling for sykdomsavløsning	17		47	39	39
Betaling for annen avløsning	8		18	28	31
Finansiering i alt	97	112	115	132	135

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Landbruksdirektoratet

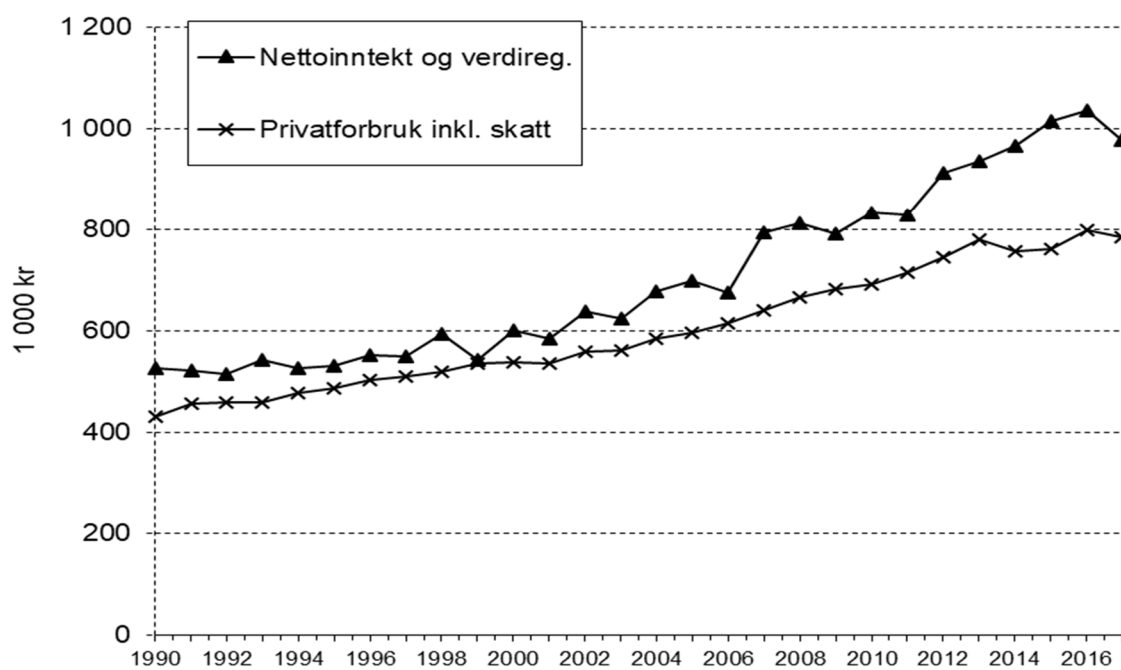
7.5 Utvikling i egenkapital, gjeld, inntekt og forbruk

Figur 7.4 viser endring i jordbruksfamiliens samlede inntekt og privatforbruk etter år 1990. Tallene er hentet fra Driftsgranskingene og er representative bare for hushold «der en vesentlig del av de samlede inntektene til familien kommer fra jordbruket». Driftsgranskingene har ikke tall for hele husholdet, men for «familien», det vil si bruker og eventuell partner og deres barn under 17 år. Som figur 7.4 viser har privatforbruket hele tiden vært lavere enn inntektene. Fra 2013 til 2015 gikk privatforbruket noe ned, og etter oppsving i 2016 gikk det noe ned igjen i 2017. I 2017 gikk også nettoinntekten ned, etter en jevn oppgang over flere år.

Høye inntekter i gode avlingsår vil ofte bli brukt til å styrke egenkapitalen. Utskifting av bruk i driftsgranskingene vil bidra til variasjon i slike serier. (Utskiftningene er på ca. 10 % per år.)

«Nettoinntekt og verdiregulering» er nettoinntekt og skattefrie inntekter, dvs. driftsoverskudd fra jordbruk, skogbruk og eventuelle andre næringer, lønnsinntekter, aksjeutbytte, sykepenges, pensjoner, renter og en innsatt verdi for familiens arbeid på nyanlegg. Fra dette trekkes gjeldsrenter og kårytelser. Skattefrie inntekter kan være barnetrygd og andre skattefrie trygdeytelser, mottatt arv eller gave, pengegevinster, visse former for forsikringsutbetalinger og noen erstatninger.

«Privatforbruket inklusiv skatt» er vanlig forbruk, avskrivninger på private eiendeler (inkludert bolig) og skatt betalt i året (forskuddsskatt, forskuddstrekk og restskatt minus tilbakebetalt skatt).

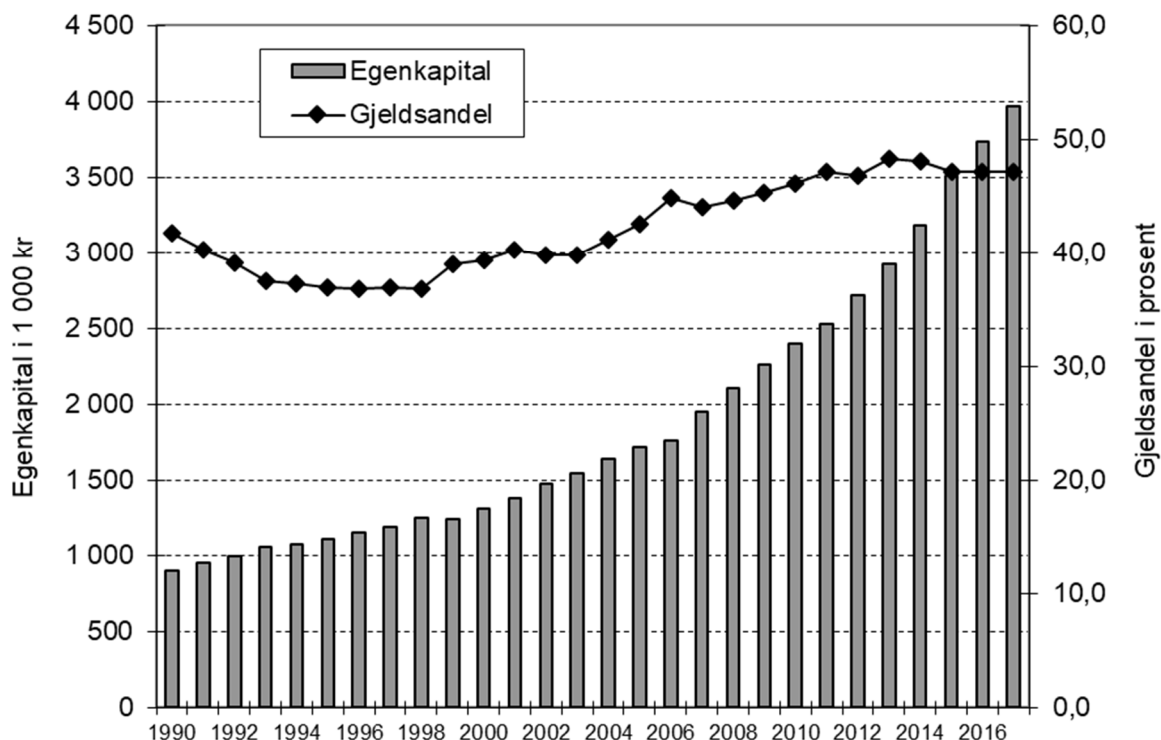
Figur 7.4 Utvikling i nettoinntekt og privatforbruk i gjennomsnitt for brukerfamilien. 2017-kroner. 1 000 kr

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene

Figur 7.5 viser utvikling i gjeldsandel og egenkapital i jordbruket etter 1990. Gjeldsandel er familiens totale gjeld, dvs. både langsiktig og kortsiktig gjeld, sett i forhold til totalkapitalen. Gjeldsandelen var 47 prosent i 2017. Totalkapitalen består av alle eiendeler, dvs. både bankinnskudd, verdipapirer og krav, i tillegg til eiendeler i både landbruk, evt. andre næringer og privat.

«Egenkapitalen» viser differansen mellom bokført verdi av familiens samlede eiendeler og familiens totale gjeld. I 2017 er 80 prosent av gjelda langsiktig, mot 84 prosent i 2016.

Utviklingen etter 1990, viser at egenkapitalen på driftsgranskingsbrukene har økt, også i verdifaste kroner. Gjelda har økt noe mer enn totalkapitalen, noe som gjør at gjeldsandelen har økt i perioden, selv om det har vært en liten nedgang de siste årene. Lånt kapital og rentekostnader er også behandlet i kapittel 8.4 og utviklingen i en del innsatsfaktorer inklusive rentekostnader på lånt kapital og i produksjonsinntektene er vist i figur 8.5 i kapittel 8.6.

Figur 7.5 Utvikling i gjeldsgrad og egenkapital i 1 000 kr. 2017-kroner

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene

7.6 Lønnsutvikling etter næring

Tabell 7.17 viser prosentvis lønnsvekst fra året før og lønnsnivå for 2017 og 2018 for enkelte inntektsgrupper. Det er også vist lønnsøkning i de to siste femårsperiodene. Tallene er hentet fra Det tekniske beregningsutvalg for inntektsoppgjørene.

Statistisk sentralbyrå benytter norsk Standard for næringsgruppering (SN2007) i sine næringsstatistikker. Standarden samsvarer med EU sin nye standard NACE Rev. 2. Dette bidrar til sammenlignbarhet på tvers av landegrensene.

Tabell 7.18 Beregnet lønnsvekst i prosent for noen store forhandlingsområder de siste 10 år, og deres årslønn i kroner i 2017 og 2018

	2016- 2017	2017- 2018	2008- 2013	Gj.sn. per år 08-13 ⁶⁾	2013- 2018	Gj.sn. per år 13-18 ⁶⁾	Årslønn 2017	Årslønn 2018
Industriarbeidere	2,6	2,8	21,1	3,9	13,6	2,6	464 100	478 000
Sum industrien	2,4	2,6	22,8	4,2	13,4	2,5	589 000	603 500
Off. forvaltning ³⁾	2,5	2,9	21,9	4,0	14,9	2,8	530 500	545 800
Statsansatte ⁴⁾	2,3	2,7	22,5	4,1	14,4	2,7	574 500	589 900
Kommuneansatte ⁵⁾	2,5	2,9	22,1	4,1	15,3	2,9	501 800	516 400
Varehandel ¹⁾	3,1	2,7	17,4	3,3	16,0	3,0	510 000	525 900
Finanstjenester ²⁾	3,8	3,2	21,9	4,0	18,2	3,4	654 800	666 500
<i>Alle grupper³⁾</i>	<i>2,2</i>	<i>3,0</i>			<i>13,4</i>	<i>2,5</i>	<i>535 900</i>	<i>551 800</i>
<i>Kun heltidsansatte</i>							<i>567 300</i>	<i>584 100</i>

- 1) Lønnsveksttallene er for heltidsansatte.
- 2) Heltidsansatte i medlemsvirksomheter (arbeidsgivermedlemmer) i Finans Norge utenom ledere. Endringer i bonusutbetalinger påvirker lønnsveksten i enkelte år. Fra 2018 benyttes datamateriale for hele året.
- 3) Totalt for statsansatte, kommuneansatte og ansatte i helseforetakene. Til og med 2016: prosentvis vekst vektet med årsverk. Fra 2017: Gjennomsnitt for året er beregnet på lønnsnivå og årsverk for samme år og året før.
- 4) Eksklusiv de statlig eide helseforetakene. Fra og med 2015 er datagrunnlaget basert på A-ordningen.
- 5) Omfatter ansatte i kommunene, fylkeskommunene og andre virksomheter som er medlemmer i KS, herunder bedriftsmedlemmer. Tallene omfatter også stillinger med hovedsakelig lokal lønnsdannelse og undervisningsstillinger med hovedsakelig sentral lønnsdannelse.
- 6) Geometrisk gjennomsnitt

Kilde: Grunnlaget for inntektsoppgjørene, foreløpig hovedrapport fra Det tekniske beregningsutvalg for inntektsoppgjørene, 28.03.2019

8 Bruken av innsatsfaktorer i jordbruket – kostnadsutviklingen

Gjennom landbrukspolitikken skal det legges til rette for at det potensielle landbruket har for en økt produktivitet og effektiv ressursbruk blir utnyttet.

Nedenfor er det gitt en oversikt over utviklingen i bruken av innsatsfaktorer i jordbruket. I tillegg er priser på jordleie og renter på lånt kapital tatt med. Innsatsfaktorene er inndelt i kategoriene varige og ikke-varige. Mhp. de varige innsatsfaktorene sier næringskomiteen i Innst. 385 S (2014–2015) at «... gode investeringsordninger er nødvendige for å få en mer konkurransedyktig og fremtidsrettet landbruksproduksjon over hele landet. Investeringsordningene skal også bidra til utvikling av ny næringsvirksomhet på landbrukseiendommene, med mål om økt sysselsetting. Gjennom investeringer og moderniseringer i driftsapparatet og bruk av ny teknologi oppnås økt effektivitet og produktivitet. Komiteen mener at dette er særlig viktig for rekrutteringen til landbruket.»

8.1 Ikke - varige innsatsfaktorer

8.1.1

Tabell 8.1 og Tabell 8.2 viser kostnadene til to av de viktigste ikke-varige produksjonsmidlene, kraftfôr og mineralgjødsel/kalk samt summen av de totale ikke-varige produksjonsmidlene.

Fra 2010 til 2018 har kraftfôrkostnaden økt med 33,2 prosent. Dette skyldes økt volum, økte norske kornpriser, økte importpriser og endret råvaresammensetning. Kostnadene til mineralgjødsel og kalk har økt betydelig etter 2008 pga. prisoppgang på det internasjonale markedet. Summen av kostnader til ikke-varige produksjonsmidler har økt med 34 prosent fra 2010 til 2018.

Tabell 8.1 Bruken av noen ikke-varige innsatsfaktorer i jordbruket, målt i løpende mill. kr

	1989	1999	2005	2010	2017	2018*
Kraftfôr	5 614	4 539	4 418	5 829	7 431	7 762
Mineralgjødning og kalk	1 232	1 142	1 124	1 143	1 598	1 795
Andre ikke-varige kostnader ¹⁾	5 670	6 059	8 143	9 466	11 917	12 485
Sum ikke-varige produksjonsmidler ¹⁾	12 516	11 740	13 685	16 438	20 946	22 042

* Foreløpige tall

1) Summen av kostnadspostene: innkjøpte melkeprodukter til fôr, annet innkjøpt fôr, såfrø og planter, energi og smøremidler, andre kostnader og vedlikehold

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

I Tabell 8.2 er utviklingen uttrykt i form av volum- og prisindekser. Prisindeksen for mineralgjødning og kalk viser den kraftigste økningen de siste årene. Prisen på kraftfôr er den eneste innsatsfaktoren som er direkte påvirket gjennom jordbruksavtalen.

Tabell 8.2 Bruken av ikke-varige innsatsfaktorer i jordbruket, landet. Volum- og prisutvikling. 1985=100

	1985	1989	1999	2005	2010	2017	2018*
Kraftfôr							
Volumindeks	100	109,6	120,1	118,1	126,2	138,7	141,9
Prisindeks	100	114,8	84,7	83,8	103,5	120,0	122,5
Mineralgjødning og kalk							
Volumindeks	100	95,7	87,3	83,2	56,2	66,7	70,2
Prisindeks	100	110,1	111,8	115,5	173,8	204,9	218,7
Sum ikke-varige prod.midler ¹⁾							
Volumindeks	100	104,1	100,8	102,9	100,7	108,7	108,8
Prisindeks	100	117,7	113,5	129,3	160,4	188,7	197,9

* Foreløpige tall

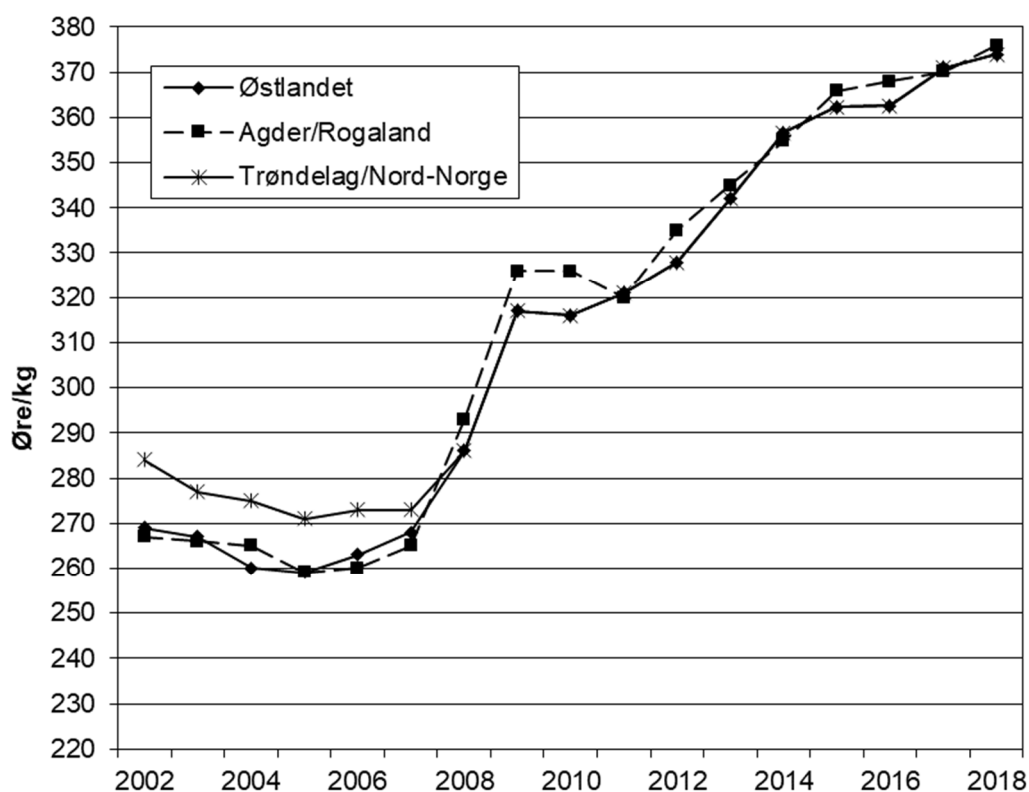
1) Summen av kostnadspostene mineralgjødning og kalk, innkjøpt kraftfôr, innkjøpte melkeprodukter til fôr, annet innkjøpt fôr, såfrø og planter, energi og smøremidler, andre kostnader og vedlikehold

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

8.1.2 Kraftfôrpriser

Figurene 8.1–8.3 viser utviklingen i de regionale kraftfôrprisene. Fra og med 2000 ble Felleskjøpet Østlandet og Vestlandet slått sammen, slik at grafen kalt «Østlandet» da representerer begge landsdelene. Fra 2008 er FK Trondheim slått sammen med FKØV til FK Agri. Derfor er det fra 2008 kun to regioner med ulik kraftfôrpris, Agder/Rogaland og resten av landet.

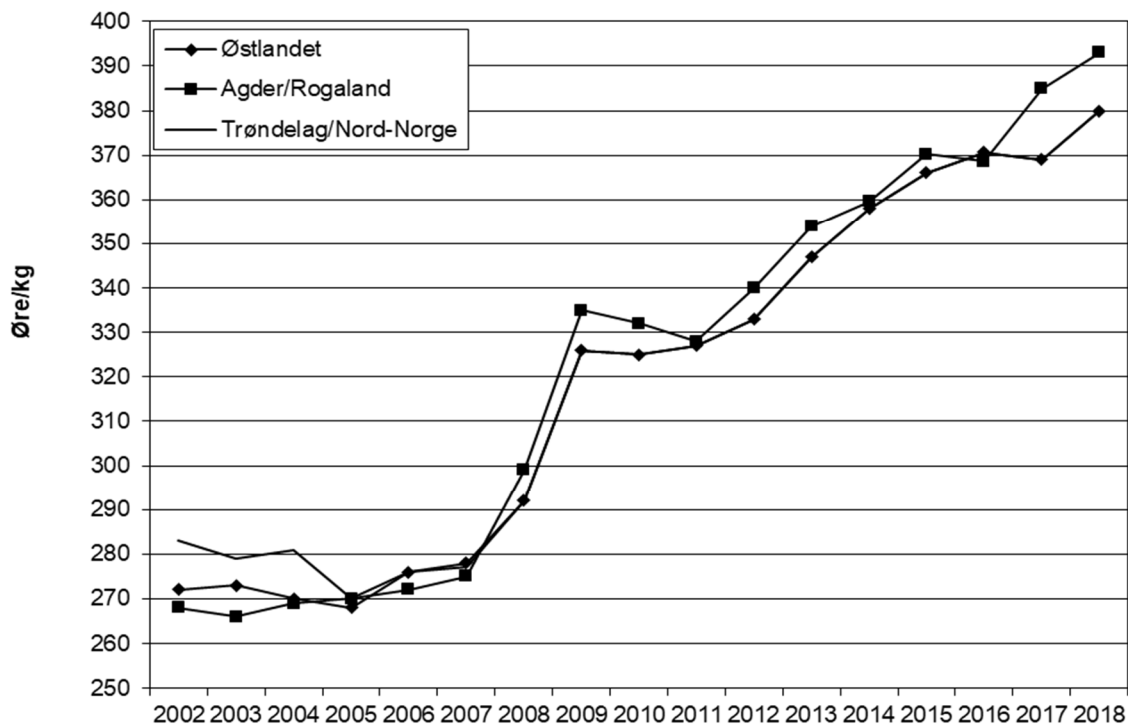
Figur 8.1 viser at prisene på kraftfôr til drøvtyggere i 2018 var 2 øre/kg høyere i Agder/Rogaland enn i resten av landet. For svinefôr (Figur 8.2) var prisene i Agder/Rogaland 13 øre/kg høyere enn i resten av landet. For fjørfefôr (Figur 8.3) var Agder/Rogaland 2 øre/kg høyere enn i resten av landet.

Figur 8.1 Utvikling i priser på drøvtyggerfôr i alt for ulike distrikter. Øre per kg

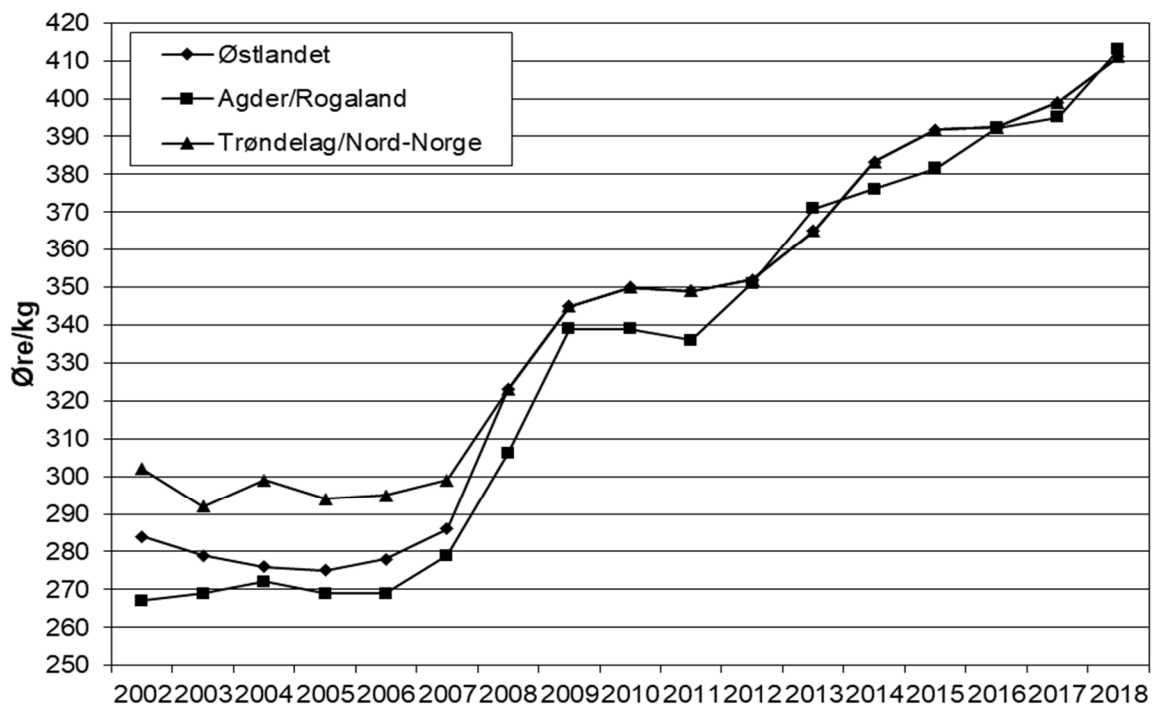
Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

RESULTATKONTROLL FOR GJENNOMFØRING AV LANDBRUKSPOLITIKKEN
Budsjettnemnda for jordbruket, 2019

Figur 8.2 Utvikling i priser på svinefôr for ulike distrikter. Øre per kg

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Figur 8.3 Utviklingen i priser for fjørfefôr i ulike distrikter. Øre per kg

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

8.2 Varige innsatsfaktorer

Tabell 8.3 viser de årlige utleggene (investeringene) som gjøres for å anskaffe, eller utbedre varige driftsmidler. Det er også med oversikt over kostnadene til leasing i jordbruket, dvs. leie av maskiner gjennom finansieringsselskaper.

I faste kroner var investeringene i maskiner og redskaper høyest i 1985.

Tabell 8.3 Totale investeringer i bygninger og maskiner/redskaper, traktorinvesteringer og leasingkostnad. Løpende og faste priser, mill. kr

	1985	1989	1999	2010	2017	2018*
Bygninger:						
Løpende priser	1 474	2 309	1 758	4 536	5 211	4 839
Faste 2017-priser	5 178	5 859	3 306	5 562	5 211	4 684
Maskiner/redskaper:						
Løpende priser	2 557	1 993	2 665	2 383	2 059	1 892
Faste 2017-priser	7 448	4 303	4 485	2 991	2 059	1 797
Herav traktorer (4 hjulstraktor):						
Antall traktorer	7 910	2 672	2 987	2 596	2 331	2 164
Løpende priser	1 052	495	904	1 081	1 422	1 369
Faste 2017-priser	2 638	924	1 478	1 427	1 422	1 302
Leasing av maskiner¹⁾:						
Løpende priser			90	982	1 770	1 886
Faste 2017-priser			99	1 033	1 770	1 836

* Foreløpige tall

¹⁾ Normalisert regnskap

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Tabell 8.4 gir et inntrykk av investeringsfrekvensen per produksjon etter bygningsinvesteringer.

Tabell 8.4 Jordbruksbedrifter med bygningsinvesteringer etter produksjon

	2008		2011		2014		2016	
	Prosent	1 000 kr	Prosent	1 000 kr	Prosent	1 000 kr	Prosent	1 000 kr
Alle driftsformer	14	496	15	555	13	601	13	577
Korn og oljevekster	9	264	10	301	7	360	12	244
Storfe – melkeprod.	16	438	20	659	18	681	23	944
Storfe - kjøttprod.	13	330	14	452	14	658	18	604
Sau	10	191	10	300	11	299	18	253
Svin og fjørfe	33	1 010	31	1 025	21	972	23	935
Andre driftsformer	17	587	17	587	13	684	16	627

Kilde: SSB

Utviklingen i kostnadene ved det faste produksjonsutstyret i jordbruket er vist ved kapitalslit på bygninger, maskiner/redskaper og totalt kapitalslit (Tabell 8.5). Totalt kapitalslit omfatter i tillegg til bygninger, maskiner og redskaper også biler, grøfter og hydrotekniske anlegg.

Tabell 8.5 Kapitalslit, løpende priser. Mill. kr

	1985	1989	1999	2010	2017	2018*
Bygninger	1 435	1 885	1 988	2 760	3 685	3 850
Maskiner og redskaper	2 205	2 711	2 806	2 678	2 543	2 530
Sum kapitalslit	3 971	5 002	5 203	5 846	6 624	6 788

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Volum- og prisindeksene for kapitalslit i Tabell 8.6 presenterer utviklingen sett fra en annen synsvinkel. For bygninger har volumindeksen økt igjen etter en nedgang fra 80-tallet. Volumindeks for maskiner og redskaper har gått ned i hele perioden.

Prisindeksen som er felles for alt kapitalslit har hatt en kraftig øking fra 1985 og fram til 2018.

Tabell 8.6 Kapitalslit. Volum- og prisutvikling. 1985=100

	1985	1989	1999	2010	2017	2018*
Prisindeks	100	130,0	165,5	208,3	238,5	245,1
Volumindeks:						
Bygninger	100	101,0	83,7	92,4	107,7	109,5
Maskiner og redskaper	100	94,6	76,9	58,3	48,4	46,8
Sum kapitalslit	100	96,9	79,2	70,7	69,9	69,8

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Endringer i kapitalslitet vil følge endringer i investeringene og prisutviklingen. Det vil imidlertid være et etterslep, med en utjevning i kapitalslit i forhold til utviklingen i investeringer.

8.3 Priser på jordleie

Landbruksdirektoratet gir tall for jordleiepriser inndelt geografisk, etter jordbruksvekst og jordkvalitet (god og dårlig). Grunnlaget er en jordleieundersøkelse som hvert år blir sendt til kommunene. Våren 2018 kom det svar fra 295 kommuner.

Som tidligere år viser resultatet av årets jordleieundersøkelse at det er ulik utvikling i prisene for leie av jord til de ulike produksjonene. Om en ser på undersøkelsene bakover er det også en del svingninger i prisene for de ulike produksjonene fra år til år. For korn var det en merkbar prisøkning i 2016, før prisen gikk litt ned i 2017 for så å øke igjen i 2018. Også for gras var det en merkbar prisøkning i 2016, men for denne produksjonen har prisen gått ned begge de to påfølgende årene.

På grunn av behovet for vekstskifte har jord til grønnsak- og potetproduksjonen økt jevnt de foregående årene, men i 2018 har disse prisene flatet ut på landsbasis. Selv om det for enkelte produksjonsformål er ganske små endringer på landsbasis, er det likevel svært store forskjeller i prisutviklingen mellom de ulike regionene.

Prisene på god jord til grønnsakproduksjon ligger fortsatt høyest med nærmere 1 000 kroner per dekar, fulgt av jord til potetproduksjon med 661 kroner per dekar. For jord til korn- og grasproduksjon er gjennomsnittsprisen for landet til sammenligning hhv. 369 og 263 kroner per dekar. Geografisk ligger prisene på leie av jord fortsatt høyt i Rogaland, men flere andre steder er prisene også høye – spesielt enkelte områder på Østlandet og i Trøndelag.

Tabell 8.7 og Tabell 8.8 gjengir laveste og høyeste leiepris i tillegg til middelverdien i parentes. Tabellen gjengir kun betalt leie, gratisleie er ikke med. Innrapporteringene til Landbruksdirektoratet tyder på at en stadig større del av jordbruksarealene leies ut gratis, og flere steder er det i det hele tatt vanskelig å få noen til å drive jorden. Jordleie som kompenseres gjennom naturalytelser (f.eks. gjerdehold, snøbrøyting og ved) ser det ut til å være mindre av enn tidligere, men det er fortsatt en del av det i Trøndelag og nordover.

Tabell 8.7 Jordleiepriser på god jord 2018. Kr per dekar. Laveste–høyeste (middel)

	Gras	Korn	Grønnsaker/bær	Poteter	Kulturbeite
Østlandet	50–600 (301)	150–550 (377)	450–1 800 (1 125)	285–1200 (715)	0–200 (75)
Telemark/Agder	10–400 (211)	130–425 (253)	300–650 (496)	150–1000 (552)	0–150 (27)
Rogaland	0–617 (443)	475–700 (590)	975–1 200 (1 051)	600–800 (678)	50–150 (107)
Vestlandet	0–500 (160)	-	150–800 (428)	150–490 (375)	0–116 (30)
Trøndelag	0–600 (240)	150–750 (334)	381–1 300 (991)	400–800 (584)	0–200 (82)
Nord-Norge	0–250 (78)	-	100–500 (233)	100–400 (208)	0–125 (25)
Landet	0–617 (263)	130–750 (369)	100–1 800 (985)	100–1 200 (661)	0–200 (66)

Kilde: Landbruksdirektoratet

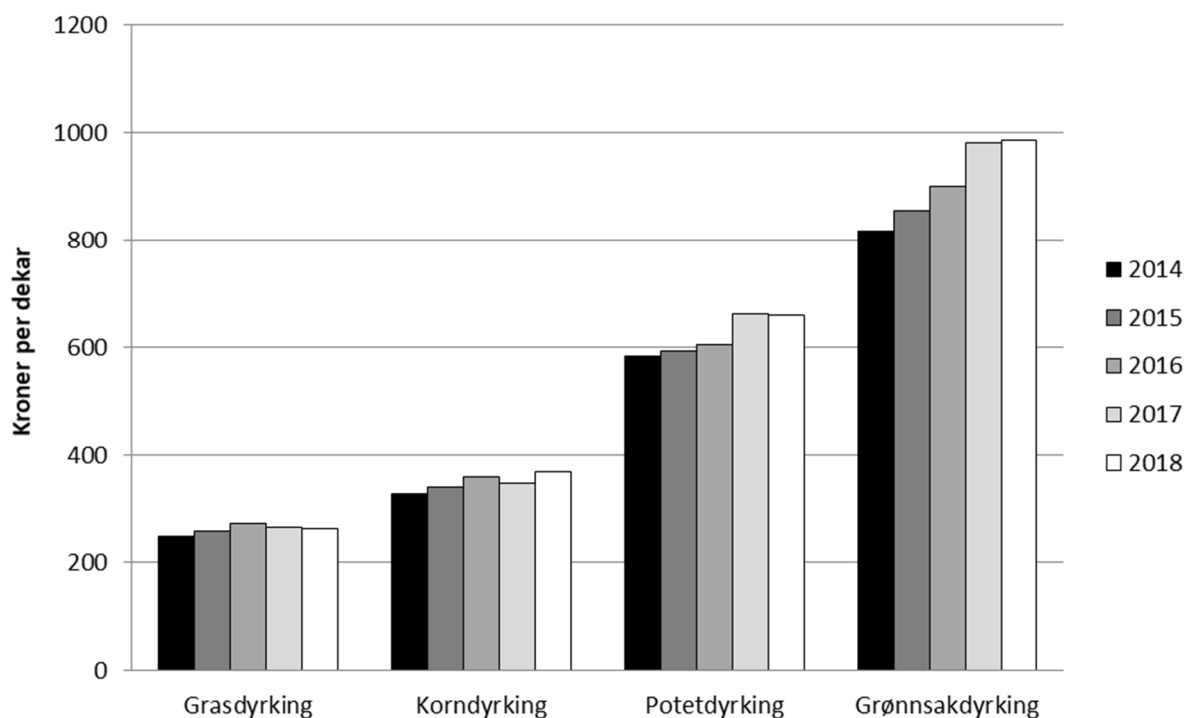
I mange kommuner blir det ikke betalt for dårlig jord (med unntak av Rogaland), så det blir ikke oppdaterte tall for alle produksjoner (Tabell 8.8).

Tabell 8.8 Jordleiepriser på dårlig jord 2018. Kr per dekar. Laveste–høyeste (middel)

	Gras	Korn
Østlandet	0–300 (128)	0–350 (210)
Telemark/Agder	0–187 (51)	0–200 (71)
Rogaland	0–567 (211)	350–350 (350)
Vestlandet	0–300 (58)	-
Trøndelag	0–200 (104)	50–300 (180)
Nord-Norge	0–120 (30)	-
Landet	0–567	0–350

Kilde: Landbruksdirektoratet

Figur 8.4 viser utviklingen av jordleiepriser fra 2014 til 2018, basert på middelverdiene for god jord. Prisene fra kommunene er vektet sammen til gjennomsnittspriser i de ulike regionene, basert på leid areal i hver kommune.

Figur 8.4 Jordleiepriser 2014–2018, basert på middelverdiene for god jord

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 8.9 viser utviklingen i indeksen for jordleiepris for landet som helhet. Fallet i indeks fra 2000-2002 skyldes i hovedsak stor økning i antallet undersøkte kommuner, og det gav sikrere tall totalt sett. Det var også minkende interesse for jordleie, og dermed lavere priser disse årene. Fra og med 2014 er indeksene vektet, mens det i årene før er brukt et flatt snitt. Indeksen er basert på leieprisen på god jord, og gratis leie av jord inngår ikke i beregningen. Selv om enkelte indekser har blitt redusert noen år, så er hovedtrenden økte leiepriser på jord.

Tabell 8.9 Indeks jordleie på god jord, 2002–2018. Kroner per dekar. Basisår 2000=100

	2002	2005	2008	2010	2016	2017	2018
Grasdyrking	81	86	89	92	128	125	124
Korndyrking	96	105	105	112	138	133	141
Grønnsakdyrking	85	99	99	103	157	171	172
Potetdyrking	91	105	115	112	152	166	166
Kulturbeite	92	96	71	79	93	97	86

Kilde: Landbruksdirektoratet

8.4 Renter og gjeld

Tabell 8.10 viser at til tross for lave renter i mange år har økende lånevolum gitt økte rentekostnader.

I nominelle kroner har lånt kapital per jordbruksforetak blitt mer enn tredoblet fra 1999 til 2018 mens rentekostnader er mer enn doblet.

Tabell 8.10 Nominell rentekostnader for lånt kapital. Løpende kroner

	1989	1999	2010	2017	2018*
Gjennomsnittlig rentesats, %	11,6	6,4	3,9	3,18	3,17
Lånt kapital i jordbruket. Mill. kr	22 481	24 513	44 599	59 947	60 668
Lånt kapital per foretak, kr	226 208	346 522	956 567	1 486 117	1 531 208
Nom. rentekostn. næringsgjeld. Mill. kr	2 600	1 578	1 750	1 906	1 926
Nom. rentekostnad per foretak, kr	26 162	22 307	37 541	47 261	48 608

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Tabell 8.11 viser utviklingen i lånt kapital per jordbruksforetak i faste 2017-kroner.

Tabell 8.11 Lånt kapital i jordbruket i faste 2017-kroner¹. Mill. kr

	1989	1999	2010	2015	2016	2017
Lånt kapital i jordbr., mill. kr	41 248	35 330	51 088	59 423	59 824	59 947
Lånt kapital per foretak, kr	415 042	499 428	1 095 742	1 414 224	1 454 838	1 486 117

1) Deflatert med konsumprisindeksen

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

8.5 Tap på utlån i landbruket

I Tabell 8.12 viser tap på utlån til landbruket fra Landkreditt og Innovasjon Norge.

Tabell 8.12 Konstaterte tap på utlån fra Landkreditt og Innovasjon Norge

	1985	1990	1999	2010	2016	2017	2018
<i>Innovasjon Norge</i>							
Utlån, mill. kr	7 445	8 151	4 371	3 956	4 644	4 585	4 455
Tap på utlån, mill. kr	1,4	15,4	6,9	1,6	5,1	2,4	2,5
Tap på utlån, % av utestående	0,02	0,19	0,16	0,04	0,11	0,05	0,06
<i>Landkreditt</i>							
Utlån, mill. kr	2 760	4 538	5 677	8 502	11 807	12 777	13 707
Tap på utlån, mill. kr	0	0	0,2	0,0	6,8	1,1	4,0
Tap på utlån, % av utestående			0,00	0,00	0,06	0,01	0,03
<i>Sum tap på utlån, % av utestående</i>	0,01	0,12	0,07	0,01	0,07	0,02	0,03

Kilde: Landkreditt og Landbruksbanken/SND/Innovasjon Norge

Innovasjon Norge har over tid redusert sine utlån til landbruket, mens Landkreditt har en kraftig økning i slike utlån.

Innovasjon Norge sine tall gjelder rentebærende lån. Disse lånene er i all hovedsak gitt innenfor 90 prosent av landbrukstakst. Konstaterte tap var 2 460 000 kr (0,06 %). Innovasjon Norge har i tillegg ikke rentebærende BU-lån til landbruket, men disse er ikke med i tabellen over. BU-lån var i 2018 på totalt 127 mill. kr. Tap på disse lånene var 1 790 000 kr (1,4 %) i 2018. Dette tapet er heller ikke med i Tabell 8.12. Tabellen viser konstaterte tap når saken er endelig avsluttet og pantesikkerheten realisert. Tapene er da som oftest avsatt, og også bokført, flere år tidligere.

Landkreditt Bank AS er en forretningsbank eid av Landkreditt SA, og yter alle typer banktjenester til alle slags kunder. For 2018 var utlån til landbruk 13 707 mill. kr, og det var konstatert tap på 4 023 000 kr (0,03 %). Samlet tap på utlån til landbruket for disse to utlånerne var dermed 0,04 prosent i 2018 for rentebærende lån, og 0,05 prosent inkludert BU-lån.

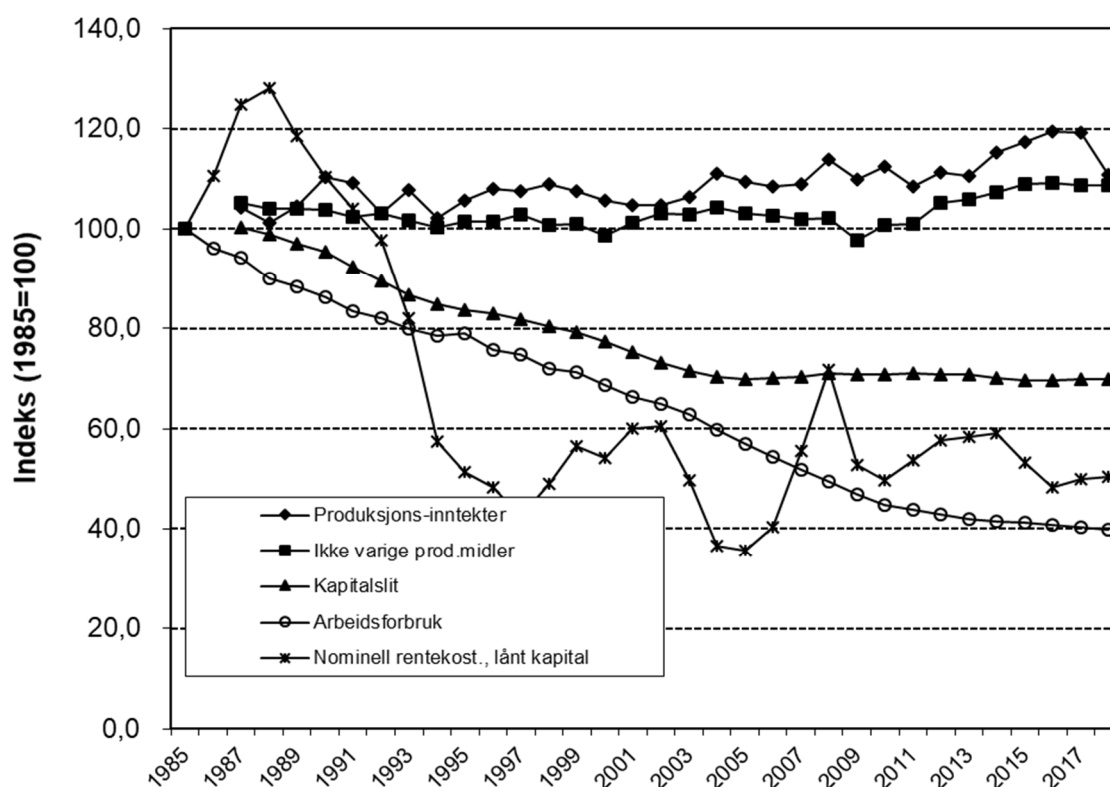
Konsernet Landkreditt hadde i tillegg leasing som finansiering til landbruket gjennom Landkreditt Finans AS fram til og med 2017. Selskapet ble solgt i 2018.

En må være oppmerksom på at det er de bankene som stiller de strengeste krav til sikkerhet som er representert her. Det er vanskelig å få spesifiserte data for utlån til landbruket hos andre banker.

8.6 Innsatsfaktorer i relasjon til produksjon

I Figur 8.5 er volumindeksene for fem ulike kostnads- og inntektsposter i totalkalkylen presentert samlet. Indeksen for rentekostnader på lånt kapital er fremkommet ved først å deflatere nominelle rentekostnadene til 1985-kroner, og deretter regne om disse verdiene til indekstall.

Arbeidsforbruket har sunket i hele perioden. Figur 8.5 antyder en økende produktivitet i jordbruket, med et nokså stabilt produksjonsvolum og et avtagende kostnadsvolum over flere år. Nedgangen i indeks for produksjonsinntekter siste år skyldes tørkesommeren 2018 hvor kornavlingen ble nær halvert i forhold til 2017. Det var også en nedgang for andre planteprodukter.

Figur 8.5 Produksjon og innsatsfaktorer i jordbruket. Volumutvikling. Indeks

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

9 Priser

I dette kapitlet tar en for seg prisutviklingen for viktige jordbruksprodukter og matvarer. En har også sammenlignet med andre forbruksvarer og tjenester og foretatt en prissammenligning med noen andre europeiske land.

Forbrukerprisene er hentet fra Statistisk Sentralbyrå sine registreringer på konsumprisindeksen, mens engrosprisene er hentet fra flere kilder. For grønnsaker er engrosprisene beregnet på grunnlag av Landbruksdirektoratet sine registreringer gjennom året. For disse produktene finnes bare engrospriser for salg fra førstehåndsgrossist til distribusjonsgrossist, ikke for salg til detaljist. For melk og melkeprodukter, kjøtt og egg har en hentet engrosprisene fra 1980 og senere fra NIBIOs (tidligere NILFs) løpende prisundersøkelser. Fra 2017 har Statistisk Sentralbyrå endret indeksåret fra 1998 til 2015. 2015 er derfor fra 2018 utgangspunktet for indeksen.

Produsentprisene er hentet fra totalkalkylen for jordbruket. For planteproduktene er dette avlingsårspriser. Dette forklarer en del av avviket i forhold til de registrerte forbrukerprisene. For hagebruksprodukter og poteter kan både produsent- og forbrukerprisene variere mye fra år til år etter størrelsen på produksjon og etterspørsel. Engros- og produsentprisene er eksklusive merverdiavgift, mens forbrukerprisene er inklusive merverdiavgift. I den forbindelse bør det nevnes at merverdiavgiftssatsen på matvarer ble satt ned fra 24 til 12 prosent fra 1.7.2001, til 11 prosent fra 1.1.2005, til 13 prosent fra 1.1.2006, og til 14 prosent fra 1.1.2007. Fra 1.1.2012 er merverdiavgiften 15 prosent.

Produsentprisene er basert på målprisene i jordbruksavtalen. Målprisene er de priser jordbruket reelt skal kunne oppnå som gjennomsnitt for året, ut fra balanserte markedsforhold og fastsatt importvern. Prisfastsettelsen gjennom målprissystemet er et hovedvirkemiddel for å regulere jordbruksvaremarkedene. Målprisene er knyttet til representantvarer. Dersom prisene på representantvarene overstiger målprisen med mer enn 10 prosent to uker på rad (12 % for grøntsektoren), iverksettes tiltak for å bringe prisene ned til målprisnivå. Det kan også iverksettes tiltak dersom det ser ut til at gjennomsnittsprisen for avtaleåret overstiger målprisen. For korn er det en øvre prisgrense på inntil 10 prosent over målpris.

Målprisene er lagt på engrosnivå og er eksklusive merverdiavgift. Mål-/avtaleprisen gjelder for avtaleåret, fra 1/7 til 30/6 året etter. Engrosprisene i figurene er gjennomsnittspriser for kalenderåret. For at målprisene skal kunne sammenlignes med engrosprisene har en beregnet gjennomsnittlig målpris/avtalepris for kalenderåret.

For tallene som ligger til grunn for figurene, se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

9.1 Prissammenligninger og matvarenes andel av forbruket

Tabell 9.1 viser konsumprisindeksen for matvarer og alkoholfrie drikkevarer. Tabellen viser at mens matvareprisene totalt økte med 4,8 prosentpoeng fra 2015 til 2018, økte konsumprisindeksen med 8,4 prosentpoeng i samme periode.

Fra og med 2017 er 2015 satt til 100. Fra 1999 til 2015 var det mineralvann/leskedrikker/juice og oljer/fett som steg mest, fra hhv. 57,2 og 61,8 prosentpoeng i 1999. Varegruppen fisk og sjømat hadde den største prisøkningen fra 2015 til 2018, med 19,3 prosentpoeng økning. Kjøtt hadde minst økning i prisen i samme periode.

Tabell 9.1 Konsumprisindeksen for matvarer og totalt. 2015=100

	1999	2005	2010	2015	2017	2018
Brød og kornprodukter	74,8	77,0	92,8	100,0	102,3	103,9
Kjøtt	94,5	98,0	100,5	100,0	100,1	100,9
Fisk og sjømat	70,9	77,9	85,6	100,0	117,2	119,3
Melk, ost og egg	70,8	73,9	95,4	100,0	101,9	105,1
Oljer og fett	61,8	70,0	91,6	100,0	108,4	114,3
Frukt	78,6	80,2	83,3	100,0	98,0	103,8
Grønnsaker, inkl. poteter	75,7	82,6	92,5	100,0	99,9	102,8
Sukker, sjokolade, andre sukkervarer	86,2	94,5	97,2	100,0	101,3	105,5
Andre matvarer	84,4	82,8	94,8	100,0	104,5	104,9
Kaffe, te og kakao	82,9	75,0	82,6	100,0	101,4	101,4
Mineralvann, leskedrikker og juice	57,2	63,6	80,3	100,0	106,0	110,5
Matvarer og alkoholfrie drikkevarer		83,8	94,2	100,0	102,3	104,8
<i>Prosentvis endring fra forrige år</i>		1,5	-0,1	2,6	-0,1	2,4
Konsumpris, indeks total		82,3	92,1	100,0	105,5	108,4
<i>Prosentvis endring fra forrige år</i>		1,6	2,4	2,1	1,8	2,7
Andel av konsum, matvarer i alt ¹⁾	13,9	11,6	11,4	12,8	13,0	12,5

1) Vekten representerer andel av forbrukernes konsum av matvarer i alt, målt i januar det enkelte år.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 9.2 nedenfor viser prisnivået i 2017 for diverse matvarer, drikkevarer og tobakk i noen utvalgte europeiske land, målt i indekser. En fullstendig matvareundersøkelse blir gjennomført tredje hvert år, siste gang i 2015. De mellomliggende årene brukes framskrivninger basert på konsumprisindeksen. Vi ser at prisnivået på matvarer i Norge i sum er 66,1 prosent høyere enn hva som er gjennomsnittet i EU-28. Av tabellen ser vi at Norge har det høyest prisnivået på de fleste varer, mens Danmark og Island er høyest på enkelte produkter. Polen har billigere mat enn EU-28 på alle varer.

Tabell 9.2 Prisenivåindekser for matvarer, drikkevarer og tobakk i utvalgte land. 2017. EU28=100

	Norge	Sverige	Danmark	Finland	Island	Tyskland	Polen
Matvarer	164,2	124,5	132,4	118,3	156,9	101,2	67,1
Brød og kornprodukter	170,4	130,5	154,3	127,6	163,6	100,8	66,5
Kjøtt	159,8	125,5	122,1	120,7	176,0	105,1	61,8
Fisk	112,5	119,1	133,0	113,6	121,9	123,7	69,5
Melk, ost og egg	179,1	119,6	118,1	116,1	173,0	93,2	70,0
Matoljer og – fett	148,3	120,5	116,1	95,6	117,1	103,5	86,7
Frukt, grønnsaker og potet	156,7	131,2	120,1	125,8	142,6	104,8	67,5
Andre matvarer	191,1	121,7	168,0	112,9	164,7	96,9	70,9
Alkoholfrie drikkevarer	184,8	115,6	134,7	125,2	142,5	99,2	83,2
Alkoholholdige drikkevarer	258,4	162,2	123,6	176,3	282,6	87,7	85,7
Tobakk	231,3	117,7	105,7	110,6	198,5	101,6	61,2
Mat og alkoholfrie drikkevarer	166,1	123,4	132,2	118,9	155,2	100,9	68,5
Sum privat konsum ¹⁾	143,0	126,0	142,0	122,0	166,0	105,0	56,0

1) Omfatter både varer og tjenester til privat konsum

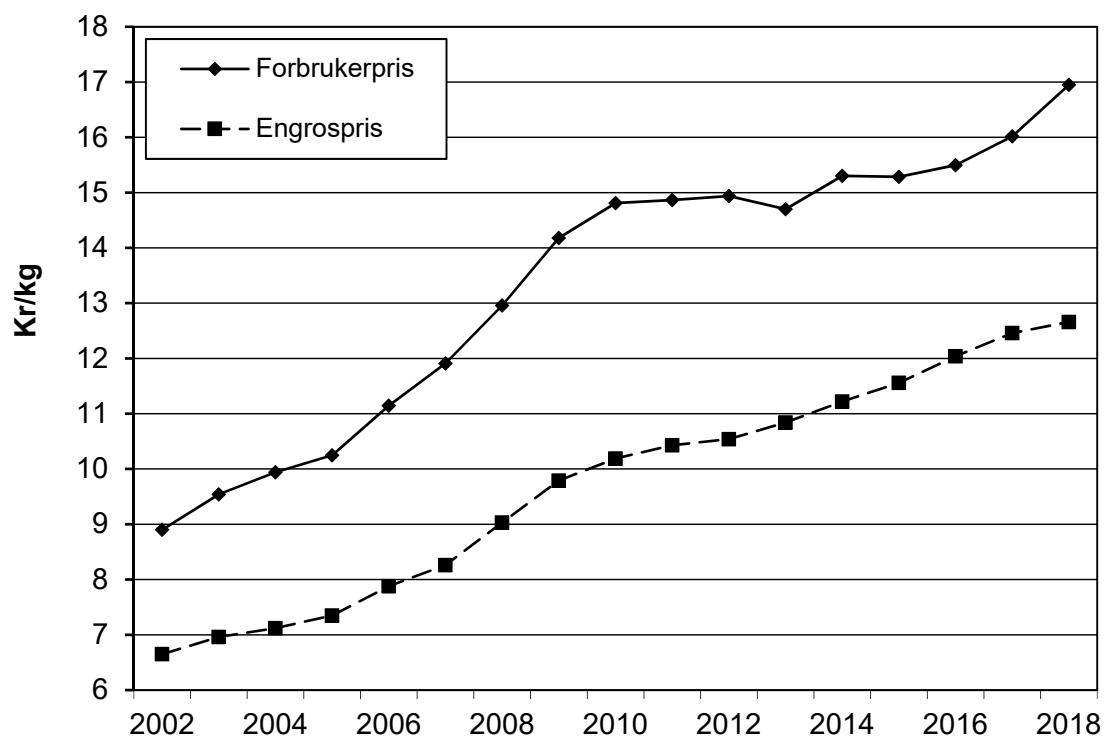
Kilde: Eurostat, SSB

9.2 Melk og melkeprodukter

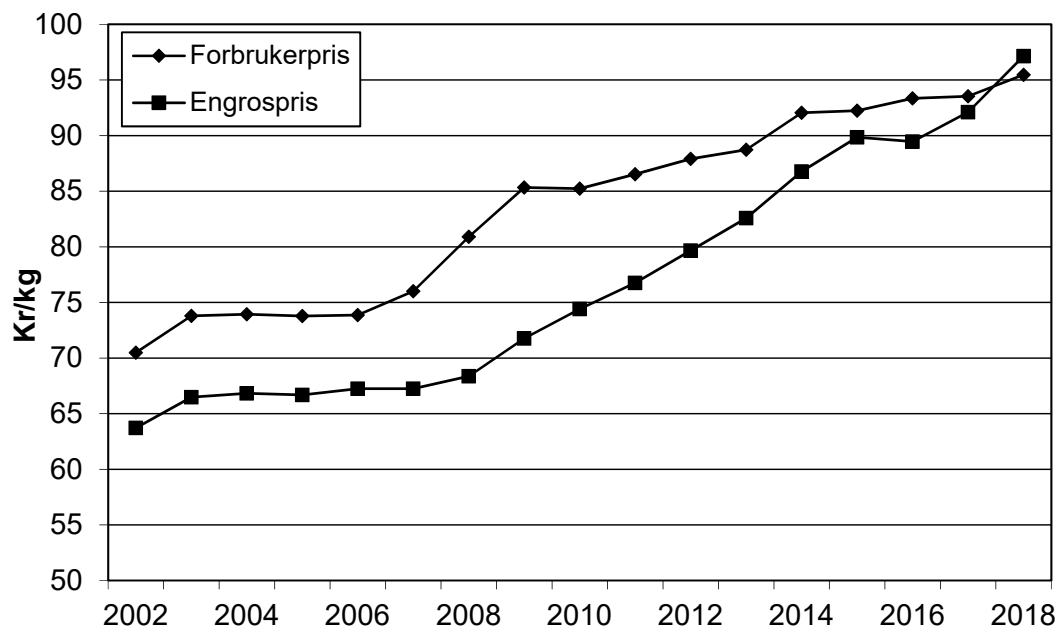
Prisutviklingen mellom 2002 og 2018 må sees på bakgrunn av flere endringer i merverdiavgiftssatsen for matvarer, jf. innledningen for kap. 9.

Satsendringer i prisutjevningsordningen for melk vil over tid påvirke endringen i prisene til kurvene i figurene for melkeproduktene. Mens engrosprisene på lettmeik økte med 24 prosent fra 2010 til 2018, var økningen 31 prosent for Norge i samme tidsrom. I denne perioden ble tilskuddet til ost redusert mer enn økningen i avgift på drikkemelk.

Figur 9.1 til figur 9.4 viser utviklingen i forbruker- og engrospriser for lettmeik, Norge, Gudbrandsdalsost og smør i perioden 2002 til 2018. Forbrukerprisen på lettmeik økte 5,8 prosent fra 2017 til 2018. Prisene på smør og ost økte henholdsvis 8,1 og 2,1 prosent. Forbrukerprisen på lettmeik ble fra 2005 beregnet ved hjelp av konsumprisindeksen for «melk», mens det fra 2015 ble benyttet en ny indeks for «fersk lettmeik». Indeksen for «ost» er benyttet for Norge og Gudbrandsdalsost frem til 2005. Fra 2006 er disse indeksene fjernet og erstattet med en felles indeks for «Ost og osteprodukter». Dette er grunnen til at spesielt forbrukerprisen på Gudbrandsdalsost ikke blir helt presis. Referansevarer for smør er ½ kilo meierismør, og forbrukerprisen de tre siste årene er beregnet ved hjelp av konsumprisindeksen for «smør». Engrosprisene økte for alle hovedgrupper av meierivarer, lettmeik med 1,6 prosent, Norge-ost med 5,5 prosent, smør med 7,6 prosent og Gudbrandsdalsost med 4,7 prosent.

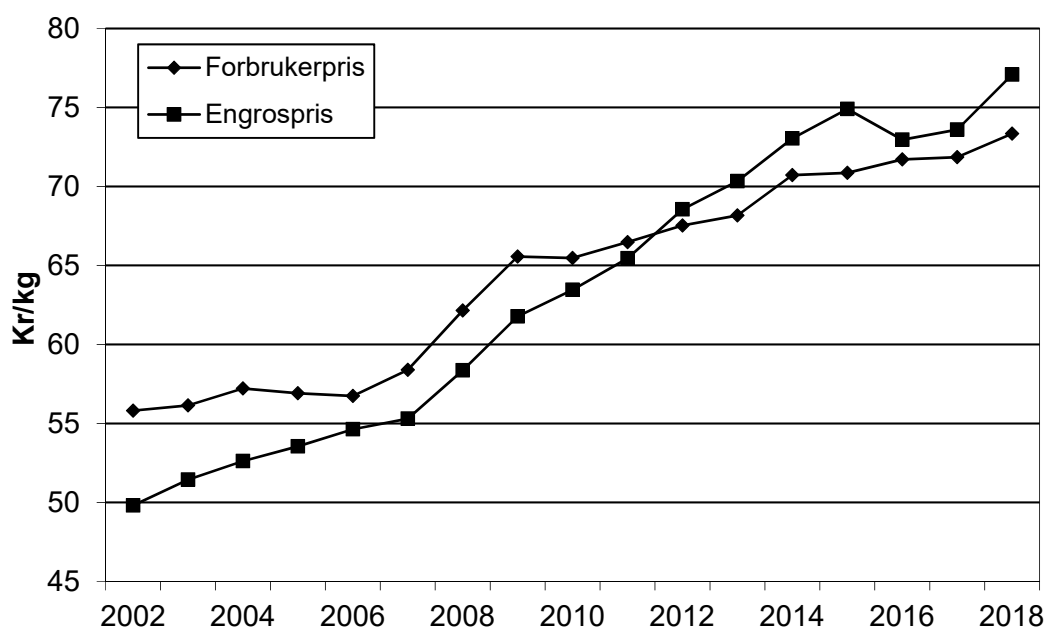

Figur 9.1 Utvikling i forbruker- og engrospriser for lettmelk. Kr/l

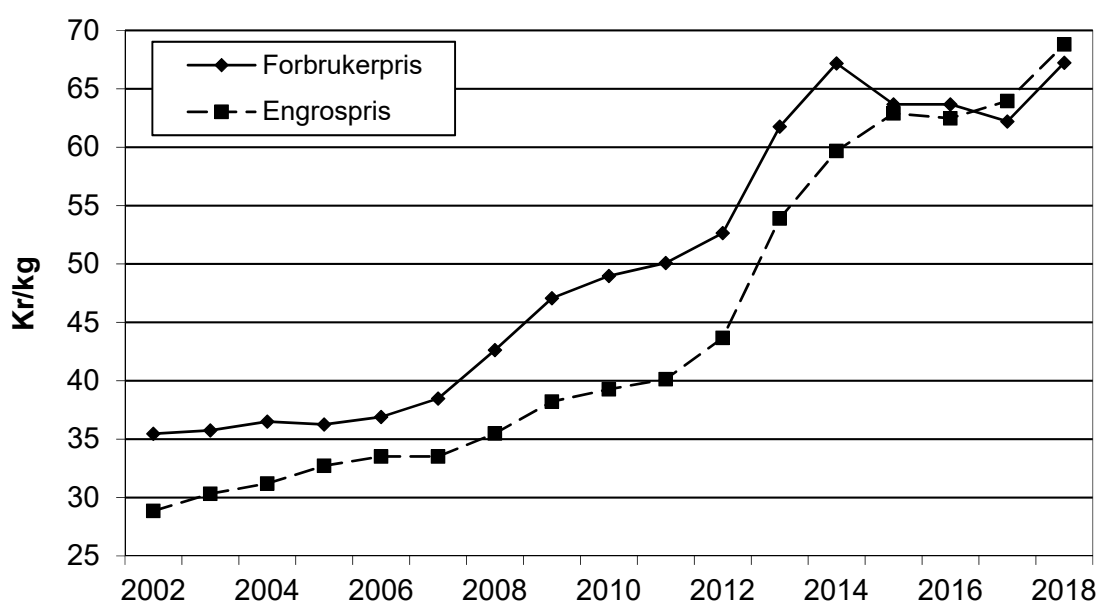

Figur 9.2 Utvikling i forbruker- og engrospris for Norge. Kr/kg

Figurene viser at engros- og forbrukerprisene for den enkelte vare har hatt svært lik utvikling, men i 2007 økte forbrukerprisene noe mer blant annet på grunn av økt merverdiavgift. Tidligere har en sett forbrukerprisen på melk og ost bli redusert som følge av redusert merverdiavgift i 2001. Senere har de økt litt igjen dels på grunn av økt merverdiavgift og økning i engrosprisene.

Figur 9.3 Utvikling i forbruker- og engrospris for Gudbrandsdalsost. Kr/kg

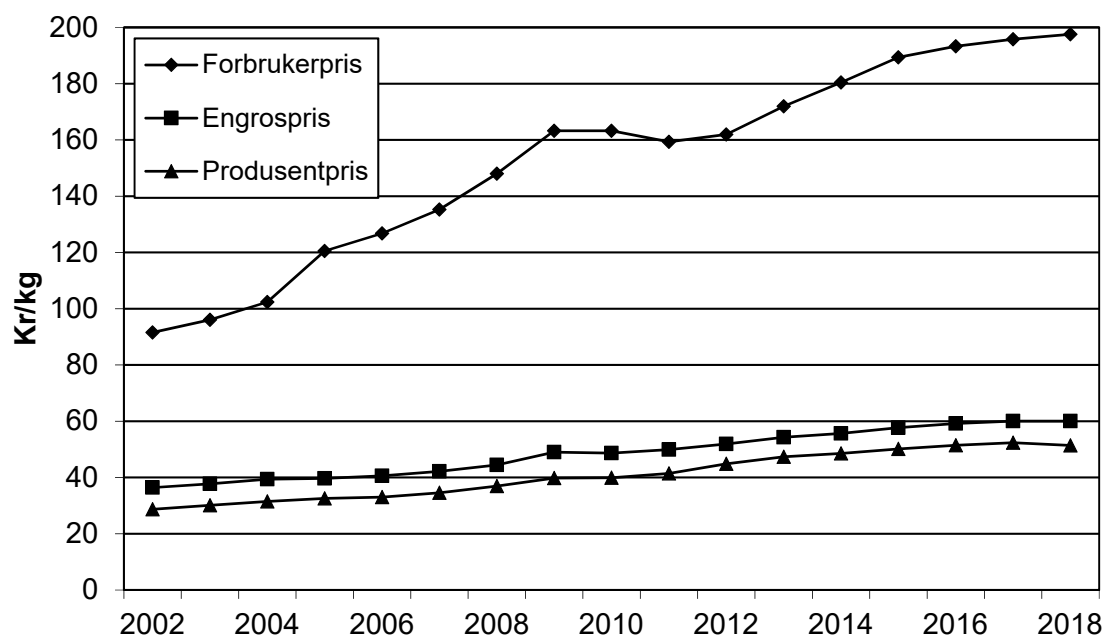

Figur 9.4 Utvikling i forbruker- og engrospris for smør. Kr/kg

9.3 Storfekjøtt

Figur 9.5 viser prisutviklingen for storfekjøtt. Her var referansevaren tidligere gjennomsnittlig pris på mellommørbrad, høyrygg og bibringe av okse. Fra 2005 benyttes konsumprisindeksen for storfe. Forbrukerprisene økte 0,9 prosent fra 2017 til 2018, mens engrosprisen var uendret og produsentpriser falt 1,9 prosent.

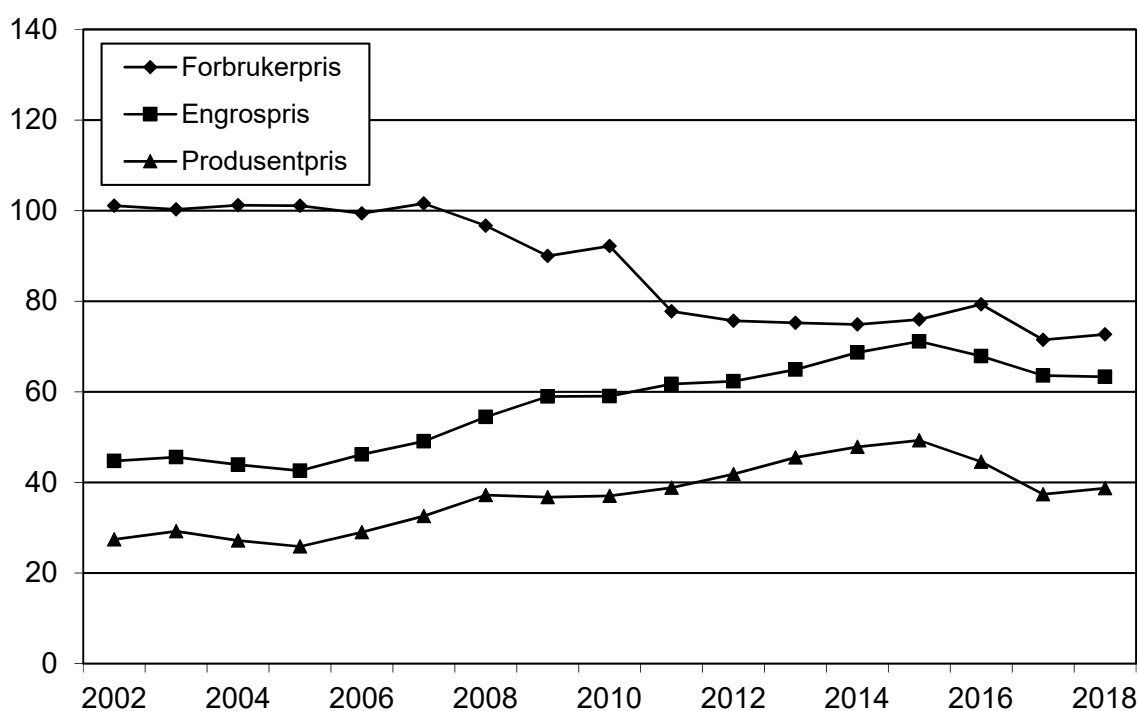
For varegruppen kjøtt- og karbonadekaker økte forbrukerprisene 1,6 prosent fra 2017 til 2018, etter en økning på 0,2 prosent fra 2016 til 2017.

Figur 9.5 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser for storfekjøtt. Kr/kg

9.4 Sau- og lammekjøtt

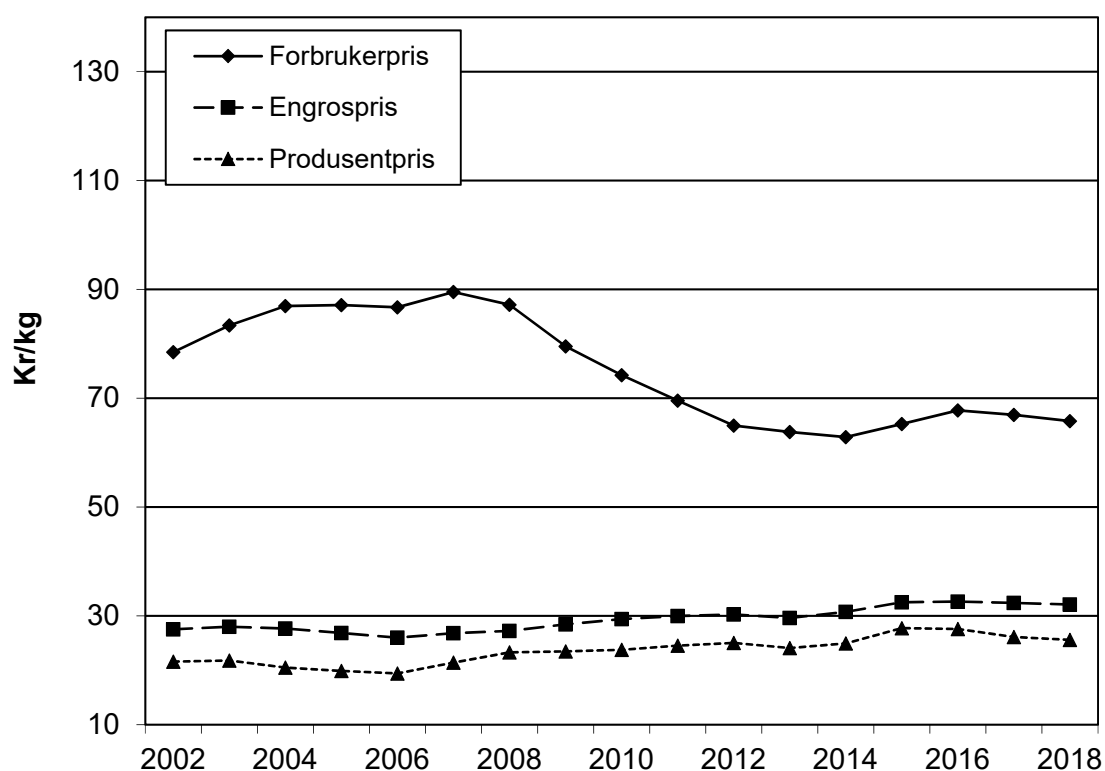
I Figur 9.6 ser vi prisutviklingen for sau- og lammekjøtt. Fra 2017 til 2018 økte forbrukerprisene med 1,7 prosent, engrosprisene falt 0,4 prosent mens produsentprisene økte 3,6 prosent. Siden 2010 har forbrukerprisene falt 21,2 prosent, mens engros- og produsentpriser har økt henholdsvis 7,3 og 4,6 prosent.

Figur 9.6 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser for sau- og lammekjøtt. Kr/kg

9.5 Svinekjøtt

Prisutviklingen for svinekjøtt er vist i figur 9.7. Fra 2017 til 2018 gikk forbruker- og engrosprisene ned henholdsvis 1,7 og 0,9 prosent. Produsentprisen falt 2,0 prosent. Referansevaren er gjennomsnittlig pris på skinkestek, koteletter og sideflesk, og forbrukerprisen fra og med 2005 er beregnet vha. konsumprisindeksen for «svin». Ny og gammel indeksserie ble kjedet på indeksen for ferskt kjøtt og fleesk.

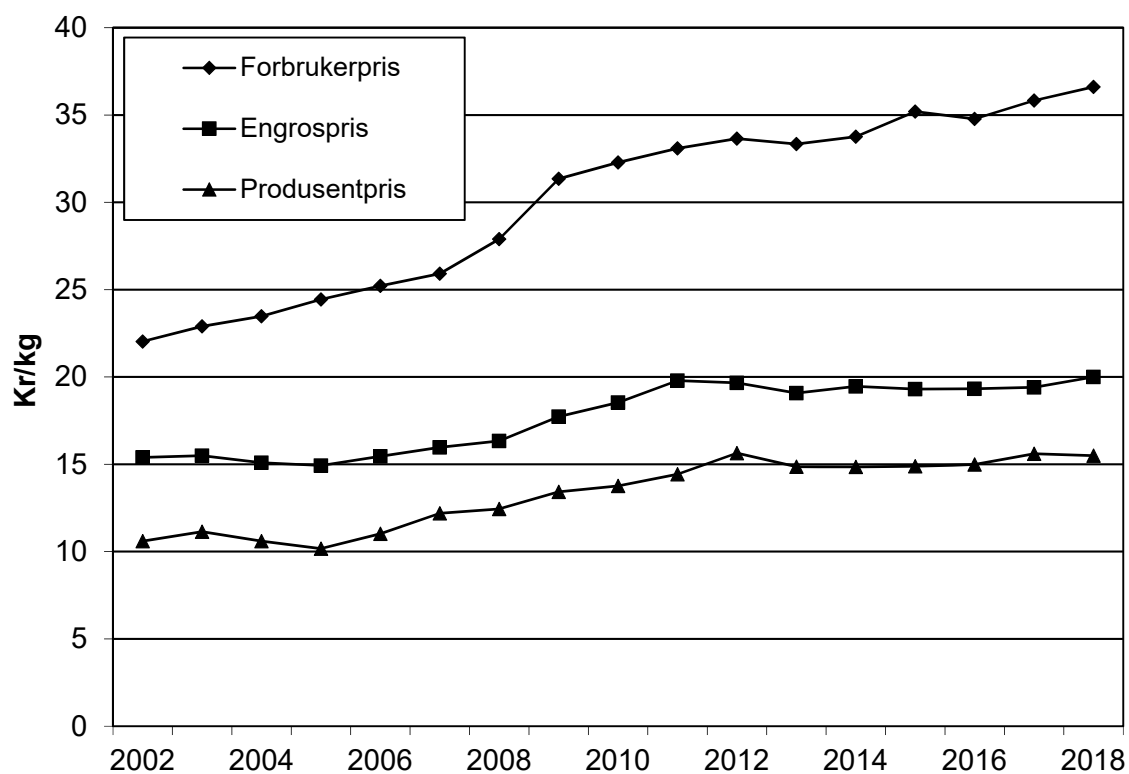

Figur 9.7 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser for svinekjøtt. Kr/kg

9.6 Egg

Figur 9.8 viser utviklingen i de ulike prisene på egg. Forbrukerprisen økte 2,2 prosent fra 2017 til 2018. Engros- og produsentprisene henholdsvis økte med 3,0 prosent og falt med 0,7 prosent sammenlignet med året før.

Figur 9.8 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser for egg. Kr/kg

10 Likestilling

Prop.1S (2015–2016) sier at «*Det er eit uttrykt mål i landbrukspolitikken at kvinner og menn skal ha dei same moglegheitene til å drive næringsverksemd innanfor landbruk og i landbruksbaserte næringar.*»

Likestilling vil naturlig gå inn i flere emner. Vi viser til kapitlene 5.4 Utviklingen i arbeidsforbruket i jordbruket og 5.6 Landbrukseiendommer. I kapitlene 7.3 om alminnelig inntekt og 7.4 om levekår og økonomi tas inntekt til henholdsvis bruker og ektefelle/ samboer pluss bruker opp, uten et direkte kjønnsperspektiv. I dette kapitlet går en nærmere inn på brukere, eiere, arbeidsinnsats og inntekt i forhold til kjønn.

10.1 Brukere og sysselsetting i jordbruket etter kjønn

Tabell 10.1 viser utviklingen i antall brukere, både for menn og kvinner. Andelen kvinnelige brukere har vært økende fra 1999 til 2018, selv om andelen har vært lavere i enkelte år.

Tabell 10.1 Personlige brukere på jordbruksbedrifter, fordelt etter kjønn

	1999	2005	2010	2017	2018*
Menn	60 914	43 751	37 471	32 206	31 524
%	87,1	86,7	85,6	84,1	83,8
Kvinner	9 045	6 725	6 295	6 067	6 088
%	12,9	13,3	14,4	15,9	16,2
<i>I alt</i>	<i>69 959</i>	<i>50 476</i>	<i>43 766</i>	<i>38 273</i>	<i>37 612</i>

* Foreløpige tall

For fylkesvis fordeling se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige landbruks-/jordbrukstellingene i 1999 og 2010, den beregna totalpopulasjonen i 2005, 2017 og 2018

Tabell 10.2 viser kvinneandelen av personlige brukere. Fra 2010 til 2018 økte kvinneandelen i de fleste fylker, og for landet som helhet økte kvinneandelen fra 14,4 til 16,2 prosent i denne perioden.

Tabell 10.2 Andelen personlige brukere som er kvinner i hvert fylke. Prosent

	1999	2005	2010	2017	2018*
Østfold	11,9	12,0	13,5	14,3	14,9
Akershus og Oslo	11,7	12,1	14,3	14,8	14,8
Hedmark	14,1	13,3	13,9	15,6	16,0
Oppland	12,3	12,3	12,5	14,6	14,7
Buskerud	13,7	14,1	14,7	17,5	17,9
Vestfold	10,5	10,6	10,9	14,3	14,8
Telemark	16,4	14,2	15,0	16,3	16,5
Aust-Agder	14,2	13,2	14,3	16,1	16,6
Vest-Agder	12,2	13,4	15,6	16,0	15,9
Rogaland	11,0	13,0	14,5	14,9	15,1
Hordaland	13,3	14,4	15,2	16,5	16,8
Sogn og Fjordane	14,5	14,6	15,1	16,3	16,7
Møre og Romsdal	13,6	15,2	15,6	16,3	16,5
Sør-Trøndelag ¹⁾	9,8	11,2	13,0	15,4	
Nord-Trøndelag/Tr.lag ¹⁾	9,8	11,8	13,4	15,0	15,8
Nordland	15,7	15,4	16,6	18,2	18,6
Troms	17,9	16,8	19,4	21,4	22,2
Finnmark	21,1	20,0	23,5	27,7	27,0
<i>Landet</i>	<i>12,9</i>	<i>13,3</i>	<i>14,4</i>	<i>15,9</i>	<i>16,2</i>

* Foreløpige tall

1) Sør- og Nord-Trøndelag ble sammenslått til ett fylke fra og med 2018

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige landbrukstellingene i 1999 og 2010, den beregna totalpopulasjonen i 2005, 2017 og 2018

Tabell 10.3 viser at kvinner generelt driver mindre jordbruksbedrifter enn menn. For alle år er hovedregelen at kvinneandelen er synkende med økende jordbruksareal. Fra 1999 til 2018 har kvinneandelen økt for alle størrelsesgrupper.

Tabell 10.3 Andelen personlige brukere som er kvinner, etter arealgrupper. Prosent

Arealgruppe, dekar	1999	2005	2010	2017	2018*
< 100 ¹⁾	16,2	16,7	18,1	19,7	20,1
100–199	11,8	13,9	15,1	16,6	16,9
200–299	9,3	11,2	12,8	15,0	15,3
300–499	8,1	9,3	10,4	12,7	13,2
500–799	6,0	7,7	9,2	10,0	10,5
≥800	6,3	3,8	4,6	5,8	6,4
<i>Alle brukere</i>	<i>12,9</i>	<i>13,3</i>	<i>14,4</i>	<i>15,9</i>	<i>16,2</i>

* Foreløpige tall

1) For 1999 gjeldet tallene størrelsesgruppen 5–100 dekar

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige landbruks-/jordbrukstellingene 1999 og 2010, og den beregna totalpopulasjonen i 2005, 2017 og 2018

Tabell 10.4 nedenfor viser prosentvis aldersfordeling på kvinner og menn som er aktive bønder. Kvinner som driver jordbruksbedrifter, er gjennomgående litt yngre enn menn. Gjennomsnittsalderen for menn er 3,5 år høyere enn for kvinner i 2018.

Tabell 10.4 Prosentvis aldersfordeling for brukere 2018*

Aldersgruppe	≤39	40–49	50–59	60–65	66–69	≥70	Gj.sn.alder, år
Menn	17,0	23,7	30,4	14,8	6,5	7,6	52,1
Kvinner	23,9	30,8	27,1	8,9	3,7	5,6	48,6

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Den beregna totalpopulasjonen 2018

10.2 Eiere etter kjønn og eiendomsoverdragelser

Eier av en landbrukseiendom kan bruke eiendommen selv eller leie den ut til en annen som driver eiendommen. På den annen side kan én og samme bruker drive flere landbrukseiendommer, både egne og andres, sammen som én jordbruksbedrift. Det er langt flere landbrukseiendommer enn jordbruksbedrifter og brukere.

Tabell 10.5 nedenfor viser gardsoverdragelser i 2017. Den gjelder alle typer overdragelser, både av odelseiendommer og andre. Av de som overdro eiendom i denne perioden var 60,8 prosent av eierne menn og 35,9 prosent kvinner. Av de som overtok var 60,4 prosent menn og 36,5 prosent kvinner.

Blant kvinnelige selgere av landbrukseiendommer var det i 2017 0,2 prosentpoeng høyere antall enn i 2010. Blant nye kvinnelige eiere var det i 2017 1,0 prosentpoeng lavere antall enn i 2010. Når det gjelder upersonlige eiere var 3,1 prosent av selgerne og 3 prosent av kjøperne upersonlige i 2010.

Tabell 10.5 Eiendomsoverdragelser i 2017. Andelen eiere som er menn, kvinner og upersonlige før og etter overdragelsen. Prosent

	Forrige eier			Ny eier		
	Mann	Kvinne	Upersonlig	Mann	Kvinne	Upersonlig
Østfold	61,2	36,8	1,9	62,4	32,6	5,0
Akershus og Oslo	62,6	33,4	4,0	60,9	32,1	7,0
Hedmark	60,4	34,6	5,0	61,7	36,0	2,3
Oppland	61,5	34,8	3,6	65,9	32,1	2,0
Buskerud	62,0	32,8	5,2	55,0	38,2	6,8
Vestfold	65,1	32,3	2,6	59,4	35,9	4,7
Telemark	62,8	33,2	4,0	59,3	37,8	2,9
Aust-Agder	65,8	31,3	2,9	63,8	33,7	2,5
Vest-Agder	57,6	38,3	4,0	59,8	35,1	5,1
Rogaland	61,1	35,8	3,1	60,5	35,8	3,7
Hordaland	63,5	34,3	2,2	56,4	40,2	3,4
Sogn og Fjordane	65,4	31,4	3,1	57,1	41,1	1,8
Møre og Romsdal	62,7	35,1	2,2	62,6	36,1	1,3
Sør-Trøndelag	61,4	36,6	2,1	61,0	37,1	1,9
Nord-Trøndelag	66,4	30,3	3,3	69,5	28,9	1,6
Nordland	55,1	41,3	3,6	58,8	38,2	2,9
Troms	55,8	42,1	2,2	56,7	41,7	1,6
Finmark	57,5	38,6	3,9	57,0	37,2	5,8
<i>Landet</i>	60,8	35,9	3,3	60,4	36,5	3,1

Kilde: Statistisk Sentralbyrå. Landbrukseiendommer 2017. Tinglyste omsetninger, alle omsetninger

Tabell 10.6 viser aldersfordeling for alle og nye eiere på landbrukseiendommer i 2017. Det var færre kvinner enn menn som var under 50 år ved overtakelse, og 19 prosent av kvinnene var over 70 år når de overtok eiendommen i 2017. Dette gav en gjennomsnittsalder for kvinnelige nye eiere på 52,7 år, noe som er nesten 6 år mer enn for mennene. Det er i mange sammenhenger påpekt at gardsoverdragelser til kvinner ofte gjelder enker som eier garden i en overgangsperiode.

Tabell 10.6 viser videre at gjennomsnittsalderen for mannlige eiere var 2,3 år mindre enn for kvinner som eide landbrukseiendommer i 2017. For menn er gjennomsnittsalderen for *brukerne* (jf. tab. 10.4) 5,5 år lavere enn for alle mannlige *eiere*. Kvinnelige *brukere* (jf. tab. 10.4) er i gjennomsnitt ca. 11 år yngre enn alle kvinnelige *eiere*. Det synes derfor som kvinner i mindre grad overtar jordbruksbedrifter for selv å drive jordbruk over tid. De eldre kvinnene som overtar gard, påvirker derved ikke statistikken over brukere i særlig grad.

Tabell 10.6 Aldersfordeling for nye eiere i 2017 og for alle eiere i 2017. Prosentandeler

		Aldersgruppe						Gj.snittsalder, år
		<30	30–39	40–49	50–59	60–69	>70	
Nye eiere	Menn	12,4	21,8	23,1	21,9	13,9	6,9	46,9
	Kvinner	8,1	17,5	18,3	21,4	15,6	19,0	52,7
Alle eiere	Menn	2,2	8,5	17,6	26,1	24,6	21,0	57,6
	Kvinner	1,8	8,3	17,2	22,3	21,3	29,2	59,9

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Landbrukseiendommer desember 2017, alle omsetninger 2017

Tabell 10.7 viser omsetning av landbrukseiendom etter type omsetning, sett i sammenheng med kjønn og alder på kjøper i 2017. Vi ser at 60,8 prosent av de som kjøpte landbrukseiendom i 2017 var menn og 35,9 prosent var kvinner, og at gjennomsnittsalderen var 48,9 år.

Tabellen viser at det i 2017 var en større andel menn enn kvinner som overtar landbrukseiendommer ved alle former for overdragelser. Det er ved uskifte-/skifteoppgjør at kjøperen er eldst – i gjennomsnitt 61,7 år gammel. Ved overdragelse i form av gave er alderen på kjøper lavest, 42,4 år i gjennomsnitt.

Tabell 10.7 Type omsetning av landbrukseiendom, type og alder på kjøper. 2017

Omsetningstype	Antall omsetninger	Andel kjøper som er			Gj.snittsalder, år
		mann	kvinne	upers.	
Fritt salg	2 871	58,6	36,9	4,5	45,0
Gave	1 964	69,3	30,0	0,4	42,4
Uskifte- /skifteoppgjør	2 871	57,9	40,0	2,1	61,7
Tvangsauksjon	65	66,2	33,8	-	48,2
Annet	998	58,2	32,9	8,9	50,4
Totalt	8 769	60,8	35,9	3,3	48,9

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Landbrukseiendommer desember 2017, alle omsetninger 2017

10.3 Driftsformer

10.3.1 Inndeling

Som følge av EØS-avtalen, er Norge forpliktet til å følge EUs bestemmelser for strukturstatistikk i jordbruket. Driftsforminndelingen til og med 2009 brukte standard dekningsbidrag (SDB) som felles måleenhet for de ulike plante- og husdyrproduksjonene i bedriften. Fra og med 2010 er SDB erstattet med standard omsetning (SO), og det er gjort noen andre metodeendringer. Disse to driftsforminndelingene er ikke fullt ut sammenlignbare. Inndelingen av jordbruksbedrifter etter driftsform er nærmere beskrevet i Statistisk Sentralbyrå-rapport «Landbruket i Norge 2011». Ved vanlig publisering brukes følgende inndeling:

Driftsform

Korn og oljevekster
Øvrige jordbruksvekster
Hagebruksvekster
Storfe mjølkeproduksjon
Storfe kjøttproduksjon
Storfe mjølk- og kjøttproduksjon i kombinasjon
Sau
Øvrige grovfôretende dyr
Svin og fjørfe
Blandet planteproduksjon
Blandet husdyrproduksjon
Plante- og husdyrproduksjon i kombinasjon

En grundigere inndeling eksisterer, men vi har valgt å bruke denne hovedinndelingen i det følgende. For å regnes som en spesialisert produksjon, må denne utgjøre mer enn 2/3 av bedriftens totale omsetning. For kombinerte produksjoner gjelder at hver av produksjonene må utgjøre mer enn 1/3, men mindre enn 2/3 av bedriftens totale produksjon.

10.3.2 Driftsform og produksjon

Tabell 10.8 viser ulike driftsformer fordelt etter kjønn og andelen kvinner i de ulike produksjoner. Kvinneandelen er høyest blant bønder med driftsform «øvrige grovfôretende dyr», med en andel på 26,4 prosent. Andelen for sau er 20,5 prosent. Andelen er lavest blant produsenter som driver med storfe, både melk/kjøtt og kun melk. Samdriftene gir høy andel upersonlige brukere i melkeproduksjon.

Tabell 10.8 Jordbruksbedrifter fordelt etter driftsform og brukertype. Antall og andel. 2018*

	Antall				Kvinner, prosent	Prosent		
	Totalt	Menn	Kvinner	Uper- sonlig		Menn	Kvinner	Uper- sonlig
Korn og oljevekster	6 511	5 593	793	125	12,2	17,7	13,0	6,2
Øvrige jordbr.vekster	3 553	3 058	415	80	11,7	9,7	6,8	4,0
Hagebruksvekster	1 355	978	184	193	13,6	3,1	3,0	9,6
Storfe, melk	6 453	4 917	731	805	11,3	15,6	12,0	40,1
Storfe, kjøtt	4 090	3 409	569	112	13,9	10,8	9,3	5,6
Storfe, melk og kjøtt	1 003	806	91	106	9,1	2,6	1,5	5,3
Sau	9 890	7 616	2 023	251	20,5	24,2	33,2	12,5
Øvrig grovfôretende dyr	2 468	1 687	652	129	26,4	5,4	10,7	6,4
Svin og fjørfe	2 082	1 676	312	94	15,0	5,3	5,1	4,7
Blandet planteprod.	218	162	32	24	14,7	0,5	0,5	1,2
Blandet husdyrprod.	608	493	85	30	14,0	1,6	1,4	1,5
Komb. plante og husdyr	1 390	1 129	201	60	14,5	3,6	3,3	3,0
<i>Sum</i>	39 621	31 524	6 088	2 009	15,4	100,0	100,0	100,0

Kilde: Statistisk Sentralbyrå. Den beregna totalpopulasjon 2018

*Foreløpige tall

Tabell 10.8 viser også produksjonene fordelt mellom menn og kvinner som grupper. 24,2 prosent av de mannlige brukerne driver med sau, mens det er 33,2 prosent av kvinnene. 17,7 prosent av mennene og 13,0 prosent av kvinnene har ren kornproduksjon. 15,6 prosent av mennene har melkeproduksjon, mot 12,0 prosent av kvinnene. 40,1 prosent av de upersonlige driver melkeproduksjon.

10.4 Arbeidsforbruk og utdanning

Tabell 10.9 nedenfor viser utviklingen i arbeidsforbruk. Arbeidsforbruket i jordbruket går ned både for kvinner og menn, men reduksjonen er sterkere for kvinner. I 2012/13 utførte kvinner 22 prosent av arbeidet, mot 26 prosent i 1989/90. Kvinner utfører arbeid både som brukere, ektefelle eller samboer til brukerne, familiemedlemmer og som annen hjelp.

Tabell 10.9 Timeverk i jordbruket. Andel utført av kvinner

År	Totalt mill. timeverk	Prosentandel utført av kvinner			
		I alt	Brukere og ektefelle/samboer	Familiehjelp	Annen hjelp
1979/80	246	27	28	24	21
1989/90	185	26	26	28	23
1996/97	161	25	25	26	23
1998/99	151	25	24	26	26
2000/01	140	24	24	27	27
2002/03	132	24	24	27	26
2004/05	120	24	24	27	24
2006/07	112	25	24	26	25
2009/10	95	24	23	26	25
2012/13	88	22	23	26	23
2016	83	22	24	24	23

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Jordbruksstatistikken

Tabell 10.10 viser lengste utdanning for nye eiere av landbrukseiendommer i 2017, og utdanningsnivået er også sammenlignet med fordelingen i den totale befolkningen. For en del personer er høyeste utdanning ikke oppgitt eller ikke fullført, og disse personene inngår i tallene for grunnskole. Høy utdanning blant nye eiere er vanligere blant kvinner enn blant menn, og det er størst andel kvinner med lang utdanning blant de yngste. Blant kvinnene i den yngste aldersgruppen har 58,9 prosent utdanning på universitets- og høghskolenivå. Hos menn har 20,9 prosent i den yngste aldersgruppen høyere utdanning. Ser vi på den eldste aldersgruppa som overtok gård i 2017, så har 24,8 prosent av mennene høyere utdanning, mot 20,9 prosent av kvinnene.

Sammenligner vi utdanningen til nye eiere med tilsvarende for hele befolkningen, så ser vi at en større andel av menn som overtar landbrukseiendommer har fullført videregående skole. For kvinner som overtar landbrukseiendommer er utdanningsnivået nokså likt med resten av befolkningen.

Tabell 10.10 Nye eieres utdanning etter aldersgrupper, og tall for hele befolkningen

Aldersgruppe	Prosentandel menn, med minst:			Prosentandel kvinner, med minst:		
	Grunn- skole	Videre- gående	Universitet og høghskole	Grunn- skole	Videre- gående	Universitet og høghskole
<39 år	19,1	60,0	20,9	14,2	26,8	58,9
40–59 år	17,3	55,7	27,0	12,4	38,1	49,5
>60 år	25,0	50,1	24,8	35,9	43,1	20,9
<i>Totalt nye eiere</i>	<i>19,7</i>	<i>55,9</i>	<i>24,5</i>	<i>23,0</i>	<i>37,8</i>	<i>39,2</i>
<i>Hele befolkningen</i>	<i>26,7</i>	<i>43,7</i>	<i>29,6</i>	<i>25,7</i>	<i>36,9</i>	<i>37,4</i>

Kilde: Statistisk Sentralbyrå, Landbruksregistret 2017, Utdanningsstatistikken.

Tabell 10.11 tar for seg nye eiere som har landbruksutdanning som høyeste utdanning. Vi ser at når landbruksutdanning er høyeste utdanning er menn i overtall i alle aldersgrupper. Andelen av unge kvinner med høyt utdanningsnivå som overtar gård er høyere enn tilsvarende for menn (jf. Tabell 10.10), men unge kvinner velger sjeldnere landbruksutdanning som høyeste utdanning. Kvinner legger mer vekt på en utdanning utenfor landbruket. Det samme gjelder også unge kvinner som er brukere.

Tabell 10.11 Nye eiere med landbruksutdanning som høyeste utdanning, prosent

Aldersgruppe	Menn	Kvinner
<39 år	8,8	6,9
40–59 år	10,5	3,9
>60 år	7,9	0,7
<i>Totalt</i>	9,3	3,2

Kilde: Statistisk Sentralbyrå, Landbruksregistret, 2017

10.5 Næringsinntekt og jordbruksfradrag, fordelt på kjønn

Tabell 10.12 nedenfor viser andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt. Dette er tilsvarende tabellene 7.10–7.12, og viser forskjellene på menn og kvinner. Det er en høyere andel av kvinner enn menn som er uten positiv næringsinntekt, 35,2 prosent kvinner mot 27,6 prosent menn. Relativt sett er det også langt færre kvinner enn menn som henter halvparten eller mer av bruttoinntekta fra jordbruket.

Tabell 10.12 Andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt. Tall for bruker og ektefelle/samboer. Prosentandel etter kjønn. 2017

Referanseperson	Antall brukere	Andel næringsinntekt av bruttoinntekt					
		Uten	1–9 %	10–49 %	50–89 %	>90 %	>50 %
Mann	32 084	27,6	19,7	31,7	16,0	5,0	21,0
Kvinne	5 953	35,2	22,8	29,8	8,8	3,3	12,1
<i>Alle</i>	<i>38 037</i>	<i>28,8</i>	<i>20,2</i>	<i>31,4</i>	<i>14,9</i>	<i>4,8</i>	<i>19,7</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2017

Tabell 10.13 nedenfor er tilsvarende tabell 7.13 og tabell 7.14, men viser andelen menn og kvinner i de ulike inntektsgruppene i forhold til jordbruksfradraget. Tabellen viser at det er en større andel av kvinnene enn av mennene som havner i de laveste inntektsgruppene. Og det er en langt større andel av mennene som har inntekt over 200 000 enn tilsvarende andel kvinner. Det er de med inntekt over 334 290 kr som i 2017 kunne utnyttet et maksimalt inntektsfradrag fullt ut.

Tabell 10.13 Inntektsposisjon i forhold til jordbruksfradraget. Tall for bruker og ektefelle/samboer inndelt etter inntektsnivå fra jordbruket og kjønn. 2017

	Antall brukere	Næringsinntekt per jordbruksbedrift, andel i gruppa. %				
		Uten	1–63 500	63 501–199 999	200 000–334 289	>334 290
Mann	32 084	27,6	14,5	19,1	10,2	28,6
Kvinne	5 953	35,2	16,8	20,4	8,8	18,7
<i>Alle</i>	<i>38 037</i>	<i>28,8</i>	<i>14,9</i>	<i>19,3</i>	<i>10,0</i>	<i>27,0</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2017

11 Internasjonale forhold og rammevilkår

I St.meld. nr. 19 (1999–2000) sies det at «... *Internasjonale forhold har økende betydning for landbruk og handel med matvarer*». Videre sies det at «... *For jordbruksvarer medfører landbruksavtalen i WTO fra 1995 at vi for første gang fikk internasjonale forpliktelser og rettigheter på et bredt spekter av områder som omfatter tollbasert importvern, internstøtte, eksportsubsidier*». Dette kapitlet viser OECDs (organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling) beregninger over støtten, eller overføringene, som ytes jordbrukssektoren i de enkelte medlemsland. Videre gjengis Norges oppfølging av WTO-forpliktelsene.

11.1 OECDs støtteberegninger for jordbruket

OECD, organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling, foretar beregninger over støtten, eller overføringene, som ytes jordbrukssektoren i de enkelte medlemsland. Beregningene, også kalt PSE-beregningene, måler hvor mye næringsstøtten utgjør av produksjonsverdien.

Nærmere om beregningene

De beregnede totaloverføringer til jordbrukssektoren som helhet, som benevnes *Total Support Estimate (TSE)*, utgjøres av summen av overføringene til produsentene, benevnt *Producer Support Estimate (PSE)*, samt budsjettutgiftene til tjenesteproduserende virksomheter som er rettet mot jordbrukssektoren (forskning og utvikling, utdanning, tilsyn, veterinærtjenester osv.), benevnt *General Services Support Estimate (GSSE)*. «Annet», som eksempelvis forbrukersubsidier, inngår også.

Videre beregnes finansieringen av overføringene fra henholdsvis konsumentene av landbruksvarene, benevnt *Consumer Support Estimate (CSE)*, og skattebetalerne.

I tillegg til de relativt lett målbare størrelsene som støtte via importbegrensninger og tilskudd bevilget over budsjettene, er beregningene lagt opp til å gi et totalmål for støtte hvor også mer indirekte støtteformer tas med. I prinsippet skal for eksempel skatte- og avgiftslettelser tas med. Slike (indirekte) støtteformer kan bety relativt mye i enkelte land, selv om de kan være vanskeligere målbare. For Norge tas virkningen av skattefradraget i positiv næringsinntekt fra jordbruket med, og verdien av avgiftsfritak på diesel er et eksempel på avgiftslettelser som også inkluderes i beregningene. Avgifter på kunstgjødsel (opphevet fra 2000) og plantevernmidler trekkes imidlertid ikke ifra. Bakgrunnen for det er at dette er avgifter rettet mot bruken, – ikke brukeren,

av slike midler. Avgifter på innsatsfaktorer knyttet til importbestemmelser trekkes heller ikke ifra. Avgifter (toll) på importerte fôrstoffer til kraftfôr trekkes derfor ikke ifra.

Hva beregningene måler

TSE/PSE er definert som verdien av alle overføringer fra skattebetalerne og konsumentene som følger av politiske tiltak for landbruket, i forhold til en situasjon hvor landbruket kun var underlagt generelle politiske rammevilkår.

TSE/PSE oppgis gjerne i prosent av den totale produksjonsverdien i jordbruket.

PSE gir altså et mål for støtte ved dagens situasjon på verdensmarkedet og forteller ikke noe om støttenivået for hvert produkt eller totalt ved en situasjon med endrede politiske rammevilkår internasjonalt for jordbrukssektoren.

Hva beregningene omfatter

De produktene i norsk jordbruk som det gjøres særskilte beregninger for er hvete, bygg, havre, melk, storfekjøtt, svinekjøtt, sauekjøtt, fjørfekjøtt, ull og egg. Det gjøres et beregningsmessig tillegg for verdien av ikke PSE-beregnete produkter, hovedsakelig produkter innen grøntsektoren, dvs. poteter, frukt, bær og grønnsaker.

Oppbygging av beregningene

Skjematisk er beregningene av PSE og TSE oppbygd slik:

- Skjermingsstøtte (fratrasket fôr avgifter og omsetningsavgift)
- + budsjettstøtte
- = PSE (Producer Support Estimate)
- + GSSE (General Services Support Estimate)
- + «annet» (f.eks. forbrukersubsidier)
- = TSE (Total Support Estimate)

Skjermingsstøtte

Skjermingsstøtten er definert som forskjellen mellom innenlandsk produsentpris og referanseprisen multiplisert med produsert mengde. Produsentpris er fratrukket eventuelle pristilskudd. Referanseprisen skal gi uttrykk for aktuell importpris og være konsistent til referanseprisen som er nyttet for andre land. Skjermingsstøtten er fratrukket omsetningsavgifter og fôragifter. Skjermingsstøtten beregnes for hvert aktuelt produkt og summeres opp til en total skjermingsstøtte.

I beregningene for Norge benyttes EU-priser for hvete, bygg og havre, utbetalingsprisen for melk på New Zealand og EUs eksportpriser for storfe, svin, sau og fjørfeprodukter. Når det gjelder prisen på melk er denne felles for alle land. Referanseprisene er oppgitt i utenlandske valutaer, men omregnet til norske kroner i beregningen.

For hvert beregningsår nyttes referansepriser tilhørende beregningsåret. Referanseprisene varierer over tid og endringer i (fallende/økt) referansepris vil gi endringer i (økt/fallende) skjermingsstøtte, og dermed PSE/TSE, ved uendret virkemiddelbruk innenlands. Tilsvarende gjelder for valutakurssvingninger. Økt produksjon gitt uendrede priser vil gi økt skjermingsstøtte (økt PSE/TSE) og motsatt.

Den totale PSE/TSE, slik den framkommer i OECD beregningene, vil dermed kunne variere fra år til år, også ved uendret virkemiddelbruk. Slike forhold kan forklare en del av de årlige endringene i PSE/TSE.

Fratrekk for avgifter

Fôravgifter og trukket omsetningsavgift på husdyrprodukter trekkes i fra skjermingsstøtten ved beregning av PSE. Fôravgiftene som trekkes ifra er avgifter på innenlandsk produsert korn til fôr. Avgiftene for norskprodusert korn, dvs. forskjellen mellom norsk og verdensmarkedets pris, kan betraktes som en overføring fra husdyrproduksjon til kornproduksjonen. Denne delen er «belastet» kornproduksjonen i form av skjermingsstøtte tidligere i beregningen og trekkes fra for å unngå en dobbelføring. Tidligere ble også avgiftene/tollen på importerte fôrstoffer og andre innenlandske fôrstoffer, hovedsakelig basert på fiskeråstoffer, trukket ifra.

Budsjettstøtte

Budsjettstøtten, dvs. ulike typer tilskudd som stort sett bevilges over kapitel 1150 i Landbruks- og matdepartementets budsjett til gjennomføring av jordbruksavtalene, inntektsføres under PSE-delen.

Det er kun tilskudd som anses å omfatte jordbruket som blir inntektsført. For Landbrukets Utviklingsfond (LUF) er det for eksempel kun bevilgninger til tradisjonelt landbruk som inntektsføres, bevilgninger til skogformål og bygdeutvikling holdes utenom. Visse inntektsførte tilskudd vil dermed ikke samsvare med tilsvarende tilskuddsposter i budsjettproposisjonen.

GSSE, generelle tjenester rettet mot jordbruket

General Services Support Estimate (GSSE) omfatter bevilgninger som ikke regnes å ha inntektseffekt på produsentnivå, dvs. PSE-delen av beregningene, men som er en del av den mer generelle tjenesteproduksjonen rettet mot landbruksnæringen og som derfor inngår i beregningen av totaloverføringene til landbrukssektoren (TSE). Elementer som omfattes av denne delen er forskning og utvikling, utdanning (landbruksskoler), diverse tilsyns- og kontrollvirksomheter, jordskifteverk og jordkartlegging. Midler til markedsregulering og beredskapslagre inngår også.

Annen støtte

Eventuell rentestøtte og forbrukersubsidier tillegges beregningene. Rentestøtten, som beregnes som differansen mellom den gjennomsnittlige rentesatsen (rentebeløpet) jordbrukerne betaler på den lånte kapital og markedsrenten, tillegges PSE-delen av beregningene. Rentestøtten består for tiden hovedsakelig av det rentefrie investeringslånet gjennom LUF.

Eventuelle forbrukersubsidier legges til ved beregning av jordbrukets totalstøtte, TSE.

OECDs beregning for Norge

I Tabell 11.1 er hovedtallene for OECDs beregninger for Norge gjengitt per 2017.

Tabell 11.1 OECDs beregninger for overføringer til jordbruket i Norge. Mill. kr

	1986–88	2000	2010	2015	2016	2017
Total produksjonsverdi	17 354	17 120	23 894	30 260	31 752	31 377
PSE						
–skjermingsstøtte	9 274	7 619	9 164	12 351	13 283	10 103
–budsjettstøtte ¹	9 902	11 320	12 601	13 952	13 889	13 872
Sum	19 175	18 939	21 764	26 303	27 173	23 975
<i>PSE i prosent</i>	70	67	60	59	60	53
+ GSSE	848	1 805	1 242	1 326	1 322	1 372
+ «annet»	1 522	627	461	735	843	744
= Sum TSE	21 545	21 371	23 468	28 364	29 338	26 091

1) Budsjettstøtten i OECDs beregninger avviker noe fra tilskuddsoversikten i Tabell 8.1. Dette skyldes bl.a. at prisnedskrivningstilskuddet til korn inngår i skjermingsstøttedelen og ikke i budsjettstøtten i OECDs beregning. Videre benyttes det noe ulikt kildemateriale

Utviklingen i ulike OECD medlemsland

I Tabell 11.2 er utviklingen i PSE målt i prosent vist for en del av OECDs medlemsland. PSE-prosentene uttrykker støtten i prosent av produksjonsverdien i det enkelte land.

Tabell 11.2 Utviklingen i prosent PSE for noen land

Land	1986–88	2000	2010	2014	2015	2016	2017
Australia	10	4	3	2	2	2	2
Canada	36	19	17	9	9	10	10
EU ¹⁾	39	33	20	18	19	21	18
Island	77	71	44	50	57	60	56
Japan	64	58	52	46	42	47	49
Mexico	3	24	13	10	11	8	8
New Zealand	10	0	1	1	1	1	1
Norge	70	60	60	59	59	60	53
Sveits	76	67	46	56	59	58	51
Tyrkia	20	32	30	25	26	28	23
USA	22	23	9	9	9	10	10
OECD	37	32	20	17	18	19	18

1) EU₁₂ tom. 1994, EU₁₅ etter 1995, EU₂₅ etter 2004

Kilde: OECD

11.2 Norges oppfølging av WTO-forpliktelsene

GATT/WTO-avtalen, eller mer presist Uruguayrundens (UR) landbruksavtale fra 1994, innebar forpliktelser på tre hovedområder: (1) markedsadgang, (2) eksportstøtte og (3) intern støtte. Forpliktelsene skulle gjennomføres i løpet av perioden 1995–2000. De enkelte medlemsland notifiserer hvert år overfor WTO hvordan de oppfyller forpliktelsene på de ulike områdene²³.

I dette dokumentet vil en kort redegjøre for de viktigste elementene i forbindelse med Norges oppfølging av den gjeldende GATT/WTO-avtalen.

Markedsadgang

Spørsmålet om markedsadgang er grovt sett knyttet til toll og kvoter.

Tollvernet

En viktig del av landbruksavtalen besto i at det kvantitative importvernet skulle erstattes med et tollbasert importvern. Det måtte derfor etableres et sett av tollsatsar på landbruksområdet (tariffisering), noe Norge presenterte i de såkalte bindings- eller landlistene. Tollsatsen ble utregnet som differansen mellom verdensmarkedspris og administrerte, interne pris i basisperioden 1986–88 og varierer (for Norge) fra 0 til over 500 prosent.

I avtalen forpliktet landene seg til å redusere disse tollsatsene med minimum 15 prosent, men der et *aritmetisk gjennomsnitt* av alle tollposisjonene skulle gi en reduksjon på 36 prosent. Selv om gjennomføringsperioden var 1995–2000, valgte

²³ Disse notifikasjonene blir også lagt ut på WTOs internettsider

Norge å redusere sine tollsatser med en gang, dvs. i 1995. Tollreduksjonen var 15 prosent for de fleste «viktige» produkter, mens den var langt høyere for «ubetydelige» produkter og/eller på produkter som i utgangspunktet har svakt tollvern. Tabell 11.3 viser hovedelementene av tollreduksjonen.

Tabell 11.3 Tollreduksjoner iht. Norges bindingsliste – URs landbruksavtale

Prosentvis reduksjon	Produktgrupper (utvalg)
15	Kjøtt, melk og meierivarer, poteter, epler, pærer, konservergrønnsaker, en del RÅK-varer
20	Egg, grønnsaker, moreller, jordbær
25	Havre
30	Korn ellers, mel
36	Frø
70–100	En rekke produkter som har lav toll i utgangspunktet/ingen/liten norsk produksjon

Kvoter

GATT/WTO-avtalen innebar videre at det enkelte land forpliktet seg til å sørge for at eksisterende importmuligheter ble opprettholdt. Der en hadde liten eller ingen import måtte det i tillegg opprettes minimums importkvoter på minst 5 prosent ved slutten av avtaleperioden (2000), målt i forhold til konsumet i basisperioden («*minimum access*»-kvoter med om lag 1/3 av ordinær tollsats). Norge har bl.a. minsteimportkvoter for smør, storfekjøtt, svinekjøtt, sauekjøtt, fjørfekjøtt og egg.

Det er likevel ikke noe krav om fysisk å importere disse minsteimportkvotene, bare at det skal legges til rette for slik import. Norske myndigheter har innført en auksjonsordning der potensielle importører byr på minsteimportkvotene. Det er Landbruksdirektoratet som administrerer auksjonene.

Tabell 11.4 Minsteadgangskvoter (WTO) og tildelt auksjonert kvantum (tonn)

	1995	2005	2009	2014	2015	2016
Storfekjøtt, fryst:						
- kvote	181	1084	1084	1084	1084	1084
- tildelt (som % av kvote)	83 (8)	1084 (100)	1084 (100)	1084 (100)	1084 (100)	1084 (100)
Svinekjøtt, fryst:						
- kvote	230	1381	1381	1381	1381	1381
- tildelt (som % av kvote)	34 (2)	1381 (100)	1381 (100)	1381 (100)	1381 (100)	1381 (100)
Sau/lam:						
- kvote	34	206	206	206	206	206
- tildelt (som % av kvote)	0	206 (100)	206 (100)	206 (100)	206 (100)	206 (100)
Kjøtt av høns						
- kvote	116	221	221	221	221	221
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	221 (100)	221 (100)	221 (100)	221 (100)	221 (100)
Kjøtt av kalkun						
- kvote	116	221	221	221	221	221
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	221 (100)	86 (39)	221 (100)	221 (221)	221 (100)
Kjøtt av ender						
- kvote	116	221	221	221	221	221
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	221 (100)	179 (81)	221 (100)	221 (100)	221 (100)
Smør						
- kvote	366	575	575	575	575	575
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	575 (100)	518 (90)	575 (100)	575 (100)	575 (100)
Hønsseegg						
- kvote	626	1295	1295	1295	1295	1295
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	1295 (100)	648 (50)	1120 (86)	1295 (100)	1295 (100)
Hvitkål						
- kvote		134	134	134	134	134
- tildelt (som % av kvote)		134 (100)	134 (100)	134 (100)	134 (100)	134 (100)
Rødkål						
- kvote		134	134	134	134	134
- tildelt (som % av kvote)		82 (61)	134 (100)	134 (100)	134 (100)	134 (100)

Kilde: *www.landbruksdirektoratet.no*

Fra tabellen ovenfor ser en at det etter hvert er noe reduksjon i hvor stor del av kvoten som er auksjonert ut for kjøttvarer og egg og stort sett også smør. Heller ikke kvoten for hvit- og rødkål er fylt opp alle år. Kvoter som er tildelt gjennom auksjon blir ikke nødvendigvis faktisk importert. Tallene for faktisk import i perioden vil dermed kunne ligge under auksjonert kvantum.

Nedenfor er det gjengitt kvotepriser, delvis i intervall, på de kvotene som kjøpes for å importere til Norge.

Tabell 11.5 Kvotepriser for 2001–2016. Kr per kg

Kr/kg	2001	2005	2009	2014	2015	2016
Storfe kjøtt, fryst	0,62–1,25	23,01	31,63	40,71	44,96	50,01
Svine kjøtt, fryst	0,15–0,30	0,02	0,01	0,01	0,01	0,02
Sau/lam, fryst	5,35	0,59	10,00	24,01	27,79	14,51
Kjøtt av høns	0,07–0,10	0,41	0,01	0,10	0,50	0,02
Kjøtt av kalkun	0,02–0,03	0,03	0,01	0,01	0,01	0,02
Kjøtt av ender	0,42–0,45	1,34	0,01	4,20	4,50	3,16
Smør	0,01	0,01	0,01	1,71	0,76	0,26
Hønseegg	0,02–0,04	0,01	0,01	0,01	0,01	0,04
Hvitkål	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Rødkål	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Kalkunrullade	0,10–1,00	0,56	0,12	0,01	0,25	0,33

Kilde: *www.landbruksdirektoratet.no*

Eksportstøtte

Dersom et produkt blir eksportert til lavere pris enn den innenlandske engrosprisen, er dette å regne som eksportstøtte ifølge GATT/WTO-avtalen.

GATT/WTO-avtalen krever at subsidiert eksport skal reduseres med 21 prosent i volum, og at eksportsubsidiene skal reduseres med 36 prosent i verdi i løpet av 6 år fra 1995.

Tabell 11.6 Mengde av faktisk subsidiert eksport (1000 kg)

	1995	2000	2010	2014	2015	Forpliktelse
Storfe kjøtt	638	1 119				1 497
Svine kjøtt	508	1 418	3 099	2 207	165	3 791
Sau/lam	122	30				681
Fjorfe kjøtt	59	-				22
Egg	1 448	1 165	1 130			1 578
Smør	4 382	3 678	2 215		470	5 873
Ost	18 894	16 154	12 382	11 580	10 062	16 208
Mysepulver	92	-				24
Frukt og grønt	-	-				664
Honning	-	-				14
Bearb.landbr.varer						

Kilde: Norges notifikasjon til WTO.

Tabell 11.7 Verdi av faktisk subsidiert eksport (mill. kr)

	1995	2000	2010	2014	2015	Forpliktelse
Storfekjøtt	18	33				35
Svinekjøtt	8	26	72	51	4	87
Sau/lam	2	1				18
Fjørfekjøtt	2	-				1
Egg	19	17	17			17
Smør	51	52	12		6	53
Ost	400	237	141	115	96	246
Mysepulver	3	-				-
Frukt og grønt	-	-				1
Honning	-	-				-
Bearb.landbr.varer	25	27	32	28	26	36
Sum	528	393	274	194	132	494

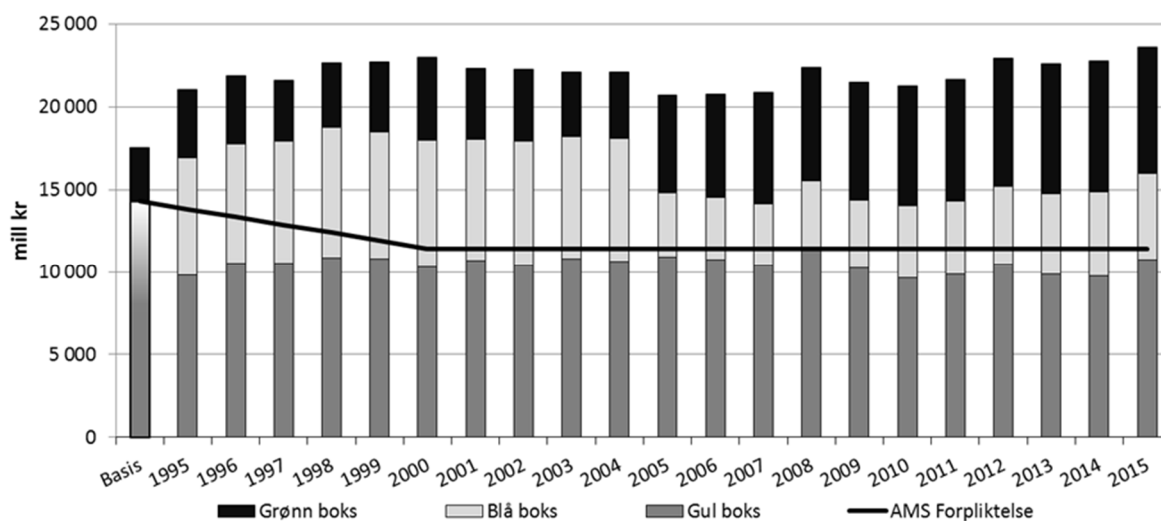
Kilde: Norges notifikasjon til WTO.

Tabell 11.6 og Tabell 11.7 Tabell 11.7 viser Norges subsidierte eksport med hensyn på hhv. mengde og verdi. Norge har benyttet seg av muligheten for å overføre «ubenyttet eksportstøtte» fra et år til senere år. 2000-forpliktelsen gjelder midlertid absolutt, og en ser at denne gir reelle begrensninger (for eksempel ost), sett i forhold til den subsidierte eksporten gjennom hele perioden. Opplysningene her er hentet fra Norges notifikasjoner til WTO, der 2015 er siste året det foreløpig er notifisert for.

Internstøtte

Uruguay-runden forpliktet medlemslandene til å redusere den nasjonale, eller interne støtten til landbruket, beregnet ved hjelp av AMS, med 20 prosent i løpet av 6-års perioden (1995–2000). AMS, Aggregate Measurement of Support, er summen av den direkte støtten over statsbudsjettet og en beregnet markedsprisstøtte («skjermingsstøtte»).

«Skjermingsstøtten» i AMS beregnes som differansen mellom innenlandske *målpriser* (dvs. ikke markedsprisene) og en fast verdensmarkedspris, beregnet som gjennomsnittet av tre-årsperioden 1986–88. Dette avviker således en del fra metoden skjermingsstøtten beregnes på i OECDs PSE-beregninger, der en nytter løpende markedspriser, både norske og internasjonale.

Figur 11.1 Utvikling i nasjonal støtte til norsk jordbruk, sammenholdt med reduksjonsforpliktelsene iht. GATT/WTO-avtalen

Kilde: Norges notifikasjoner til WTO

Ved beregningen av budsjettstøtten i AMS, holdes to deler av støtten utenfor; «grønn» og «blå» støtte. Den «grønne» støtten er klassifisert som «lovlig» og er unntatt reduksjonsforpliktelser. Den «blå» støtten inngikk i beregningen av den opprinnelige «Basis AMS», dvs. det som skulle være utgangspunktet for reduksjonsforpliktelsene, men kunne i gjennomføringsperioden tas ut av AMS.

Det som for Norges del gjenstår som «gul støtte», dvs. reduksjonspliktig AMS, er således den tidligere omtalte «skjermingsstøtten», samt annen direkte produksjonsrelatert støtte, i hovedsak grunntilskudd og frakttilskudd. «Skjermingsstøtten» utgjør det alt vesentligste av norsk AMS. Den «grønne» støtten skal være produksjonsnøytral og er unntatt fra reduksjonsforpliktelser. Norge har for 2015 notifisert 7,6 mrd. kr som «grønn» støtte overfor WTO. Blant de viktigste er areal- og kulturlanskapstilskuddet, avløserordningen, utbetalinger fra Landbrukets Utviklingsfond og andre bygdeutviklingstiltak og støtte til prisnedskrivning av norsk korn.

Hovedkriteriet for «blå» støtte er at det er knyttet produksjonsbegrensninger til støtten. For 2015 har Norge notifisert «blå» støtte på 5,2 mrd. kr. Norge har notifisert driftstilskuddet i melkeproduksjonen, produksjonstilskuddet i husdyrproduksjonen og distriktstilskudd for melk og kjøtt som «blå» støtte. Areal- og kulturlanskapstilskuddet ble fra 2005 notifisert i «grønn» boks.

Figuren over viser Norges oppfølging av reduksjonsforpliktelsene mhp. nasjonal støtte. «Basis AMS» ble beregnet på grunnlag av gjennomsnittet av årene 1986–1988. En skilte ikke her mellom «gul» og «blå» støtte. Tallene er basert på de norske notifikasjonene, der 2014 er det siste året en har notifikasjoner for.

Som en ser av figuren over, har en fram til nå oppfylt kravet til reduksjonsforpliktelser, dvs. en ligger under maksimalt tillatt støttenivå. Et unntak er 2008 der notifisert AMS lå om lag 100 mill. kr over taket. Samtidig ser en at AMS legger viktige føringer for utformingen av virkemidlene i norsk jordbruk. Det har alt blitt gjennomført både «tekniske» og reelle tilpasninger for å sørge for at notifisert AMS ligger under tillatt støttenivå på 11,4 mrd. kr.

Ser en nærmere på tallene, er det en klar tendens at det er markedsprisstøtten («skjermingsstøtten») som har økt, mens den direkte prisstøtten er redusert. Det er først og fremst innenfor husdyrproduksjonene at en har hatt økning, dels som følge av økte målpriser, dels som følge av økt produksjon.

